

Yayın Kurulu Başkanı / Editor
A. Burçin YERELİ

Yayın Kurulu Başkan Yrd. / Co-Editor
Alparslan A. BAŞARAN

Yardımcı Asistanlar / Assistant Editors
Pelin VAROL
Eda YEŞİL
İ. Erdem SEÇİLMİŞ

Genel Sekreter / Co-Ordinator
Altuğ M. KÖKTAŞ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Güneri AKALIN

Coşkun Can AKTAN

Necmiddin BAĞDADIÖĞLU

Nurettin BİLİCİ

Ali ÇAĞLAR

Mehmet Cahit GÜRAN

Ahmet KESİK

Oğuz KARADENİZ

Çağlar ÖZEL

İbrahim ÖZKAN

Mustafa Kemal ÖKTEM

Ahmet ÖNCÜ

Abuzer PINAR

Selami SEZGİN

Erinç YELDAN

Uğur YILDIRIM

• **Bankacılık Sektörü ve Devlet Müdahaleleri: Politik Devresel Dalgalanmalar Çerçevesinde Türk Bankacılık Sektörü Etkinlik Analizi**

Banking Sector and Government Interventions: Turkish Banking Sector Efficiency Analysis in the Framework of Political Business Cycles

Selma Aktaş ŞEN

• **Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi**

The Causality Relationship between Health and Economic Growth in Turkey Crisis

Sami TABAN

• **Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım**

A Theoretical Approach on Determinants of Foreign Trade

Fatih YÜCEL

• **İktisatta Matematiksel Yaklaşım Sorunu**

The Problem of Mathematical Approach in Economics

Cevat BİLGİN

• **Yolsuzlukla Mücadelede Uluslararası Örgütler**

Role of International Organizations in Curbing Corruption

Musa KAYRAK

• **Türkiye'de Büyükşehir Belediyeleri ve Küreselleşme Sürecine Eklenmeleri**

Metropolitan Municipalities in Turkey and Joining Them into the Globalization Period

Hürriyet OLGUN

• **Bilgi Üretenlerin Zor Seçimi: Mutlak Doğrular, Mütevazî Develer**

A Fundamental Problem Facing Knowledge Producers: Absolute Truths or Absolute Modesty

Can Murat ALPASLAN

• **Maastricht Antlaşması Yakınlaşma Kriterleri Çerçevesinde Bütçe Disiplini ve Türkiye ile İlgili Bir Karşılaştırma**

Budgetary Discipline within the Frame of Convergence Criteria's of the Maastricht Treaty and Turkey Comparison

Deniz AYTAÇ

SOSYOEKONOMİ SOSYOEKONOMİ

Hakemli, Bilimsel, Süreli Refreed, Scientific, Biannual

www.pegem.hacettepe.edu.tr / info@pegem.hacettepe.edu.tr
T.C. Hacettepe Üniversitesi, Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi
Yıl: 2, Sayı: 4, Haziran-Aralık 2006, ISSN 1305-5577

Derginin Sahibi / Publisher	:	T.C. Hacettepe Üniversitesi, Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi adına Doç.Dr. Ahmet Burçin YERELİ aby@hacettepe.edu.tr
Yayın Kurulu Başkanı / Editor (Sorumlu Yazı İşleri Müdürü)	:	A. Burçin YERELİ aby@hacettepe.edu.tr
Yayın Kurulu Başkan Yardımcısı / Co-Editor	:	Alparslan A. BAŞARAN aab@hacettepe.edu.tr
Yardımcı Asistanlar / Assistant Editors	:	Pelin VAROL pelinv@hacettepe.edu.tr Eda YEŞİL edayesil@hacettepe.edu.tr İ. Erdem SEÇİLMİŞ ies@hacettepe.edu.tr
Genel Sekreter / Co-Ordinator	:	Altuğ M. KÖKTAŞ altug@hacettepe.edu.tr
Yayının Adı	:	Sosyoekonomi Dergisi
Yayının Türü	:	Yaygın, Süreli Yayın
Yayının Şekli ve Dili	:	6 Aylık, İngilizce & Türkçe
Yayının İdare Adresi	:	T.C. Hacettepe Üniversitesi, Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Beytepe Kampusu / ANKARA Tel: +90 312 297 86 75 – 76 Fax: +90 312 299 20 63
Basım Yeri	:	SÖZKESEN Matbaacılık Tic.Ltd.Şti., İvedik Organize Sanayi, Matbaacılar Sitesi, 558 Sk. No: 41 Yenimahalle / ANKARA Tel: +90 312 395 21 10 – 395 59 07 Fax: +90 312 395 61 07
Basım Yeri ve Tarihi	:	Ankara, 15.02.2007

Bu derginin her türlü yayım ve telif hakkı Sosyoekonomi Dergisi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre, fotokopi, dijital ve benzeri yöntemlerle herhangi bir bölümü veya tamamı dergi sahibinin veya Yayın Kurulu Başkanının izni olmadan basılamaz ve çoğaltılamaz. Bilimsel etik kurallarına uygun olmayan alıntı yapılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

©2006

Yayın Kurulu / Editorial Board

Güneri	AKALIN
Coşkun Can	AKTAN
Necmiddin	BAĞDADIOĞLU
Nurettin	BİLİCİ
Ali	ÇAĞLAR
Mehmet Cahit	GÜRAN
Ahmet	KESİK
Oğuz	KARADENİZ
Çağlar	ÖZEL
İbrahim	ÖZKAN
Mustafa Kemal	ÖKTEM
Ahmet	ÖNCÜ
Abuzer	PINAR
Selami	SEZGİN
Erinç	YELDAN
Uğur	YILDIRIM

Hacettepe Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
T.C. Maliye Bakanlığı
Pamukkale Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Sabancı Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Bilkent Üniversitesi
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Akademik Danışma Kurulu / Advisory Board

İbrahim Atilla	ACAR
Mustafa	AKKAYA
Mehmet	BALÇILAR
Tugay	BERKSOY
Duran	BÜLBÜL
İrfan	CİVCİR
Ali Kemal	ÇELEBİ
Gökhan	ÇETİNSAYA
Aytaç	EKER
Ramazan	GÖKBUNAR
Nevzat	GÜLDİKEN
İhsan	GÜNAYDIN
Metin	KARADAĞ
Biröl	KOVANCILAR
Recep	KÖK
Mehmet Emin	KÖKTAŞ
Celal	KÜÇÜKER
Metin	MERİÇ
Fevzi Rifat	ORTAÇ
Ferhat Başkan	ÖZGEN
Özlem	ÖZKIVRAK
Cihat	ÖZÖNDER
Ahmet Fazıl	ÖZSOYLU
Burhan	ÖZTÜRK
Süreyya	SAKINÇ
Naci Tolga	SARUÇ
Ahmet Güner	SAYAR
Mehmet	ŞAHİN
Doğan	ŞENYÜZ
Esra	SİVEREKLİ DEMİRCAN
Selahattin	TOGAY
Ahmet	ULUSOY
Hamza	UYGUN
Hakan	UZELTÜRK
İstiklal Yaşar	VURAL
Yavuz	YAŞAR

Süleyman Demirel Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
İstanbul Teknik Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Çağ Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Galatasaray Üniversitesi
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Denver Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue:

Serpil	AĞCAKAYA
Güneri	AKALIN
Zeynep	ARIKAN
Necmiddin	BAĞDADIOĞLU
Duran	BÜLBÜL
Aytaç	EKER
Ali Rıza	GÖKBUNAR
Oğuz	KARADENİZ
Metin	MERİÇ
Mustafa	MİYNAT
İbrahim	ORGAN
Rifat	ORTAÇ
Ahmet	ÖNCÜ
Mustafa	SAKAL
Keremettin	TEZCAN
İbrahim	TOKATLIOĞLU

Cumhuriyet Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Sabancı Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

İçindekiler

Yazar Ad(lar)ı	Makale Başlığı	Sayfa No
Selma AKTAŞ ŞEN	Bankacılık Sektörü ve Devlet Müdahaleleri: Politik Devresel Dalgalanmalar Çerçevesinde Türk Bankacılık Sektörü Etkinlik Analizi Banking Sector and Government Interventions: Turkish Banking Sector Efficiency Analysis in the Framework of Political Business Cycles	11
Sami TABAN	Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi The Causality Relationship between Health and Economic Growth in Turkey Crisis	31
Fatih YÜCEL	Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım A Theoretical Approach on Determinants of Foreign Trade	47
Cevat BİLGİN	İktisatta Matematiksel Yaklaşım Sorunu The Problem of Mathematical Approach in Economics	69
Musa KAYRAK	Yolsuzlukla Mücadelede Uluslararası Örgütler Role of International Organizations in Curbing Corruption	85
Hürriyet OLGUN	Türkiye’de Büyükşehir Belediyeleri ve Küreselleşme Sürecine Eklemlenmeleri Metropolitan Municipalities in Turkey and Joining Them into the Globalization Period	109
Can Murat ALPASLAN	Bilgi Üretenlerin Zor Seçimi: Mutlak Doğrular, Mütevazi Develer A Fundamental Problem Facing Knowledge Producers: Absolute Truths or Absolute Modesty	129
Deniz AYTAÇ	Maastricht Antlaşması Yakınlaşma Kriterleri Çerçevesinde Bütçe Disiplini ve Türkiye ile İlgili Bir Karşılaştırma Budgetary Discipline within the Frame of Convergence Criteria’s of the Maastricht Treaty and Turkey Comparison	137
Yazarlar Hakkında		152
About the Authors		153
Yazarlara Duyuru		154
Notes for Contributors		155
Abonelik Formu		156
Subscriptions		157

Editörden

2006 yılının ikinci sayısı ile birlikte dergimiz ikinci yılını doldurmuş bulunuyor. Pek çok uluslararası bilimsel atıf endeksinin ön koşullarından biri olan en az iki yıl arka arkaya ve yılda iki sayı yayınlama koşulunu bu şekilde gerçekleştirmiş oluyoruz. Bundan sonraki aşamada alanımızdaki uluslararası atıf endekslerine gerekli başvuruları yapmak suretiyle dergimizi uluslararası taranabilen bir dergi konumuna getirmeyi düşünüyoruz. Bu amaçla 2007 yılında web sitemizi de yenileyerek, dergimizin geçmiş sayılarında yayınlanan çalışmaları tam metin ve özet olarak araştırmacıların hizmetine açacağız.

Sosyoekonomi' nin bu sayısında, dergimize gönderilen makaleler arasından yayın kurulunca seçilen ve hakemlerce değerlendirilen sekiz adet çalışma yer almaktadır. Alanlarında uzman akademisyenler ve bürokratlar tarafından hazırlanan bu çalışmalar sosyal bilimlerin çeşitli alanlarına yönelik analizleri ve değerlendirmeleri içermektedir.

Tüm okuyucularımıza ve dergimizi okutan yazarlarımıza Sosyoekonomi Dergisine gösterdikleri teveccühten ve ilgiden dolayı bir kez daha teşekkür ediyorum.

Doç.Dr. Ahmet Burçin YERELİ
Editör

Editorial

With the second edition of Sosyoekonomi in 2006, our journal completed the second year of its publication life. As a result; we satisfied one of the pre-requests of most international-scientific citation indexes which stipulate publishing twice in a year and having a publication life for at least two years following. As a next step; we intend to make Sosyoekonomi as a journal which is indexed and abstracted worldwide; in order to realize that we will complete the needed applications for those indexes in a short time. Furthermore; in 2007; we will renew our journal's web-site with a parallelism between above mentioned goals, by this way the studies which were published in Sosyoekonomi would be reachable for scholars both by their abstracts and full paper forms.

In this edition of Sosyoekonomi, eight papers are included in the journal which of them chosen by editorial board among from articles sent to our journal and were accepted by referees. These studies, prepared by the specialists bureaucrats and academicians, include the assessments and analysis regarding various sectors of economics.

I once more would like to thank to our readers and authors because of their sincere interest and favour towards the Journal of Sosyoekonomi.

Asoc. Prof.Dr. Ahmet Burçin YERELİ
Editor

Bankacılık Sektörü ve Devlet Müdahaleleri: Politik Devresel Dalgalanmalar Çerçevesinde Türk Bankacılık Sektörü Etkinlik Analizi*

Selma Aktaş Şen

saktassen@gmail.com ; saktas@halkbank.com.tr

Banking Sector and Government Interventions: Turkish Banking Sector Efficiency Analysis in the Framework of Political Business Cycles

Abstract

This study aims at bringing in a different point of view on government interventions to banking sector by measuring efficiency of Turkish banking sector in the framework of political business cycles. In the study, an efficiency analysis application, using DEA, is made with three different input-output sets with regard to public banks, private banks and the whole sector in the period of 1960-2004. Furthermore, the determining role of political business cycles on the inefficiency of Turkish banking sector is analysed with Tobit regressions. According to the results of the study, when 1960-2004 periods was evaluated as a whole, the efficiency of Turkish banking sector displays a very unstable structure. Besides, there is a negative relationship between the election periods and the efficiency of the banks in the framework of political business cycles.

Key Words : Government Intervention, Political Business Cycles (PBC), Banking, Efficiency, Data Envelopment Analysis (DEA), Tobit Regression.

JEL Classification Codes : C14, C24, C67, E32, E42, E44, G21, G28, H41, H59, L51, P16.

Özet

Bu çalışma, politik devresel dalgalanmalar çerçevesinde Türk bankacılık sektörünün etkinliğini ölçerek, devletin bankacılık sektörüne müdahalelerine farklı bir bakış açısı kazandırmak amacını taşımaktadır. Çalışmada, DEA kullanılarak, 1960-2004 dönemi itibarıyla kamusal ve özel sermayeli bankalar ile sektörün tümü açısından üç ayrı girdi-çıktı bileşimiyle etkinlik analizi yapılmaktadır. Ayrıca, politik devresel dalgalanmaların Türk bankacılık sektörü etkinsizliğinin üzerindeki belirleyici rolü, Tobit analizlerden yararlanılarak incelenmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, 1960-2004 dönemi itibarıyla Türk bankacılık sektörünün etkinliği son derece istikrarsızdır. Ayrıca, politik devresel dalgalanmalar çerçevesinde seçim dönemleri ile banka etkinlikleri arasında negatif bir ilişki vardır.

Anahtar Sözcükler : Devlet Müdahaleleri, Politik Devresel Dalgalanmalar (PBC), Bankacılık, Etkinlik, Veri Zarflama Analizi (DEA), Tobit Analiz.

* Bu çalışma, aynı ismi taşıyan yayımlanmamış doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. Giriş

Devlet, piyasa, politika, müdahale ve bankacılık sektörü ifadeleri tek tek ele alındığı gibi birbirleri ile ilişkilendirilerek de pek çok tartışmaya konu olmuştur. Devlet, genellikle piyasa mekanizmasının işleyişindeki aksaklıkların ve eksikliklerin giderilmesinin bir aracı olarak kabul edilmektedir. Piyasanın yapamayacağı ya da yapmayı arzu etmeyeceği görevleri toplum adına yerine getirecek organize bir güç ihtiyacı, devletin varlık sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletler, eski çağlardan günümüze zaman zaman ve değişik şekillerde, ekonominin içinde bulunduğu şartlara göre ekonomiye müdahale etmişlerdir.

Diğer taraftan, piyasa sisteminde insanlar kendi özgür iradeleriyle bir araya gelerek gönüllülük esası doğrultusunda faaliyet göstermektedirler. Bu yapı ancak piyasayı oluşturanlarca üzerinde anlaşılan kuralların dışına çıkıldığında bozulabilmekte ve karmaşık bir hal alabilmektedir. Bu durumda piyasa, düzenleyici, denetleyici ve yön gösterici egemen bir unsura ihtiyaç duymaktadır ki, bu unsur devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet, piyasa mekanizmasının işleyişindeki aksaklıkların ve eksikliklerin giderilmesinin bir aracıdır.

Ülke ekonomilerine bakıldığında, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde politikacıların ekonomik yönetime hâkim olmaları en önemli sorunlardan birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomiye yönetenler ile politikacılar arasında yaşanan bu durum, ekonomiye yönetenlerin politikayı yönetme ya da politikaya yön verme imkânını ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik önceliklerin belirlenmesinde politikalara yön veremeyen iktisatçılar nedeniyle politikacılar tarafından gerçekleştirilen rasyonel olmayan ekonomik önceliklendirmeler ile karşı karşıya kalınmaktadır. Ekonomik önceliklerin sıralanmasında politikacıların tercihlerinin geçerli olması ise ülke ekonomilerinde çeşitli sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır. Yaşanan bu sıkıntılar sadece ekonomik istikrarsızlıkları değil, siyasi istikrarsızlıkları da beraberinde getirmektedir. Seçim dönemleri bu bahsedilen gelişmelerin en rahat görülebileceği dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira hükümetler ya da iktidar partileri iktidarda kalabilmek yani yeniden seçilebilmek amacıyla bu gücü kullanmakta, bu dönemlerde özellikle ekonomiyle ilgili popülist kararlar alabilmekte ve bu kararları uygulayabilmektedirler. Bu durum, iktisat literatüründe “politik devresel dalgalanmalar (PBC)” olarak ifade edilmekte ve bu başlık altında incelenmektedir.

Ekonomi-siyaset ikilemi, popülist ekonomik anlayış yani popülist ekonomi yönetimi nedeniyle ve ekonomiye yönetenler ile politikacılar arasında var olması gereken yapıcı işbirliği yerine karşımıza çıkmaktadır. Popülist ekonomik anlayış, hükümetlerin ya da iktidar partilerinin kendi çıkarları doğrultusunda yani iktidarda kalabilmek ya da yeniden seçilebilmek amacıyla faaliyet göstermeleri anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda, devletin büyük ölçüde ekonomiye müdahalesi söz konusudur. Bu müdahalelerle amaçlanan toplumda, hedeflenene ulaşılmaya kadar yani kısa dönemli hoşnutluk yaratmaktır.

Bankacılık sektörünün finansal piyasalar içindeki ağırlıklı yeri ile ekonomik kalkınma ve büyümede oynadığı kritik rol, bankacılık sektörünün sürekli olarak hükümetlerin ilgi odağı olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, bankacılık sektörü devletin kalkınma ve gelişmeyi sağlamak, hızlandırmak gibi amaçlarla sıklıkla müdahale ettiği bir sektördür.

Etkinlik ile müdahale arasında çift yönlü bir ilişkiden söz edilebilmektedir. Etkinsizlik müdahalenin nedeni olabileceği gibi sonucu da olabilmektedir. Şöyle ki; bankacılık sektörüne, sektörün etkinliğini ve verimliliğini artırmak, güven unsurunun son derece önemli ve bir o kadar da kırılgan olduğu düşünülürse, güvensizliği ortadan kaldırmak ya da güven oluşturmak üzere müdahalelerde bulunulması halinde etkinliğin sağlanması veya artırılması mümkündür. Ancak, politik devresel dalgalanmalar çerçevesinde hükümetlerin kendi çıkarları doğrultusunda yani iktidarda kalabilmek ya da yeniden seçilebilmek amacıyla bankacılık sektörüne ve özellikle kamusal sermayeli bankalara yönelik müdahale politikaları yürütmeleri, diğer dönemlere göre etkinsizlik ile sonuçlanabilmektedir. Bu durum sadece kamusal sermayeli bankalar açısından ortaya çıkabileceği gibi, sektörün tümü ya da özel sermayeli bankalar açısından da söz konusu olabilmektedir. Bu çalışma, politik devresel dalgalanmalar çerçevesinde Türk bankacılık sektörünün etkinliğini ölçerek, devletin bankacılık sektörüne müdahalelerine farklı bir bakış açısı kazandırmak amacını taşımaktadır.

2. Politik Devresel Dalgalanmalar

İktisat literatüründe yer alan teorilerden Klasik İktisat Teorisine rakip olarak çıkan Keynesyen İktisat da 1970'li yıllarda yaşanan gelişmeler doğrultusunda pek çok eleştirilere maruz kalmış ve Klasik İktisat Teorisinin bir uzantısı olarak Yeni Klasik İktisat Teorisi ortaya çıkmıştır. Yeni Klasik İktisat Teorisi de, Klasik İktisat Teorisi gibi, devlet müdahalelerinin karşısında yer almış ve iktisat ile diğer bilim dalları arasında ilişkiler kurarak çalışmalarında belirli konuların derinlemesine analizlerine yer vermiştir. Örneğin, bunlardan Anayasal İktisat, Ekonomi ve Hukuk Biliminin ortak kümesinde, ekonominin de bir anayasaya sahip olmasıyla; Arz Yanlı İktisat, firma teorisinden yola çıkarak ekonomide üretimin artmasıyla; Rasyonel Beklentiler Okulu, ekonomi ve psikoloji-sosyoloji bilimlerinden yola çıkarak beklentilerin rasyonelliğinin artmasıyla ve Kamu Tercih Okulu da Ekonomi ve Politika Biliminin ortak kümesinde, politikanın ekonomik hayattaki etkisinin azaltılmasıyla, ekonomik sorunların çözümüne yönelik fikirler, düşünceler ve teoriler üretmiştir (Onur, 2003). Politik Devresel Dalgalanmalar (Political Business Cycles = PBC) Teorisi¹, Kamu Tercih Okulu bünyesinde yer almaktadır. Ekonomi ve politika biliminin ortak bir alanını incelemesi ve disiplinler arası olması nedeniyle oldukça geniş

¹ *Political Business Cycles, Türkçe'ye çevrilirken "Politik Devresel Dalgalanmalar", "Siyasal Konjonktür Dalgaları", "Politik Devresel Hareketler", "Politik Konjonktür Dalgalar" vb. isimlerle çevrilmiştir. Bu çalışmada ise "Politik Devresel Dalgalanmalar" ya da kısaca "PBC" ifadesi kullanılmaktadır.*

bir literatüre sahip olan teori, temsili demokrasilerde yapılan seçimler ile bu seçimlerin ekonomi üzerindeki etkilerini tespit etmek ve ortaya çıkan sorunlara çözüm üretmek üzere çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Politik devresel dalgalanma modelleri, *tüketici-seçmen* ile *üretici-hükümet* arasındaki ilişki çerçevesinde gelişmektedir (Telatar, 2004: 330).

Literatür taraması yapıldığında PBC yaklaşımının dar ve geniş olmak üzere iki genel tanımının yapıldığı görülmektedir. Onur (2004) çalışmasında yer verdiği şekliyle; politik konjonktür dalgalanmaları *dar anlamda*, seçimlerin ve seçim sonuçlarının makro ekonomik değişkenlerde ve dolayısıyla ekonomik başarıda ortaya çıkardığı sapma; *geniş anlamda* politik konjonktür dalgalanmaları ise bazı ekonomik ve politik avantajlar elde etmek amacıyla ekonomiyi hile ile yöneten seçime aday politikacıların ve iktidardaki politikacının seçim döneminde ekonomiye pompaladığı fonlarla artan, kişisel gelir ve ekonomik teşviklerle (genişletici politikalar), seçim beklentilerine uyarlanmış pek çok politikanın (yeniden seçim baskısı) periyodik seçim rekabeti sonucu makro ekonomik değişkenler üzerinde kısa ve uzun dönemde, devri bir etki yapması olarak tanımlanmaktadır.

PBC yaklaşımı üzerine yapılan araştırmalar ve çalışmalar 1970’li yıllarda büyük bir gelişme göstermekle birlikte, siyaset-ekonomi ilişkilerinin araştırılması çok daha eski yıllara dayanmaktadır. O yıllarda araştırmaların daha çok adaptif beklentiler ve sömürülebilir Philips Eğrisine dayandırıldığı, 1980’li yıllara gelindiğinde ise adaptif beklentilerin yerini rasyonel beklentilerin aldığı ve buna paralel olarak da PBC yaklaşımlarının rasyonel beklentiler çerçevesinde hızla geliştirildiği görülmektedir. Aynı şekilde, seçmen davranışları üzerine yapılan çalışmalar seçmen davranışlarının ya adaptif ya da rasyonel beklentiler çerçevesinde gerçekleştiği varsayımı üzerine yoğunlaşmıştır.

Kamu tercihi analizlerinde politikacı, bürokrat, hükümet, seçmen ilişkilerinin çıkar ençoklaması çerçevesinde gerçekleştiği ve seçmen yaklaşımının öne çıktığı görülmektedir. Seçmen davranışlarının açıklanmasında gelir dağılımı gibi değişkenler de kullanılmıştır. Seçmen davranışı, iktisat literatürünün yanı sıra ve hatta çok daha fazla siyaset bilimi literatüründe yer almaktadır. PBC modellerinde ise seçmen davranışları hükümet davranışları ile bir arada incelenmektedir. Seçim piyasasında seçmenler, kullandıkları oylar aracılığıyla tercihlerini açıklamakta ve kamuoyu anketleri yardımıyla seçmen tercihlerini bilen hükümetler, seçim öncesinde ekonomiyi söz konusu tercihler doğrultusunda manipüle etmektedirler (Telatar, 2004: 387). PBC modellerinde seçmenlerin adaptif ve rasyonel beklentiler çerçevesinde hareket ettiği varsayılmakta, gelir düzeyinin seçmen davranışlarını etkilediği de kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda eksik bilgi ve beklentiler de önem kazanmaktadır. Çalışmalarda politika otoriteleri olarak genellikle iktidar partilerinin davranışlarına yer verilmekte olup, muhalefet partileri ise pasif olarak yer almaktadır.

Literatürde kurulan modellerde politik konjonktür dalgalanmalarının μ -b tipi dalgalanmalar, seçim (fırsatçı)-partizan dalgalanmaları, politik parasal-politik bütçe

döngüleri, beklentisel-felsefî dalgalanmalar, sistematik-sistematik olmayan dalgalanmalar, talep-arz yönlü dalgalanmalar ve seçmen-lider yönlü dalgalanmalar gibi türleri mevcuttur (Onur, 2003).

Politik devresel dalgalanmaların zamanı kısa ve uzun dönem olarak ikiye ayrılmakta, kısa dönem; seçim öncesi ve seçim yılını ve/veya seçim yılını ve seçim sonrası yılı içeren 1 yıllık süreyi, uzun dönem ise bir seçimden diğerine kadar olan 4 yıllık süreyi ifade etmektedir.

PBC teorileri temel olarak iki ana çizgi içinde gelişme göstermiştir. Bunlardan ilki “Fırsatçı Politik Devresel Dalgalanmalar”, ikincisi de “Partizan Politik Devresel Dalgalanmalar”dır. Her iki modelde de 1970’lerde adaptif ve 1980’lerde rasyonel beklentiler öne çıkmaktadır (Eren ve Bildirici, 1999: 28). Her iki ayırım da “Geleneksel Politik Devresel Dalgalanmalar” ve “Rasyonel Beklentileri İçeren Politik Devresel Dalgalanmalar” başlıkları altında toplanabilir. PBC modellerinde, hükümet davranışları ve seçmen davranışları ayrı ayrı incelenmektedir:

Hükümet davranışları “fırsatçı” ve “partizan” olma durumuna göre analize dâhil edilmektedir. Partizan modellerde, ideolojik kökenleri farklı partilerin iktidarda oldukları durumlarda farklı politikaları izledikleri vurgulanmakta, fırsatçı modellerde ise tüm partilerin, ideolojik kökenleri aynı ya da farklı olsun, iktidarda iken aynı davranışları gösterdikleri yani yeniden seçilebilmek amacıyla davrandıkları kabul edilmektedir.

Seçmen davranışları “geleneksel” ve “rasyonel” beklentiler olmak üzere ayrılmaktadır. Geleneksel beklenti modellerinde, hükümetlerin sahip oldukları bilgi, temel makroekonomik değişkenleri etkileyebilme gibi yeteneklerinden fayda sağladıkları ve seçmenlerin geleneksel beklentileri üzerine durulmaktadır. Rasyonel beklenti modellerinde ise, seçmen beklentilerinin politika otoritelerinin yukarıda bahsedilen yetenekleri üzerine kurdukları rasyonalite kısıtı ve bu kısıtın oylama yoluyla politikayı, beklentileri içeren Philips Eğrisi yoluyla da ekonomiyi etkilediği vurgulanmaktadır.

3. Metodoloji ve Veriler

Bankacılık sektöründe etkinlik ölçümünün hangi yöntemle yapılacağı konusu, sektörün kendisine has özelliklerinden dolayı diğer sektörlerden farklı olarak ele alınmaktadır. Çünkü bankacılık sektöründe hem mal, hem de hizmet üretimi söz konusu olup, bankalar bir taraftan aracılık faaliyetleri kapsamında mevduat toplamakta ve bu mevduatları krediye dönüştürmekte, diğer taraftan da çeşitli menkul kıymetleri üretmekte ve bunları pazarlamaktadır. Bu nedenle, bankacılık sektörü üzerine yapılacak bir etkinlik analizinde hangi yöntemin kullanılacağına karar verirken, sektörün bahsedilen bu özelliklerini dikkate almak gerekmektedir.

Bankacılık sektöründe etkinlik analizi çalışması, oran (rasyo) analizi, parametrik ya da parametrik olmayan yöntemler kullanılarak yapılabilmektedir. Diğer yöntemlerden farklı olarak parametrik olmayan yöntemlerde, çok sayıda girdi ve çok sayıda çıktının analize dâhil edilebilmesi, son yıllarda bankacılık sektörü üzerine yapılan etkinlik analizlerinin parametrik olmayan yöntemlerle yapılmasına neden olmaktadır. Parametrik olmayan yöntemler içerisinde de en fazla kullanılanı Veri Zarflama Analizi (Data Envelopment Analysis-DEA) olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek alınan bankalar arasındaki en iyi bankayı baz alarak etkinliği ölçen DEA, Türk bankacılık sektörünün etkinliğinin ölçüldüğü pek çok çalışmada da kullanılmaktadır. Ancak, bu çalışmaların pek çoğu kısa süreleri kapsamaktadır. Sadece, Denizer, Dinç ve Tarımcılar (2001) tarafından yapılan çalışmada 1970–1994, Tokathoğlu (2002) tarafından yapılan çalışmada da 1960–2001 dönemi ele alınarak uzun süreli etkinlik analizi uygulaması yapılmıştır. Bu çalışmada ise, bu güne kadar yapılan çalışmalardan farklı olarak, DEA ile 1960–2004 dönemini kapsayan uzun süreli bir etkinlik analizi uygulaması yapılmaktadır. Türk bankacılık sektörü üzerine yapılan etkinlik analizi çalışmaları incelendiğinde de görüleceği gibi, bu kadar uzun süreli bir etkinlik çalışması bulunmamaktadır.

Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran bir diğer özellik ise, politik devresel dalgalanmalar ile Türk bankacılık sektörü arasında bir bağlantı kurulup kurulamayacağı sorusuna aradığı cevaptır. Politik devresel dalgalanmaların konu edildiği çalışmalarda PBC ile büyüme, işsizlik ve enflasyon gibi makroekonomik büyüklükler arasındaki ilişkiler irdelenmekte, bankacılık sektörünün ele alındığı çalışmalarda ise PBC ile merkez bankalarının bağımsızlığı konusu ilişkilendirilmektedir. Sadece, Kuzu (2001) tarafından yapılan çalışmanın bir bölümü TCMB ve TCZB’nin açtığı tarımsal destekleme kredilerine ilişkin politik devresel dalgalanmaların incelenmesine ayrılmış olup, bu kapsamda TCMB ve TCZB’nin açtığı tarımsal destekleme kredilerinde seçim öncesi genişletici politikaların uygulandığı tespit edilmiştir.

Genel seçim yılları ile Türk bankacılık sektörü arasında anlamlı bir ilişki kurulup kurulamayacağı konusunun ele alındığı bu çalışmada başlangıç yılının, Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasının ardından demokratik yöntemlerle yapılan ilk seçimin 1950 yılında gerçekleştirilmiş olmasına karşın, 1960 yılı olarak seçilmesinin üç önemli nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerin ilki; Türk bankacılık sektörüne ilişkin güvenilir ve karşılaştırılabilen verilerin sistemli bir şekilde derlenmesinin 1958 yılında TBB’nin kurulması ile mümkün olması, ikincisi; 1936 yılında kabul edilen 2999 sayılı Bankalar Kanununun 22 yıl yürürlükte kalmasının ardından 02.07.1958 tarihinde yerini 7129 Sayılı Bankalar Kanununa bırakması ve üçüncüsü de; planlı dönemin başlangıcının bu yıllara dayanmasıdır. Bu nedenlerle, 1950 yılından bu güne 14 genel seçim yapılmış olmasına karşın, 1950–1960 yılları arasında yapılan üç genel seçim, çalışma dışında bırakılarak 11 genel seçim yılı çalışmaya dâhil edilmektedir. Bu arada, çalışma dışında bırakılan 1950–1960 yılları arasında yapılan seçimlerde Demokrat Parti en yüksek oy kazanan parti olmuş ve bu parti tarafından 5 adet hükümet kurulmuş olup, anılan hükümetler de Adnan Menderes Başbakanlığında görev yapmışlardır.

Çalışmada karar birimi (DMU) olarak 1960–2004 dönemindeki her bir yılın alınması, bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran bir diğer özellik olarak belirtilebilir. Çünkü DEA kullanılarak yapılan Türk bankacılık sektörüne ilişkin etkinlik analizi uygulamalarında, genellikle karar birimi olarak bankalar birer işletme gibi analize dâhil edilmektedir ve seçilen yıl için etkinlik belirlenirken bu bankaların etkinlik ortalamaları dikkate alınmaktadır. Oysa bu çalışmada, kamusal sermayeli bankalar, özel sermayeli bankalar ve sektör, kendi grupları dâhilindeki her bir banka dikkate alınarak değil, bir bütün halinde analiz edilmektedir. Örneğin, kamusal sermayeli bankaların 1980 yılı için etkinlik analizinin yapıldığını düşünelim. Bu durumda, analiz 1980 yılını kamusal sermayeli bankalar açısından bir bütün halinde ele alarak yapılmaktadır. Oysa diğer çalışmalarda aynı yıl için kamusal sermayeli bankalar birer firma gibi analize dâhil edilmekte ve söz konusu bankaların etkinlik ortalaması 1980 yılı kamusal sermayeli bankalar grubu için etkinlik değeri olarak değerlendirilmektedir. Diğer gruplar ve diğer yıllar için de aynı durum söz konusudur. Denizer, Dinç ve Tarımcılar (2001) ile Tokatlıoğlu (2002) tarafından yapılan çalışmalar bu genellemenin istisnası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, politik devresel dalgalanmalar çerçevesinde Türk bankacılık sektöründe etkinlik ölçümü yapılmaktadır. Ampirik çalışma, Veri Zarflama Analizi (DEA) ve Tobit Model kullanılarak yapılmaktadır. Ölçüm yapılırken bankaların mülkiyet yapısı (kamu ve özel) ayrımı dikkate alınmakta ve sektör de bir bütün olarak değerlendirmeye dâhil edilmektedir. Etkinlik analizi Türk bankacılık sektörünün 1960–2004 yıllarını kapsamaktadır.

Banka girdi ve çıktılarının kesin bir tanımlamasının yapılamaması, bankacılık sektörü üzerine yapılacak etkinlik analizinde kullanılacak girdi ve çıktıların belirlenmesinde yaşanan zorluğun temel nedenidir. Bankacılık sektörü üzerine yapılacak bir etkinlik analizinde kullanılacak girdi ve çıktıların belirlenmesinde genel olarak üretim yaklaşımı, aracılık yaklaşımı ve kar yaklaşımı olmak üzere üç yaklaşımdan söz edilmekte olup, bu çalışmada aracılık yaklaşımına göre üç ayrı veri seti tanımlanmıştır. Genellikle girdi-çıktı veri seti, araştırılan konunun özelliği dikkate alınarak belirlenmektedir. Eğer, sektörün tümüne yönelik bir etkinlik çalışması ya da sektörler arası etkinlik karşılaştırması yapılmak isteniyorsa çoğunlukla aracılık yaklaşımından yararlanılmaktadır. Bu çalışmanın girdi-çıktı veri setleri oluşturulurken, sektörün tümüne ve kamusal sermayeli banka ile özel sermayeli banka gruplarına bir bütün olarak analizde yer veriliyor olunması sebebiyle, aracılık yaklaşımı dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan girdi ve çıktılara Tablo 1’de yer verilmektedir.

Tablo 1’de yer verilen veriler derlenirken ağırlıklı olarak TBB tarafından her yıl yayımlanan Bankalarımız isimli kitaplardan yararlanılmış olup, TBB (1998) ile BDDK ve TCMB tarafından yayımlanan raporlar da kullanılmıştır. Her bir veri seti grubu için kamusal sermayeli bankalar, özel sermayeli bankalar ve sektör açısından 1960–2004 dönemini kapsayan birer veri seti oluşturulmuştur. Veriler, bin YTL (milyar TL) cinsinden ele alınmış olup, tüm veriler 1968=100 bazlı fiyat endeksi ile deflate edilmiştir.

Tablo 1
Türk Bankalarının Etkinlik Analizinde Kullanılan Girdi ve Çıktılar

GRUP	GİRDİ	ÇIKTI
Birinci Grup	Toplam mevduat Toplam gider	Toplam kar Toplam kredi
İkinci Grup	Toplam mevduat Toplam gider	Toplam kar Toplam kredi Menkul kıymetler cüzdanı
Üçüncü Grup	Toplam mevduat Toplam gider	Toplam kredi Toplam gelir

DEA, yukarıda belirtilen veriler ile EMS ve DEAP 2.1. bilgisayar paket programları kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, model öncelikle ölçeğe göre sabit getiri (CRS) varsayımı, sonra da ölçeğe göre değişken getiri (VRS) varsayımı altında, girdi yönelimli (input orientated) olarak çözülmüştür. Bu varsayımlar altında çözülen model sonucunda; ölçeğe göre sabit getiri teknik etkinlik skorları (crste) ile ölçeğe göre değişken getiri teknik etkinlik skorları (vrste) ve her ikisinin birbirine oranı olan (crste/vrste) ölçek etkinliği (scale) değerleri elde edilmiştir. Ayrıca, modelin çözümü etkinlik skorlarının ölçeğe göre artan getiri (irs) ve ölçeğe göre azalan getiri (drs) durumunu da belirtmektedir. Her bir görece etkinsiz yıl için en yakın görece etkin yıl hedefi ile bu hedef yıla ulaşmak için hangi verilerde hangi oranda değişiklik yapılması gerektiği bilgileri ile aylak (slacks) değişkenlere de bu çözümler ile ulaşılabilir.

EMS ve DEAP 2.1. paket programları kullanılarak elde edilen DEA etkinlik skorları çerçevesinde, seçim politikalarının Türk bankacılık sektörünün etkinliği üzerindeki etkileri araştırılmakta, politik devresel dalgalanmalar ile sektörün etkinsizliği arasındaki ilişkinin mevcudiyeti sorgulanmaktadır. Sektördeki etkinsizliklerin nedeni tartışılırken, politik devresel dalgalanmaların bu nedenler üzerindeki belirleyicilikleri analiz edilmeye çalışılmaktadır. Politik devresel dalgalanmaların Türk bankacılık sektörü etkinsizliğinin nedenleri üzerindeki rolü, Tobit (Censored) analizlerden yararlanılarak incelenmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmayı diğerlerinden ayıran bir diğer özellik de, DEA ile elde edilen etkinlik skorlarının bağımlı değişken olarak kullanıldığı Tobit model ile politik devresel dalgalanmaların Türk bankacılık sektörü üzerindeki etkilerinin analiz edilmeye çalışılıyor olmasıdır. Aslında DEA ile elde edilen etkinlik skorlarıyla analiz kapsamına alınan genel seçim yılları karşılaştırması başka bir modele ihtiyaç duyulmaksızın çok genel görünümüyle yapılabilir. Ancak, çalışmada Tobit analizi kullanılarak, parametrik olmayan yöntemlerle yapılan etkinlik analizi çalışmasının parametrik yöntemlerle de desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Kısıtlanmış (Censored) regresyon modelleri olarak da adlandırılan Tobit analizleri, bağımlı değişkenlerin, özellikle sıfırla bir arasında kısıtlı değerler aldığı modellerdir. Tobit model, bir klasik regresyon modeline uygun önceki anlamını alarak elde edilmektedir ve genel formülasyonu şu şekilde verilmektedir (Greene, 2000: 908):

$$y_i^* = \beta'X_i + \varepsilon_i,$$

$$y_i = 0 \quad y_i^* \leq 0$$

$$y_i = y_i^* \quad y_i^* > 0$$

Bu çalışmada, Tobit analiz yapılırken DEA ile elde edilen etkinlik skorları bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır. Söz konusu etkinlik skorları sıfır ile bir arasında değerlere sahiptir. Tobit modelde, bağımsız kukla değişken olarak ise genel seçim yılları (seçilen 11 yıl) ele alınmaktadır. Çalışmada kullanılan bağımsız kukla değişken; 1960–2004 yılları arasında gerçekleştirilen 11 genel seçim yılının bir, diğer yılların ise sıfır değerini aldığı kukla değişkendir. Kukla değişken üç farklı girdi-çıktı bileşimi ile elde edilen etkinlik skorları ile kamusal sermayeli bankalar grubu, özel sermayeli bankalar grubu ve sektörün tümü açısından ayrı ayrı regresyona tabi tutulmuştur.

Tablo 2
Bağımsız Kukla Değişkenler

Değişken	Açıklama
dum	1961, 1965, 1969, 1973, 1977, 1983, 1987, 1991, 1995, 1999 ve 2002 Yılları=1; Diğer Yıllar = 0

Çalışmada kullanılan bağımsız kukla değişken tablo 2’de tanımlanmış olup, grup içinde 1 değeri verilen seçim yılları t kabul edilirse $t-1$ açısından da model uygulanmıştır.

Ancak, tobit analizin sadece bu bağımsız kukla değişken ve DEA sonucunda elde edilen etkinlik skorları ile yapılması modelin anlamlı sonuçlar vermesine yeterli olmamıştır. Bu nedenle, bankacılık sektörünün etkinliği üzerinde etkisi olduğu düşünülen diğer bazı faktörler belirleyici olarak ele alınmış ve tobit modele dâhil edilerek, analiz tüm gruplar ve üç veri seti ile yeniden yapılmıştır. Bu belirleyiciler²; toplam aktif değişim oranı

² Belirleyici olarak analize dâhil edilen faktörlerin tespit edilmesinde Tokatlıoğlu (2002) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılmıştır.

(TADO), banka sayısı değişim oranı (BSDO), şube sayısı değişim oranı (SSDO), net karın toplam aktiflere oranı (NKTA), mevduat munzam karşılık değişim oranı (MMKD), toplam kredilerin mevduat toplamına oranı (TKTM), sermaye yeterlilik oranı (SYO)³, toplam mevduatın toplam pasife oranı (TMTP), toplam kredilerin aktif toplamına oranı (TKTA) ve personel giderlerinin aktif toplamına oranı (PGTA) olmaktadır. Ayrıca, kişi başına milli gelir de (KBMG) düzeltici (smoother) olarak ele alınmaktadır. KBMG değerleri logaritmik forma dönüştürülmüştür. Bu belirleyiciler analize dâhil edilmekle birlikte, sadece istatistiksel olarak anlamlı bulunanlar değerlendirmeye alınmıştır. Modellerde yer almayan değişkenler ise modelde bankacılık etkinliğini belirlemediği için model dışında tutulmuşlardır. Tobit modelde kullanılan veriler birim kök testine tabi tutulmuş ve gerek görülenler durağanlaştırılmıştır.

4. Uygulama ve Bulgular

1960–2004 dönemini kapsayan veriler kullanılarak Türk bankacılık sektörüne ait etkinlik skorları, üç farklı girdi-çıktı seti ile sektörün tümü, kamusal sermayeli bankalar grubu ve özel sermayeli bankalar grubu açısından ayrı ayrı ölçeğe göre sabit getiri, ölçeğe göre değişen getiri ve ölçek etkinliği olarak hesaplanmış olup, ortalama etkinlik skorları ise Tablo 3’te gösterilmektedir. Bu etkinlik skorları, Türk bankacılık sektörünün gerek bir bütün olarak gerekse gruplar ayrımında ele alınsın son derece istikrarsız bir yapı sergilediğini göstermektedir. Üstelik bazı dönemler itibariyle gruplar arasında da uyumsuzluk olduğu göze çarpmaktadır. Şöyle ki, kamusal sermayeli bankaların etkinliğinin arttığı yıllarda özel sermayeli bankaların etkinliği düşebilmekte, sektöre bir bütün olarak bakıldığında ise her iki gruptan da farklı bir seyir izlediği görülebilmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde de görüleceği gibi, ölçeğe göre değişen getiri durumuna göre ortalama etkinlik, kamusal sermayeli banka grubu açısından özel sermayeli banka grubunun altında kalmaktadır. İlk iki grup açısından da sektörün ortalama etkinliğinin altındadır.

³ $SYO = (\text{öz kaynak} + \text{kar}) / \text{toplam aktif formülü ile elde edilmiştir.}$

Tablo 3
Ortalama Etkinlik Skorları

	Bankacılık Sektörü		Kamusal Sermayeli Bankalar		Özel Sermayeli Bankalar	
	CRS	VRS	CRS	VRS	CRS	VRS
Birinci Grup	73	85	62	73	85	87
İkinci Grup	80	88	70	78	88	89
Üçüncü Grup	95	87	73	88	90	92

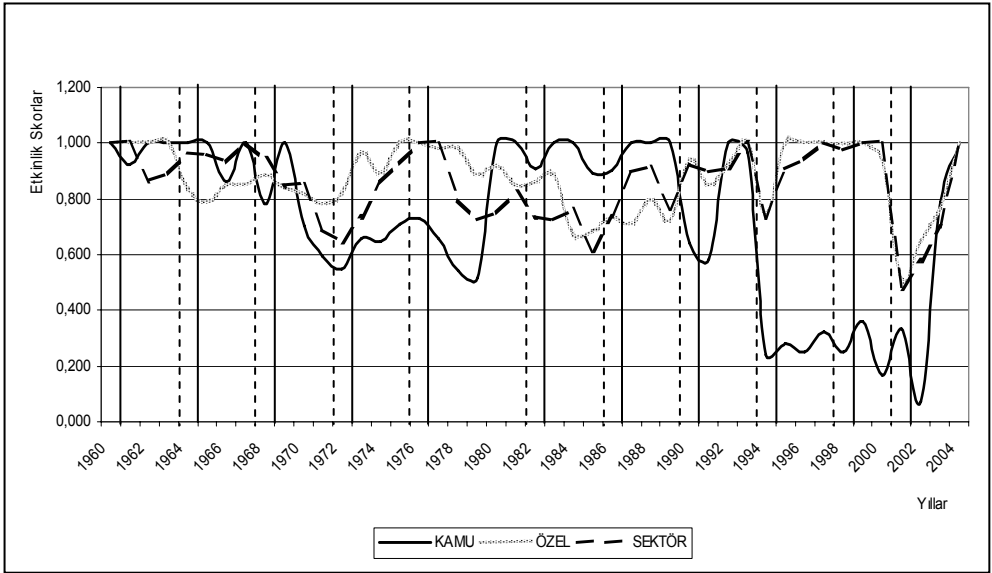
Bu çalışmada, daha önce de ifade edildiği üzere, başta kamusal sermayeli bankalar olmak üzere, özel sermayeli bankalar ile sektörün tümü açısından politik devresel dalgalanmalar çerçevesinde seçim dönemleri ile etkinlik arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmaktadır. Aşağıdaki grafiklerde veri setleri kullanılarak DEA yöntemiyle elde edilen etkinlik skorları gösterilmektedir. Grafik üzerinde Türkiye’de yapılan genel seçim yılları, yani t dönemleri, dikey eksene çizilen paralel doğrularla gösterilmektedir. Grafik üzerindeki kesikli çiziler ise $t-1$ dönemlerini, yani genel seçim yıllarından bir önceki yılları belirtmektedir.

Toplam mevduat ve toplam giderin girdi, toplam kar ve toplam kredinin çıktı olarak ele alındığı birinci grup veri seti ile elde edilen sonuçlar çok istikrarsız bir yapı sunmaktadır. 1960–1980 döneminde sürekli bir düşüş eğilimi gösteren kamusal sermayeli banka grubunun etkinliği, bu dönem itibarıyla de iniş ve çıkışlar göstermektedir. 1980–1990 döneminde görece daha istikrarlı ve etkin bir yapı sergilemekle birlikte, bu dönemde de iniş ve çıkışlar görülmektedir. Ancak, bu dönemin başlaması ile iniş eğilimi artış yönüne dönmektedir. 1994 krizi ile birlikte yeniden ciddi bir etkinlik kaybı yaşanan kamusal sermayeli banka grubu açısından düşüş eğilimi ciddi bir düşüşle yeniden başlamış ve bu düşüş 2000 ve 2001 krizleri ile birlikte daha da artmıştır. 2003 yılından itibaren kamusal sermayeli banka grubunun etkinliğinde hızlı bir artış başladığı görülmektedir.

Grafik 1 incelendiğinde de görüleceği üzere, kamusal sermayeli banka grubunda görülen son derece istikrarsız yapı, özel sermayeli banka grubu ile sektörün tümü ele alındığında da gözler önüne serilmektedir. Ancak, etkinliğin içerisinde hareket ettiği bant, özel sermayeli banka grubu ile bankacılık sektörünün tümü itibarıyla ele alındığında kamusal sermayeli bankalar kadar geniş olmadığı görülmektedir. Grafikte göze çarpan bir diğer özellik, kamusal sermayeli bankaların etkinlik seyri ile özel sermayeli bankaların etkinlik seyri arasında negatif bir ilişkinin varlığıdır. Genellikle, kamusal sermayeli banka grubunun etkinliğinin arttığı dönemlerde özel sermayeli banka grubunun etkinliğinde düşüş görülmektedir. Sektörün bütünü açısından ise etkinlik seyri, dönem dönem kamusal

sermayeli banka grubunun etkinlik seyrine yakın bir seyir izlese de, ağırlıklı olarak özel sermayeli banka grubunun etkinlik seyrine yakın bir seyir izlemektedir. Pek tabidir ki, 1971 ve 1980 askeri darbe yılları ile 1994, 2000 ve 2001 krizlerinin yaşandığı yıllarda etkinlik her üç grup açısından da ciddi düşüş göstermektedir.

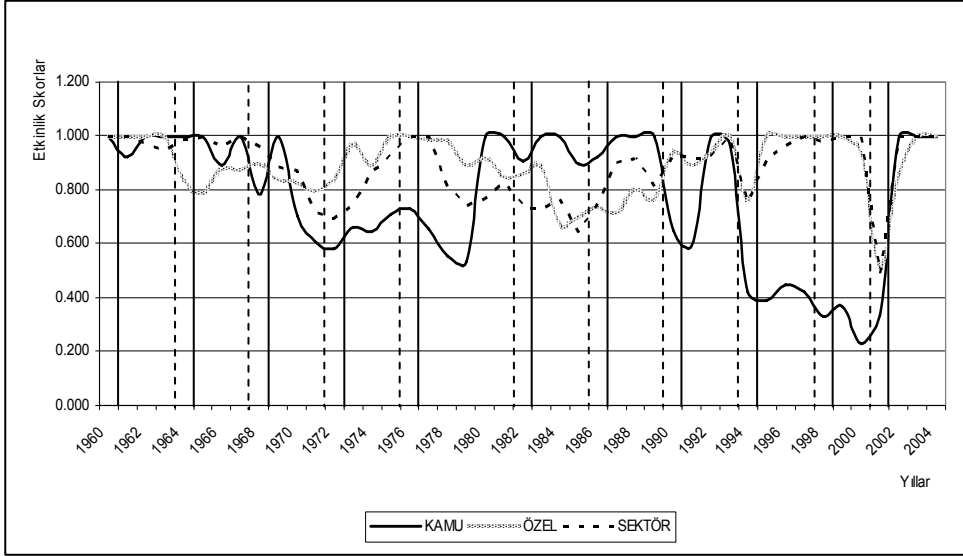
Grafik 1
Birinci Grup Girdi-Çıktı Bileşimi ile Etkinlik

Politik devresel dalgalanmalar çerçevesinde, birinci grup veri seti ile elde edilen sonuçlara bakıldığında, 1969, 1973, 1983, 1987, 1991, 1995 ve 1999 genel seçim yılları itibariyle t ve $t-1$ dönemlerinde kamusal sermayeli banka gruplarının etkinliklerinde azalma olduğu ve sonrasında da arttığı görülmektedir. Aynı ilişki, 1973, 1983, 1995, 1999 ve 2002 dönemleri itibariyle bankacılık sektörü, 1965, 1995 ve 2002 dönemleri itibariyle de özel sermayeli banka grubu açısından kurulabilmektedir.

Toplam mevduat ve toplam giderin girdi, toplam kar, toplam kredi ve menkul kıymetler cüzdanının çıktı olarak ele alındığı ikinci grup veri seti ile elde edilen sonuçlar, birinci grup veri seti ile paralel sonuçlar vermektedir. İki veri seti arasındaki tek fark, ikinci grup veri setindeki çıktıların içine menkul kıymetler cüzdanı değerlerinin de eklenmesidir. Dolayısıyla, birinci ve ikinci grup veri setleri ile elde edilen sonuçlar arasındaki fark, menkul kıymetler cüzdanı değerlerinin etkinlik üzerine etkisini göstermektedir. Menkul kıymetler cüzdanı, bankaların topladıkları mevduat gibi kaynakları kredi olarak kullandırmanın alternatifi olarak kamu kâğıtlarına aktarma durumunu ifade etmesi açısından son derece önemlidir.

Grafik 2
İkinci Grup Girdi-Çıktı Bileşimi ile Etkinlik

Grafik 2 ikinci grup veri seti ile elde edilen etkinlik skorlarını kamusal sermayeli banka grubu, özel sermayeli banka grubu ve toplam sektör açısından göstermektedir. Birinci grup veri seti ile elde edilen etkinlik sonuçları gibi, ikinci grup veri seti ile elde edilen etkinlik sonuçları da 1960–2004 dönemi itibarıyla son derece istikrarsız bir yapı sunmaktadır. Ancak, ikinci grup veri seti ile elde edilen etkinlik skorları, birinci grup veri seti ile elde edilenlere oranla %3–5 arasında artış göstermektedir. En fazla artış yine kamusal sermayeli banka grubunda karşımıza çıkmaktadır. Bu artış bizi, Türk bankacılık sistemi açısından toplanan kaynakların kamu kâğıtlarına aktarımının etkinliği pozitif yönde etkilediği sonucuna götürmektedir.

Bu veri seti ile elde edilen etkinlik skorları sonucunda, bir öncekinde de olduğu gibi, özellikle kamusal sermayeli banka grubu açısından son derece istikrarsız bir yapı söz konusudur. 1960–1980 döneminde sürekli bir düşüş eğilimi gösteren kamusal sermayeli banka grubunun etkinliği, bu dönem itibarıyla da iniş ve çıkışlar göstermekle birlikte, 1971 ve 1980 yıllarında en alt değerlerine inmektedir. 1980–1990 döneminde görece daha istikrarlı ve etkin bir yapı sergilemekle birlikte, bu dönemde de iniş ve çıkışlar görülmektedir. Ancak, bu dönemin başlaması ile iniş eğilimi artış yönüne dönmekte ve kamusal sermayeli banka grubunun görece etkinliği dönem boyunca özel sermayeli banka grubunun ve toplam sektörün üzerinde seyretmektedir. 1991 genel seçim yılından bir önceki yıl (1990) kamusal sermayeli banka grubunun etkinliğinde ciddi bir düşüş görülmektedir. 1991 genel seçiminin hemen ardından ise yeniden yükselen etkinlik skoru, 1994 krizi ile birlikte yeniden düşüş eğilimine geçmiştir ve bu düşüş 2000 ve 2001 krizleri

ile birlikte daha da artmıştır. 2003 yılından itibaren kamusal sermayeli banka grubunun etkinliğinde hızlı bir artış başladığı görülmektedir.

Grafik 2 incelendiğinde de görüleceği üzere, kamusal sermayeli banka grubunda görülen son derece istikrarsız yapı, özel sermayeli banka grubu ile sektörün tümü ele alındığında da gözler önüne serilmekte, ancak, kamusal sermayeli banka grubu kadar alt seviyelere düşmemektedir. Ayrıca, özel sermayeli banka grubu ile toplam sektör kamusal sermayeli banka grubunun içinde hareket ettiği aralıktan daha dar bir aralıkta hareket etmektedir. 1 no'lu grafikte olduğu gibi, bu grafikte de göze çarpan bir diğer özellik, kamusal sermayeli bankaların etkinlik seyri ile özel sermayeli bankaların etkinlik seyri arasındaki negatif ilişkidir. Genellikle, kamusal sermayeli banka grubunun etkinliğinin düştüğü dönemlerde özel sermayeli banka grubunun etkinliğinin arttığı görülmektedir. Toplam sektör açısından ise etkinlik seyri, dönem dönem kamusal sermayeli banka grubunun etkinlik seyrine yakın bir seyir izlese de, ağırlıklı olarak özel sermayeli banka grubunun etkinlik seyrine yakın bir seyir izlemektedir. Pek tabidir ki, birinci grup veri setinde de olduğu gibi, 1971 ve 1980 askeri darbe yılları ile 1994, 2000 ve 2001 krizlerinin yaşandığı yıllarda etkinlik her üç grup açısından da ciddi düşüş göstermektedir.

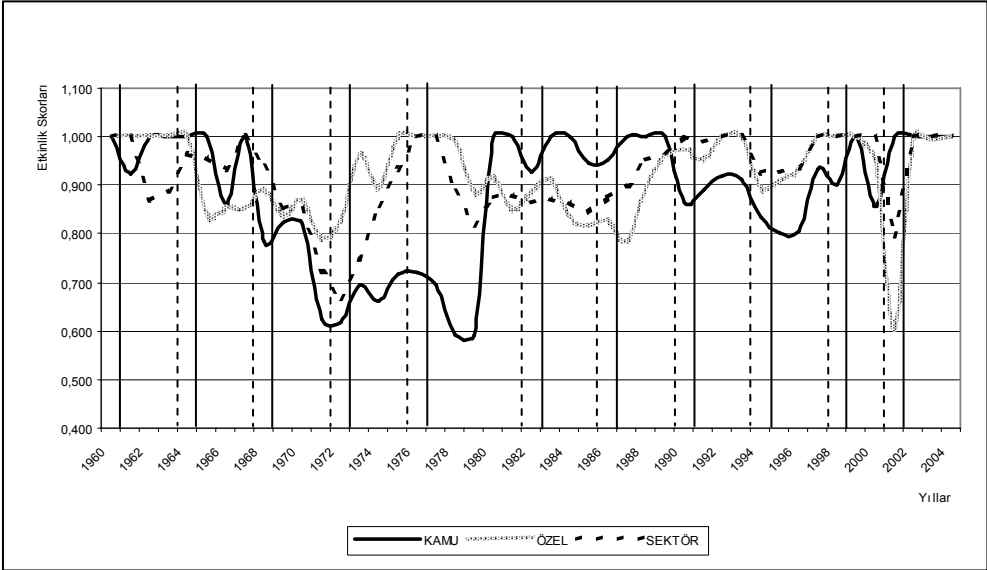
Politik devresel dalgalanmalar çerçevesinde, ikinci grup veri seti ile elde edilen sonuçlara bakıldığında, birinci grup veri seti ile elde edilen sonuçlara paralel olarak, 1969, 1973, 1983, 1987, 1991, 1995 ve 1999 genel seçim yılları itibariyle *t* ve *t-1* dönemlerinde kamusal sermayeli banka gruplarının etkinliklerinde azalma olduğu ve sonrasında da arttığı görülmektedir. Aynı ilişki, 1973, 1983, 1995, 1999 ve 2002 dönemleri itibariyle bankacılık sektörü, 1995 ve 2002 dönemleri itibariyle de özel sermayeli banka grubu açısından kurulabilmektedir.

Toplam mevduat ve toplam giderin girdi, toplam kredi ve toplam gelirin çıktı olarak ele alındığı üçüncü grup veri seti ile elde edilen sonuçlar, ilk iki grup veri seti ile elde edilen sonuçlara göre görece daha istikrarlı bir yapı sunmaktadır. Özellikle, 1980 sonrasında çalışmaya dâhil edilen tüm gruplar açısından, daha dar bir bant içinde hareket eden, daha etkin ve istikrarlı bir yapı söz konusudur. 1960 yılından itibaren 1980 yılına kadar iniş ve çıkışlar göstermekle birlikte, azalan bir seyir izleyen kamusal sermayeli bankaların etkinliği, 1971–1980 döneminde en düşük etkinlik değerlerini almaktadır. 1980 sonrası öncesine göre daha istikrarlı ve etkin bir kamusal sermayeli banka grubu karşımıza çıkarmakta, 1980–1990 yılları arasında ise en istikrarlı ve etkin dönemini yaşamaktadır. Ayrıca, 1980–1990 dönemi kamusal sermayeli banka grubunun hem özel sermayeli banka grubundan, hem de sektör toplamından daha etkin olduğu dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 3 incelendiğinde de görüleceği üzere, kamusal sermayeli banka grubunda görülen istikrarsız yapı, özel sermayeli banka grubu ile sektörün tümü ele alındığında da söz konusudur. Ancak, etkinliğin içerisinde hareket ettiği bant, özel sermayeli banka grubu açısından kamusal sermayeli banka grubu kadar geniş değildir. Grafikte göze çarpan bir diğer özellik, kamusal sermayeli bankaların etkinlik seyri ile özel sermayeli bankaların

etkinlik seyri arasında negatif bir ilişkinin varlığıdır. Genellikle, kamusal sermayeli banka grubunun etkinliğinin arttığı dönemlerde, özel sermayeli banka grubunun etkinliğinde düşüş görülmektedir. Sektörün bütünü açısından ise etkinlik seyri, dönem dönem kamusal sermayeli banka grubunun etkinlik seyrine yakın bir seyir izlese de, ağırlıklı olarak özel sermayeli banka grubunun etkinlik seyrine yakın bir seyir izlemektedir. Pek tabidir ki, diğer veri setleri ile elde edilen sonuçlarda da olduğu gibi, 1971 ve 1980 askeri darbe yılları ile 1994, 2000 ve 2001 krizlerinin yaşandığı yıllarda etkinlik her üç grup açısından da düşüş göstermektedir.

Grafik 3
Üçüncü Grup Girdi-Çıktı Bileşimi ile Etkinlik

Politik devresel dalgalanmalar çerçevesinde, üçüncü grup veri seti ile elde edilen sonuçlara bakıldığında, 1969, 1973, 1983, 1987, 1991, 1995 ve 1999 genel seçim yılları itibariyle t ve $t-1$ dönemlerinde kamusal sermayeli banka grubunun etkinliğinin azaldığı ve sonrasında da arttığı görülmektedir. Aynı ilişki, 1973, 1987, 1991, 1995 ve 2002 dönemleri itibariyle bankacılık sektörü, 1973, 1987, 1991, 1995 ve 2002 dönemleri itibariyle de özel sermayeli banka grubu açısından kurulabilmektedir.

Tobit model ile elde edilen sonuçlar ise, t ve $t-1$ dönemleriyle, yani politik devresel dalgalanmalarla, Türkiye'deki bankaların etkinliği arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Tablo 4'te yer verilen tobit model sonuçları kamusal sermayeli bankalar açısından politik devresel dalgalanmaların etkilerini ve bu etkilerin yönünü belirtmektedir. Veri setlerinin tümü ile elde edilen etkinlik skorlarının dâhil edildiği tobit model sonuçları t ve/veya $t-1$ dönemlerinin kamusal sermayeli bankaların etkinliğini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 4
Tobit Model Sonuçları-Kamusal Sermayeli Bankalar

	Birinci Grup		İkinci Grup	Üçüncü Grup	
c	0,719 (12,146)	2,832 (5,584)	2,513 (5,832)	2,240 (6,406)	2,339 (6,469)
dum	-0,188 (-2,074)			-0,120 (-2,026)	
dum-1		-0,224 (-2,673)	-0,191 (-2,687)		-0,123 (-2,119)
SSDO	0,010 (2,351)				
NKTA		24,500 (2,976)	25,401 (3,633)	13,079 (2,791)	13,547 (3,005)
TKTM	-0,806 (-2,527)			0,211 (1,816)	0,313 (1,924)
TMTP	-3,383 (-2,185)				
TKTA	1,735 (2,313)	0,716 (2,147)	0,527 (1,860)		
MMKD		-9,974 (-1,754)			
KBMG		-0,193 (-4,235)	-0,160 (-4,129)	-0,130 (-4,299)	-0,139 (-4,486)
R ²	0,397	0,555	0,539	0,444	0,438
LH Ratio	6,011	11,02	16,08	23,99	23,83

Parantez içi rakamlar z istatistiği değerleridir.

Tablo 5'te yer verilen tobit model sonuçları ise özel sermayeli bankalar açısından politik devresel dalgalanmaların etkilerini ve bu etkilerin yönünü belirtmektedir. Kamusal sermayeli bankalar için elde edilen sonuç, özel sermayeli bankalar için de söz konusudur. Şöyle ki; veri setlerinin tümü ile elde edilen etkinlik skorlarının dâhil edildiği tobit model sonuçları *t* ve/veya *t-1* dönemlerinin özel sermayeli bankaların etkinliğini de olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 5
Tobit Model Sonuçları-Özel Sermayeli Bankalar

	Birinci Grup		İkinci Grup	Üçüncü Grup	
c				0,921 (38,919)	
dum	0,051 (1,903)			-0,055 (-1,808)	
dum-1		-0,077 (-3,669)	-0,073 (-3,585)		-0,056 (-2,701)
TADO		0,002 (3,857)	0,002 (4,099)		0,001 (2,302)
BSDO					0,002 (2,109)
SSDO		0,003 (2,866)	0,003 (3,183)		
NKTA					
TKTM	1,232 (6,906)	1,387 (8,647)	1,372 (8,888)		1,152 (7,262)
TMTP				-0,536 (-2,541)	
TKTA					
MMKD		6,968 (4,870)	6,988 (4,953)		3,732 (2,453)
SYO					
KBMG					
R ²	0,731	0,867	0,877	0,257	0,796
LH Ratio	56,06	56,70	58,78	48,67	56,85

Parantez içi rakamlar z istatistiği değerleridir.

Tablo 6’da yer verilen tobit model sonuçları da sektörün tümü açısından politik devresel dalgalanmaların etkilerini ve bu etkilerin yönünü belirtmektedir. Sektörün tümü için tobit model ile elde edilen sonuçlar da, kamusal sermayeli bankalar ve özel sermayeli bankalar için elde edilenlere paralel bir görünüm arz etmektedir. Ancak, birinci grup veri seti ile elde edilen sonuçlar bu ilişkiye yönelik herhangi bir sonuç vermemektedir. Dolayısıyla, birinci grup veri seti ile elde edilen tobit model sonuçları hariç, diğer iki veri seti ile elde edilen etkinlik skorlarının dâhil edildiği tobit model sonuçları, t ve/veya $t-1$ dönemlerinin sektörün tümü açısından etkinliği olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 6
Tobit Model Sonuçları-Toplam Sektör

	Birinci Grup	İkinci Grup		Üçüncü Grup
c	0,527 (5,635)	0,852 (3,262)	0,708 (24,870)	1,209 (6,585)
dum	0,064 (1,863)	-0,077 (-1,666)		-0,084 (-2,354)
dum-1			0,068 (1,922)	
TADO	-0,003 (-2,357)		0,002 (-2,104)	
BSDO	-0,012 (-3,028)			
SSDO	0,008 (2,802)			
NKTA	9,138 (4,516)		3,873 (2,651)	6,379 (4,164)
TKTM			0,284 (2,053)	
TMTP		-1,007 (-1,938)		-0,991 (-2,366)
PGTA				
MMKD				-2,614 (-2,292)
SYO				
KBMG				-0,032 (-1,870)
R ²	0,551	0,351	0,432	0,567
LH Ratio	40,17	29,16	38,77	40,18

Parantez içi rakamlar z istatistiği değerleridir.

Sonuç olarak, gerek DEA ile elde edilen etkinlik skorları, gerekse Tobit model ile elde edilen veriler genel olarak, özellikle kamusal sermayeli bankaların etkinliğinin seçim dönemlerinde düştüğünü ve seçim sonrasında da yükseldiğini göstermektedir. Yani, politik devresel dalgalanmalar çerçevesinde; t ve/veya $t-1$ dönemleri ile banka etkinlikleri arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum, hem kamusal sermayeli bankalar, hem özel sermayeli bankalar ve hem de sektörünün tümü açısından geçerlidir. Dolayısıyla, yeniden seçilebilmek amacıyla seçim dönemlerinde iktidar partileri (hükümet) tarafından

başta kamusal sermayeli bankalar olmak üzere bankacılık sektörüne müdahalelerde bulunmaktadır.

Ayrıca, 1960–2004 dönemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türk bankacılık sektörünün etkinliği, gerek kamusal sermayeli bankalar, gerek özel sermayeli bankalar ve gerekse sektör bir bütün olarak ele alınsın, son derece istikrarsız bir yapı sergilemektedir. Ölçeğe göre değişen getiri ortalama etkinlik skorları açısından, 1960–2004 dönemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde kamusal sermayeli bankaların etkinliği diğer iki gruptan daha düşüktür. Ölçeğe göre değişen getiri ortalama etkinlik skorları açısından, 1980–1990 dönemi üç grup açısından da etkinliğin en istikrarlı ve en yüksek düzeyde seyrettiği dönem olarak görülmektedir. Ayrıca, bu dönemde kamusal sermayeli banka grubu açısından etkinlik diğer iki grubun üzerinde seyretmektedir. Kamusal sermayeli bankalar ile özel sermayeli bankaların etkinlik eğilimi arasında genellikle negatif bir ilişki mevcuttur.

Kaynakça

- Onur, S. (2003); “Politik Bütçe Döngüleri Bağlamında İç ve Dış Borçlanmanın Devlet Bütçesi Üzerindeki Etkisi”, *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2.
- Onur, S. (2004); “Literatürde Ekonomi-Politika İlişkisi”, *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1.
- Telatar, F. (2004); Politik İktisat Politikası, İmaj Yayınevi, Kalkan Matbaası, Ankara.
- Eren, E. ve Bildirici, M. (1999); “Siyasal Konjonktür Dalgaları ve Türkiye’de Seçmen Davranışı”, *İktisat İşletme ve Finans Mali ve Ekonomik Sorunlara Yönelik Aylık Yayın*, Yıl: 14-163, Ekim 1999, S: 27-39.
- Denizer, C.A., Dinç, M. ve Tarımcılar, M. (2001); “Measuring Banking Efficiency in the Pre- and Post-Liberalization Environment: Evidence from the Turkish Banking System”, *Worldbank Working Paper*, No: 1286.
- Tokatlıoğlu, İ. (2002); Bankacılık Sektörünün Regülasyon-Deregülasyonu ve Sektör Üzerindeki Verimlilik, Karlılık ve Refah Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Aralık 2002.
- Kuzu, Y. (2001); Türkiye Ekonomisinde Politik Devresel Hareketler, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2001.
- Greene, H. W. (2000); Econometric Analysis, Prentice-Hall Inc., *The United States of America*, Fourth edition, HB139.G74.

Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi*

Sami Taban

staban@ksu.edu.tr

The Causality Relationship between Health and Economic Growth in Turkey

Abstract

In addition to the education which constitutes of the main resource of human capital, the level of health of society is another important element to foster and contribute to the human capital as well. Therefore, it can be argued that there is a close relationship between the health level of society and economic development. In the highly developed societies, both allocated resources for the health and the conscious of the individuals are increased. Moreover, the level of development also accelerates the economic growth by increasing the productivity. In this study, the relationship between the selected health indicators and economic growth are econometrically investigated in terms of causality in Turkey. As health indicators, we have used the life expectancy of at birth, the number of beds of the medical institutions, the number of medical institutions and the number of persons per healthcare provider. While the causality test results indicate that any causality relationship between the number of medical institutions and real GDP growth could not be seen, bi-directional causality has been found between the other health indicators and real GDP growth.

Key Words : Health, Economic Growth, Causality, Turkey.

JEL Classification Codes : I10, O40, C32

Özet

Beşeri sermayenin asıl kaynağını eğitim oluşturmakla birlikte, toplumun sağlık düzeyi de beşeri sermayeyi besleyen ve gelişmesine önemli katkıda bulunan diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun sağlık düzeyi ile ekonomik gelişmişlik arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Ekonomik gelişmesini belli bir düzeye getirebilmiş toplumlarda sağlık için ayrılan kaynaklar arttığı gibi, bireylerin sağlık bilinci de yükselmektedir. Bununla birlikte, sağlık düzeyinin gelişimi de artan verimlilik yoluyla ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de seçilmiş sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik bağlamında incelenmiştir. Sağlık göstergeleri olarak, doğuştan yaşam beklentisi, sağlık kurumlarının yatak sayıları, sağlık kurumlarının sayısı ve sağlık personeli başına düşen kişi sayıları kullanılmıştır. Nedensellik test sonuçlarına göre, sağlık kurumlarının sayısı ile reel GSYİH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi görülmemesine karşın, diğer sağlık göstergeleri ile reel GSYİH arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler : Sağlık, Ekonomik Büyüme, Nedensellik, Türkiye.

* Bu çalışma, 25-26 Kasım 2004 tarihleri arasında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi III. Ulusal Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresinde sunulan “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi” adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

1. Giriş

XX. yüzyıl dünyada sağlık alanında çarpıcı gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. 1950 yılında gelişmekte olan ülkelerde ortalama yaşam beklentisi yalnızca 40 yıl iken, 1990’lı yılların başlarında 63 yıla yükselmiştir. Daha iyi beslenme ve sağlık koşulları, tıp teknolojisindeki gelişmeler ve kamu sağlık alt yapısında yaşanan olumlu gelişmeler ortalama insan ömrünün uzamasına neden olan faktörler olmuşlardır. Sağlık alanında yaşanan bu olumlu gelişmelerde ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin önemli bir katkısı bulunmaktadır (Bhargava vd., 2001: 423). Diğer taraftan, çoğu iktisatçı toplumların sağlık düzeyinin gelişmiş olmasının, beşeri sermayenin verimliliğini artıracığını ve bununla ülke kalkınmasına olumlu etkilerinin olacağını kabul etmektedirler. Ayrıca, konu ile ilgili yapılan deneye dayalı çalışmalarda da, sağlığın genel olarak ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğine ilişkin deneye dayalı sonuçlara ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, sağlık ve ekonomik büyüme arasında yakın ve karşılıklı bir etkileşimin olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda, ilk olarak sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler teorik olarak incelenmekte ve sonrasında konu ile ilgili literatür araştırmasına yer verilmektedir. Son bölümde ise, 1968–2003 dönemine ait seçilmiş sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler nedensellik test yöntemi ile incelenmektedir.

2. Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

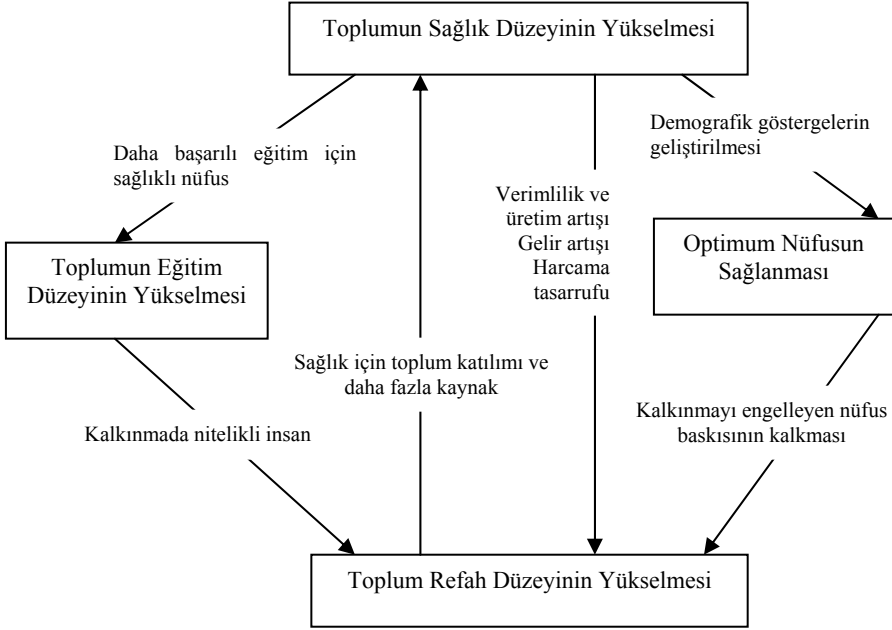
Beşeri sermayenin asıl kaynağını eğitim oluşturmakla birlikte, toplumun sağlık düzeyi de beşeri sermayeyi besleyen ve gelişmesine önemli katkıda bulunan diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumun sağlık düzeyi ile ekonomik gelişmişlik arasında yakın ve karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ekonomik gelişmesini belli bir düzeye getirebilmiş toplumlarda sağlık için ayrılan kaynaklar arttığı gibi, bireylerin sağlık bilinci de yükselmektedir. Bununla birlikte sağlık düzeyinin gelişimi de ekonomik gelişmeyi hızlandırmaktadır (Mazgit, 2002: 405).

Birçok iktisatçı ülkelerin sağlık düzeyleri ile ekonomik kalkınmaları arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığını ifade etmelerine karşın, toplumların sağlık düzeyinin yüksek olmasının, verimliliğe dolayısıyla ülke kalkınmasını olumlu etkilediği konusunda aynı görüşe sahiptirler (Karagül, 2002: 72).

Sağlığın, toplumun gelir ve refahı, işçi verimliliği, işgücü katılımı, tasarruf ve yatırım oranları, demografik faktörler ile diğer beşeri sermaye faktörleri üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmaktadır (Antonia ve Zamora, 2000).

Toplumsal sağlık düzeyinin yükselmesinin, eğitim, demografik faktörler ve ekonomik gelişme üzerindeki etkileri şekil 1’de görülmektedir.

şekil 1
Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler

Kaynak: İ. Mazg t, “Bilgi Toplumu ve Sağlığın Artan  nemi”, *1. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 10–11 Mayıs 2002, Hereke-KOCAELİ, s. 412.

Bir toplumun sağlık düzeyinin gelişmesiyle birlikte doğurganlık oranının düşmesi, aileleri çocuklarının eğitimlerine daha fazla önem vermelerine yol açacaktır. Ayrıca, sağlıklı çocuklar okula daha fazla devam edecekler ve okuldaki eğitimleri de daha iyi olacaktır (Bloom ve Canning, 2003: 53). Dolayısıyla, sağlıklı bireylerin daha iyi eğitilebilecek olmaları dolayısıyla kalkınmada nitelikli insan gücünün (girişimci ve işgücü) yetişebilecek olması, verimliliği dolayısıyla  retileri artırıcı bir faktör olmaktadır. Ayrıca, sağlıklı bireylerin eğitilmesi durumunda eğitim yatırımlarından daha uzun süreli yararlanma imk nının doğacak olması da, eğitim yanında sağlığa da önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, eğitim ve sağlığın birbirini tamamladığı, ülke kalkınması açısından fiziki sermayeye ve eğitime yapılan yatırımların benzerinin sağlığı da yapilmasının zorunlu olduğu görülmektedir (Mushkin, 1962).

Bir toplumun sağlık düzeyini belirleyen en önemli göstergelerini; bebek ve çocuk ölüm oranları, ortalama ömür, hastalıkların türü ve miktarı ve sağlık sistemine ilişkin göstergeler oluşturmaktadır (Karagül, 2000). Bu göstergelerin ekonomideki verimliliğe, dolayısıyla büyümeye olan etkilerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Toplumda görülen hastalıkların sıklığının ve sürekliliğinin çalışan kişilerin üretkenliklerini büyük ölçüde zayıflattığı, ayrıca yetersiz beslenmenin de birçok hastalığa yol açarak kişilerin zayıf düşmesine neden olduğu bilinen gerçeklerdir. Zayıflayarak güçsüz kalan kişilerin, hem fiziksel hem de zihinsel olarak işe yeterince adapte olamadıkları, halsiz, uyuşuk, kayıtsız ve dikkatsiz oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca, hastalık ve iş göremezlik saat başına ücretlerde önemli bir azalmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla, bütün bu olumsuzluklar emeğin verimliliğini düşürerek ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilecektir (Karagül, 2000). Diğer taraftan, daha sağlıklı kişiler fiziksel ve zihinsel olarak daha enerjik ve güçlüdürler. Bu nedenle üretkenlikleri daha fazladır ve daha yüksek ücret elde ederler (Bloom ve diğerleri, 2001; Antonia ve Zamora, 2000). Ayrıca, halk sağlığındaki gelişmeler düşük doğurganlığa ve daha küçük ailelerin oluşmasına yol açabilir. Bu durum, kadınların iş hayatına katılmalarını kolaylaştıracak ve buda ülkenin ekonomik verimliliğini artıracaktır (Bloom ve Canning, 2003: 53).

Bebek ve çocuk ölüm oranları ile ortalama ömrün emek arzı üzerinde önemli etkileri vardır. Bebek ve çocuk ölüm oranlarının nispeten düşük olduğu ve ortalama ömrün yüksek olduğu toplumlarda insanların genel sağlık durumlarının diğerlerine kıyasla daha iyi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Sağlık açısından durumu iyi olan bir toplumun, beşeri sermaye kalitesi de iyi olacak ve bu durum verimliliği artırarak, ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilecektir (Karagül, 2002: 72). Ayrıca, ortalama ömrün uzaması, hem eğitimin maliyet getiri ilişkisini pozitif yönde etkilemekte kalmamakta aynı zamanda ülkedeki çalışabilir işgücü miktarını da artırmaktadır. Ayrıca uzun yaşam beklentisi, insanların yaşamları boyunca yatırımlardan elde edecekleri getiri beklentisiyle, özel sermaye birikim kararlarını pozitif etkileyecek ve bu da ekonomik büyümeye olumlu yansıyacaktır (Glomm ve Ravikumar, 1997: 201). Ayrıca uzun yaşam beklentisindeki iyileşmeler, emeklilik için insanların daha fazla tasarrufla bulunma ihtiyacını artıracaktır. Çünkü artan tasarruflar artan yatırıma dönüştüğü sürece, işçilerin daha fazla tasarrufla bulunmaları onların gelirini artıracaktır (Antonia ve Zamora, 2000).

Sağlık sistemine ilişkin önemli göstergelerden biri sayılan sağlık harcamalarının ise, ekonomik büyüme üzerine etkisi çok yönlü ve uzun dönemli olmaktadır. Beşeri sermaye yaklaşımı kapsamında sağlık hizmetleri bir beşeri sermaye yatırımı olarak ele alınmaktadır. T.W Schultz başta olmak üzere diğer yazarlar, sağlık hizmetlerini, insanın çalışma yeteneğini koruyup geliştirerek, çalışmanın verimini artırmasından dolayı, insana yatırım olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin S. J. Mushkin’e göre, sağlık hizmetlerinde kullanılan kaynaklar (emek ve mallar), sağlık yatırımlarının bir kısmını oluşturmaktadır. Bu amaçla yapılan harcamalar, çalışma gücünü koruyarak ve ileri yıllarda ortaya çıkacak hastalıkları azaltarak gelecekteki sağlık harcamalarından tasarruf edilmesini sağlar. Bu şekilde gelişen insanın sağlık sermayesi stoku, insan sermayesinin önemli bir bölümünü

oluşturur. Dolayısıyla sağlık sermayesi stokunu artıracak sağlık hizmetleri ve yatırımları, beşeri sermayenin artmasını sağlayarak, ülke gelişiminde çok önemli bir fonksiyon üstlenmektedir (Mazgit, 2002: 410). Ayrıca artan sağlık harcamaları, bireylerin yaşam süresini ve beklentisini de artırmaktadır (Kelly, 1997: 64; Wang, 2002: 1634). Uzun yaşam beklentisi, yukarıda açıklandığı gibi ekonomik büyümeyi pozitif etkileme gücüne sahip olacaktır.

3. Ampirik Literatür

Sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi Bloom ve diğerleri (2001) tarafından 104 ülke için 1960–1990 verileri yararlanılarak yapılmıştır. Yazarlar, doğuşta yaşam beklentisinin büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğuna ilişkin bulgulara erişmişlerdir. Yine, sağlık göstergesi olarak doğuşta yaşam beklentisinin ele alındığı birçok çalışmada da benzer bulgulara erişildiği görülmektedir. Örneğin, (Mayer 2001) 1950–1990 dönemi için 18 Latin Amerika ülkesini içeren çalışmasında, doğuşta yaşam beklentisinden büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi saptamıştır. Chacraborty (2003) 95 ülkeyi kapsayan çalışmasını 1970–1990 dönemine uygulamış ve doğuşta yaşam beklentisinin büyümeyi pozitif etkilediğine ilişkin ampirik sonuçlara erişmiştir. McDonald ve Roberts (2002), 1960–1989 döneminde 77 ülkeyi incelediği çalışmalarında, doğuşta yaşam beklentisinin ekonomik büyümeyi artırdığını tespit etmişlerdir. Bhargava ve diğerleri (2001), 1965–1990 yılları arasında 5’er yıllık panel verilerinden yararlanarak 92 ülkeyi inceledikleri çalışmalarında, düşük gelire sahip ülkeler için doğuşta yaşam beklentisinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğine ilişkin sonuçlara ulaşmışlardır. Brempong ve Wilson (2003), 21 Afrika (1975–1994) ve 23 OECD (1961–1995) ülkelerini kapsayan çalışmalarında sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak üzere panel veri yöntemini kullanmışlardır. Sağlık göstergeleri olarak doğuşta yaşam beklentisi ile sağlık harcamalarını kullandıkları çalışmalarında, her iki sağlık göstergesinin adı geçen ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde pozitif etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ranis ve diğerleri (2000), 1970–1992 döneminde 35–76 ülkeyi kapsayan çalışmalarında, veri seti olarak doğuşta yaşam beklentisi ile birleşik yaşam beklentisi indeks göstergelerini kullanmışlardır. Yazarlar, her iki göstergenin büyümeyi olumlu etkilediğine ilişkin deney dayalı bulgulara erişmişlerdir. Bloom ve Sachs (1998), 75 Afrika ülkesine yönelik olarak sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini test etmişlerdir. Çalışmalarında dönem uzunluğu olarak son 25 yılı esas alan yazarlar, sağlık göstergeleri olarak ise doğuşta yaşam beklentisini, bebek ölüm ve bebek doğum oranlarını kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlar, doğuşta yaşam beklentisinin büyümeyi pozitif etkilediğini göstermesine karşın, artan bebek ölüm ve artan bebek doğum oranlarının ise büyümeyi negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Rivera ve Currais (1998), sağlık göstergesi olarak sağlık harcamalarını aldığı çalışmalarını 1960–1990 yılları verilerini kullanarak OECD ülkeleri üzerine uygulamışlardır. Elde edilen bulgular, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğuna ilişkin sonuçlara erişmişlerdir. Diğer taraftan Kelly (1997) ise, 1970–1989 dönemi 73 ülkeyi kapsayan araştırmasında, sağlık harcamalarının

ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Barro (1991), toplam doğurganlık artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelediği çalışmayı 98 ülke üzerine uygulamıştır. 1960–1985 dönemi için elde edilen sonuçlar, toplam doğurganlığın ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilediğini göstermiştir. Webber (2002) ise, geliştirilmiş neo-klasik büyüme (augmented growth model) yaklaşımını benimsediği çalışmasında, kişi başına alınan kalori miktarı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1960–1990 verileri kullanılarak 46 ülke üzerine yapılan çalışmada, kişi başına alınan kalori miktarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını açıklamıştır. Diğer yandan, Brenner (2005), ekonomik büyümenin ABD’nin ölüm oranları üzerindeki etkisini deneye dayalı olarak incelemiştir. 1901–2001 dönemi verileri kullanılarak yapılan deneye dayalı çalışmanın sonuçlarına göre, kümülatif bazda ekonomik büyümenin en az bir on yıllık dönemde ABD’nin ölüm oranlarının düşürülmesinde önemli bir faktör olacağı belirtilmiştir.

Sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik çalışmalar Türkiye ekonomisine de uygulanmıştır. Kar ve Ağır (2003), 1926–1994 dönemini esas alarak yaptıkları çalışmalarında, kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilemediğine ilişkin deneye dayalı bulgulara erişmişlerdir. Taban ve Kar (2006), sağlık göstergesi olarak yaşam beklentisi indeks değerleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik bağlamında incelemiştir. 1969–2001 verileri kullanılarak yapılan çalışmanın sonuçları, ekonomik büyümenin yaşam beklentisi indeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Başka bir deyişle, Türkiye’deki ekonomik büyüme insanların yaşam süresini artırmaktadır. Öksüzler ve Turhan (2005), 1960–2000 döneminde Türkiye’de kişi başına düşen sağlık harcamaları ile kişi başına düşen GSYİH artışı arasındaki ilişkiyi nedensellik testi yoluyla incelemiştir. Ampirik sonuçlar, kişi başına düşen sağlık harcamalarından kişi başına düşen GSYİH’ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini göstermiştir.

4. Ekonometrik Yöntem

Ekonometrik metodolojide öncelikle yanlış sonuçlara yol açmayacak en uygun ekonometrik tekniği belirlemek için kullanılacak zaman serilerinin durağan veya durağan olmama özelliği incelenmesi gerekmektedir. Eğer zaman serileri durağan ise en uygun prosedür standart Granger nedensellik testidir. Standart Granger nedensellik testi, iki değişken arasındaki nedensel bir ilişkinin varlığı ve yönünü test etmek için kullanılır. Ampirik çalışmalarda Granger nedensellik testi uygulanabilirliğindeki kolaylık sebebiyle en çok tercih edilen bir yöntemi oluşturmaktadır. Ayrıca, 1980’lerin sonunda ortaya çıkan eşbütünleşme ekonometrik tekniği (Granger, 1986; Engle ve Granger, 1987), nedensellik testi ile ilgili teorik çalışmaların yeniden gözden geçirilmesine katkıda bulunmuştur.

Bu yeni yaklaşıma göre, iki değişken (örneğin, X ve Y) arasında eşbütünleşme olduğu gösterilebilirse, Engle ve Granger (1987), kısa dönemde dengesizlikleri gideren bir hata düzeltme mekanizmasının (ECM) olduğunu göstermektedirler. Bu bağımlı

değişkendeki değişmelerin, açıklayıcı değişkenlerdeki değişme ve eşbütünleşik regresyondaki gecikmeli hata teriminin (u_{t-1}) bir fonksiyonu olduğu anlamına gelir. ECM'nin bir sonucu olarak, ΔY_t veya ΔX_t veya her ikisine, Y_{t-1} ve X_{t-1} 'in de bir fonksiyonu olan gecikmeli hata düzeltme terimi neden olmalıdır. Granger (1988)'a göre eşbütünleşik değişkenler arasında tek yönlü de olsa nedensellik ilişkisinin bulunacağını ifade etmektedir.

VAR modelinin kısa dönemi, vektör hata düzeltme mekanizması (VECM) olarak ifade edilmektedir. Teknik olarak, Y ve X arasındaki nedensellik analizinde kullanılacak olan VECM aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{1i} u_{r,t-1} + u_t \quad (1)$$

$$\Delta X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_{2i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{2i} u_{r,t-1} + u_t \quad (2)$$

Burada Δ değişkenlerin farkının alınarak durağan hale getirildiğini göstermektedir. Bu VECM'de nedenselliğin kaynağı:

a) her açıklayıcı değişkenin gecikmeleri toplamına birleşik olarak uygulanan F veya Wald χ^2 testinin,

b) gecikmeli hata düzeltme terimine (u_{t-1}) uygulanan t-testinin,

c) her açıklayıcı değişkenin gecikmeleri toplamı ve gecikmeli hata düzeltme terimine beraber uygulanan F veya Wald χ^2 testinin, istatistiksel anlamlılığı ile belirlenebilir (Charemza ve Deadman, 1997; Demetriades ve Hussein, 1996; Islam, 1998; Masih ve Masih, 1995, 1998).

Granger nedensellik testi uygulanırken, tahmin edilen (1) nolu denklemde γ_{1i} 'ler grup halinde sıfırdan farklı ise veya δ_{1i} anlamlı veya γ_{1i} 'ler ve δ_{1i} grup halinde sıfırdan farklı bulunmuşsa X'in Granger anlamda neden ve Y'nin sonuç değişkeni olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi reddedilir. Aynı şekilde (2) nolu denklemde γ_{2i} 'ler grup halinde sıfırdan farklı ise, veya δ_{2i} anlamlı veya γ_{2i} 'ler ve δ_{2i} grup halinde sıfırdan farklı bulunmuşsa Y'nin Granger anlamda neden ve X'in sonuç değişkeni olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi reddedilir.

Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin varlığını belirlemek için Johansen eşbütünleşme metodu (Johansen, 1988; Johansen ve Juselius, 1990) kullanılmıştır. Eğer ilgili değişkenler eşbütünleşik değilse, serilerin farkı alınmakta ve standart nedensellik testi uygulanmaktadır. Bu bağlamda, Granger (1988), geleneksel Granger nedensellik testinin (Granger, 1969) uygulanmasını zaman serilerindeki yeni

gelişmeler ışığında bazı açılardan eleştirmektedir. a) Standart nedensellik testleri, değişkenlerin zaman serileri özelliklerini incelememektedir. Eğer değişkenler eşbütünleşik ise, gecikmeli hata düzeltme terimi modele eklenmedikçe bu değişkenlerin birinci derece farkı alınarak yapılan fonksiyonel olarak yanlış belirlenmiş olacaktır. b) Yine bu testler, değişkenlerin farkını alarak serileri mekanik bir şekilde durağan hale getirmekte ve sonuç olarak değişkenlerin orijinal halinde saklı ve yüklü bulunan bilgilerin elimine edilmesine sebep olmaktadır. Hata düzeltme modelleri, eşbütünleşim denkleminde üretilen hata düzeltme teriminin gecikmelisini istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde modele eklemekte ve değişkenlerin farkı alınmasıyla kaybedilen uzun dönem bilgilerini modele yeniden dâhil etmektedir.

5. Veri Seti ve Kaynaklar

Çalışmada 1968–2003 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Kamu ve özel sağlık kurumlarının toplam yatak sayılarını, sağlık kurumlarının sayısını (yataklı ve yataksız) ve sağlık personeli¹ başına düşen kişi sayısını gösteren istatistikler *Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)*’den derlenmiştir. Doğuşta yaşam beklentisini gösteren istatistikler (1968–1989) *Human Development Report Turkey (UNDP) 2001*’den, diğer yılları içeren rakamlar (1990–2003) *TÜİK*’den ve reel GSYİH’ya ilişkin rakamlar ise *TCMB Veri Dağıtım Sistemi* internet sitesinden temin edilmiştir.

Tablo 1
Değişkenler ve Tanımları

RGH	Reel GSYİH
DOĞ	Doğuşta Yaşam Beklentisi
YAT	Sağlık Kurumlarının Yatak Sayıları
SAK	Sağlık Kurumlarının Sayısı
SPE	Sağlık Personeli Başına Düşen Kişi Sayısı

6. Ampirik Sonuçlar

Çalışmada kullanılan zaman serilerinin durağan olup olmadıklarının test edilmesinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Söz konusu testler için aşağıdaki denklem uygulanmıştır.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \gamma_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3)$$

¹ Hekim, diş hekimi, hemşire, sağlık memuru, ebe ve eczacı toplamından oluşmaktadır.

Denklemden yer alan Y_t , durağanlık testine olan değişkeni, Δ birinci fark operatörünü ve u_t ise hata terimini ifade etmektedir. Yukarıdaki denklemde bağımlı değişkenin kaç dönem gecikmesinin regresyon denkleminin sağında yer alacağına karar vermek için Akaike Bilgi Kriterinden (AIC) yararlanılmıştır. Ekonometrik tahminler yapılırken tüm değişkenlerin logaritmik değerleri alınmış ve değişkenlerin önünde yer alan L, logaritmasının alındığını göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan modellerde kullanılan değişkenlere ait ADF test istatistikleri verilmektedir. ADF birim kök testinin sonuçları, sabit içeren fakat trend içermeyen (3) numaralı denklem kullanılmak suretiyle elde edilmiştir. Kritik değerler EvIEWS 3.1 ekonometri programı tarafından üretilmiş olup, MacKinnon (1991) kritik değerlerine dayanmaktadır.

Tablo 2
ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzy	Birinci Fark	Sonuç
LRGH	-1.03 (0) [-2.94]	-6.73 (0) [-2.94]*	Durağan
LDOĞ	-2.84 (2) [-2.95]	-3.10 (0) [-2.94]*	Durağan
LYAT	-0.02 (5) [-2.96]	-4.96 (4) [-2.96]*	Durağan
LSAK	-0.87 (0) [-2.94]	-5.45 (0) [-2.94]*	Durağan
LSPE	-2.30 (1) [-2.95]	-3.40 (1) [-2.95]*	Durağan
-Parantez içi değerler, Akaike bilgi kriteri ile belirlenen optimal gecikme uzunluklarını göstermektedir. -Köşeli parantez içindeki değerler MacKinnon %5 kritik değerleridir. Birinci derecede entegre olan değişkenler “*” simgesi ile gösterilmiştir.			

Değişkenlerin seviyelerine uygulanan ADF test sonuçları değişkenlerin durağan olmadığını göstermiştir. Aynı testlerin değişkenlerin birinci derece farkına uygulanmasıyla elde edilen sonuçlar, değişkenlerin farkının durağan olduğunu göstermektedir. Teknik ifadesiyle seriler $I(1)$ ’dir.

Değişkenlerin zaman serisi özellikleri incelendikten sonraki adımı, söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığının incelenmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığı Johansen Eşbütünleşme Prosedürü ile araştırılmıştır. Johansen eşbütünleşme testiyle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılırken, kurulan VAR’da önemli bir rolü olan gecikme sayısının belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriteri kullanılmıştır.

Reel GSYİH ile seçilen sağlık göstergeleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Johansen test sonuçları Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3
Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Değişkenler	Gecikme Sayısı	Likelihood Ratio (LR)	% 1 Kritik Değer	% 5 Kritik Değer	Sonuç
LRGH ve LDOĞ	1	17.07	15.41	20.04	Eşbütünleşik
LRGH ve LYAT	2	17.54	15.41	20.04	Eşbütünleşik
LRGH ve LSAK	1	7.51	15.41	20.04	Eşbütünleşik değil
LRGH ve LSPE	1	15.56	15.41	20.04	Eşbütünleşik

Tablo 4’deki Likelihood Ratio (olabilirlik oran) test istatistiklerine göre, reel GSYİH ile sağlık kurumlarının sayısı arasında uzun dönemli bir ilişki görülmemesine karşın, doğuştan yaşam beklentisi, sağlık kurumlarının yatak sayıları ve sağlık personeli başına düşen kişi sayısı arasında ise bir eşbütünleşme ilişkisi, yani uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğu görülmektedir.

Reel GSYİH ile sağlık kurumlarının sayısını gösteren değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin tespit edilememesi, bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerin araştırılmasında standart Granger testinin² uygulanmasına olanak tanımaktadır (Granger, 1969). Reel GSYİH ile diğer sağlık göstergeleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunması, eşbütünleşim regresyonlarından elde edilen hata düzeltme terimini de açık olarak içerecek şekilde VECM oluşturulmasını olanaklı hale getirmesiyle (denklem 1 ve 2), nedenselliğin kaynağının belirlenmesine çalışılmıştır.

Eşbütünleşim vektörleri, doğuştan yaşam beklentisinin ve sağlık kurumlarının yatak sayılarındaki artışın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini gösterirken, sağlık personeli başına düşen kişi sayısındaki azalmanın ise ekonomik büyümeyi artırıcı etkisinin olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki nedenselliğin kaynağına ilişkin test sonuçları Tablo 4’de görülmektedir.

² Standart Granger testi, 1 ve 2 nolu denklemde yer alan u_{t-1} içermeyen modellerin tahmin edilmesiyle yapılır.

Tablo 4
Nedensellik Test Sonuçları

Bağımlı Değişken	$\Sigma\Delta LRGH$	$\Sigma\Delta LDOĞ$	$(\Sigma\Delta LDOĞ, u_{t-1})$	$(\Sigma\Delta LRGH, u_{t-1})$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta LRGH$	-	-1.20(1) [0.23]	2.34 [0.11]	-	-1.79 [0.08]*
$\Delta LDOĞ$	1.00(1) [0.32]	-	-	7.24 [0.002]***	-3,80 [0.000]***
	$\Sigma\Delta LRGH$	$\Sigma\Delta LYAT$	$(\Sigma\Delta LYAT, u_{t-1})$	$(\Sigma\Delta LRGH, u_{t-1})$	
$\Delta LRGH$	-	-1.27(1) [0.21]	2.83 [0.07]*	-	-1.56 [0.12]
$\Delta LYAT$	0.10(1) [0.91]	-	-	6.60 [0.004]***	-3.61 [0.001]***
	$\Sigma\Delta LRGH$	$\Sigma\Delta LSAK$	$(\Sigma\Delta LSAK, u_{t-1})$	$(\Sigma\Delta LRGH, u_{t-1})$	
$\Delta LRGH$	-	0.07(1) [0.94]	-	-	-
$\Delta LSAK$	1.09(1) [0.28]	-	-	-	-
	$\Sigma\Delta LRGH$	$\Sigma\Delta LSPE$	$(\Sigma\Delta LSPE, u_{t-1})$	$(\Sigma\Delta LRGH, u_{t-1})$	
$\Delta LRGH$	-	4.65 (2) [0.017]**	4.83 [0.007]***	-	-3.52 [0.001]***
$\Delta LSPE$	2.74 (7) [0.041]**	-	-	4.77 [0.003]***	-4.06 [0.000]***
Notlar	1. Σ , ilgili değişkenin gecikmeli katsayılarının beraberce teste tabi tutulduklarını ifade eder. 2. *, ** ve ***, sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyelerinde anlamlılığını göstermektedir. 3. Parantez içindeki sayılar Akaike bilgi kriterine göre belirlenen gecikme uzunluklarını göstermektedir. 4. Köşeli parantez içindeki değerler p olasılık değerlerleridir. 5. $u_{t-1}(t)$, hata düzeltme terimi katsayısının t istatistik değerini göstermektedir.				

Tablo 4'deki test sonuçları, kısa dönemde doğuşta yaşam beklentisi ile birlikte sağlık kurumlarının yatak sayılarındaki artışın ve sağlık personeli başına düşen kişi sayısındaki azalmanın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini göstermektedir. Burada, sağlık personeli başına düşen kişi sayısındaki azalmanın ekonomik büyümeyi açıklayıcı gücünün, diğer iki sağlık göstergesine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, ekonomik büyümeden yukarıda belirtilen sağlık göstergelerine doğru da bir nedensellik ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Yani, ekonomik büyüme arttıkça sağlık göstergeleri de bu durumdan olumlu etkilenmektedir.

Diğer taraftan, sağlık kurumlarının sayıları ile reel GSYİH arasındaki ilişkilerin incelenmesinde uygulanan F testi sonuçları, sağlık kurumlarının sayıları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını açıklamaktadır. Bu durum, Türkiye’deki nüfusa oranla sağlık kurumlarının sayısının azlığı ile açıklanabilir. Ayrıca, toplam sağlık kurumları içerisinde yataklı sağlık kurumlarının sayısının ise çok düşük bir oranda (yaklaşık %6) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, hem bu oranın yükseltilmesi hem de bu kurumların nitelik açısından daha iyi duruma getirilmeleri, beşeri sermayenin verimliliğini artırması açısından son derecede önemli faktörler olabilecektir.

7. Sonuç

Beşeri sermayenin asıl kaynağını eğitim oluşturmakla birlikte, toplumun sağlık düzeyi de beşeri sermayeyi besleyen ve gelişmesine önemli katkıda bulunan diğer bir faktördür. Toplumun sağlık düzeyi ile ekonomik gelişmişlik arasında yakın ve karşılıklı bir nedensellik ilişkisi vardır. Ekonomik gelişmesini belli bir düzeye getirebilmiş toplumlarda sağlık için ayrılan kaynaklar arttığı gibi, bireylerin sağlık bilinci de yükselmektedir. Bununla birlikte, sağlık düzeyinin gelişimi de artan verimlilik yoluyla ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1968-2003 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak nedensellik testi ile incelenmiştir. Sağlık göstergeleri olarak doğuşta yaşam beklentisi, sağlık kurumlarının sayısı, yatak sayıları ve sağlık personeli başına düşen kişi sayısı verilerinin kullanıldığı çalışmada, sağlık kurumlarının sayısı dışındaki diğer sağlık verileri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi görülmüştür. Buradan, Türkiye’de sağlık konusuna gereken önem verildiği sürece ekonomik büyümenin bundan olumlu etkileneceğini, ekonomik büyümenin devam ettiği sürece de daha sağlıklı bir topluma ulaşabileceği sonucunu çıkartabiliriz. Sağlık kurumlarının sayıları ile ekonomik büyüme arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi görülememiştir. Bunun nedenini, sağlık kurumlarının sayısının toplam nüfusa oranla yetersiz kalmasıyla açıklayabiliriz. Dolayısıyla, bu alana yönelik sağlık politikalarının oluşturulması, sağlık kurumlarını hem nicelik hem de nitelik açısından daha iyi bir konuma getirebilir. Bu durumun beşeri sermayenin niteliğini artıracak düşünülürse, ekonomik gelişmişlik düzeyinin de bundan olumlu etkilenebileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Antonio, J.ve Zamora. C. (2000); “Investment in Health and Economic Growth: a perspective from Latin America and the Caribbean”, *XXXV Meeting of the Advisory Committee on Health Research*, Havana, Cuba.
- Barro, R. (1991); “Economic Growth in a Cross Section of Countries”, *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 403–443.

- Bhargava, A., Jamison, D.T, Lau, L.J. ve Murray, C.J.L (2001); “Modeling the effects of health on economic growth”, *Journal of Health Economics*, 20, 423–440.
- Bloom, D.E ve Canning, D. (2003); “The Health and Poverty of Nations: from theory to practice”, *Journal of Human Development*, 4(1), 47–71.
- Bloom, D.E., Canning, D. ve Sevilla, J. (2001); “The Effect of Health on Economic Growth: Theory and Evidence”, *NBER Working Paper Series*, 8587.
- Bloom, D.E. ve Sachs, D. (1998); “Geography, demography and economic growth in Africa, *Brookings Papers on Economic Activity*, 2.
- Brempong, K.G. ve Wilson, M. (2003); “Health human capital and economic growth in Sub-Saharan African and OECD Countries”, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 1–25.
- Brenner, H.M. (2005); “Commentary: Economic growth is the basis of mortality rate decline in the 20th century- Experience of the United States 1901–2000”, *International Journal of Epidemiology*, 34(6), 1214–1221.
- Chakraborty, S. (2003); “Endogenous lifetime and economic growth”, *Journal of Economic Theory*, 1–18.
- Charemza, W.W. ve Deadman, D.F. (1997); *New Directions in Econometric Practise*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Demetriades, P. ve Hussein, K. (1996); “Does Financial Development Cause Economic Growth? Time Series Evidence From 16 Countries, *Journal of Development Economics*, 51, 387–411.
- Engle, R.F. ve C.W.J. Granger. (1987); “Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55, 251–276.
- Glomm, G. ve Ravikumar, B. (1997); “Productive Government Expenditures and Long-run Growth”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 21, 183–204.
- Granger, C.W.J. (1969); “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, *Econometrica*, 37, 24–36.
- Granger, C.W.J. (1986); “Developments in the Study of Cointegrated Economic Variables”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 48, 213–228.
- Granger, C.W.J. (1988); “Some Recent Developments in a Concept of Causality”, *Journal of Econometrics*, 39, 199–211.
- Human Development Report Turkey 2001; <http://www.un.org.tr/undp> (08.12.2003).
- Islam, M.N. (1998); “Export Expansion and Economic Growth: Testing for Cointegration and Causality, *Applied Economics*, 30, 415–425.
- Johansen, S. (1988); “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231–254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990); “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration –with Application to The Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169–210.

- Kar, M. ve Ağır, H. (2003); “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi”, *II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, (Derbent-İzmir), 181–190.
- Karagül, M. (2002); *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No. 37.
- Kelly, T. (1997); “Public Expenditures and Growth”, *Journal of Development Studies*, 34(1), 60–84.
- MacKinnon, J.G. (1991); Critical Values for Cointegration Tests, in R.F. Engle and C.W.J. Granger (eds), *Long-run Economic Relationships*, Oxford: Oxford University Press.
- Masih A.M.M ve Masih, R. (1998); “A Multy Cointegrated Modelling Approach Intesting Temporal Causality Between Energy Consumption, Real Income And Prices with an Application to Two Asian LDCs”, *Applied Economics*, 30, 1287–1298.
- Masih A.M.M. ve Masih, R. (1995); “Temporal Ccausality And The Dynamic Interactions Among Macroeconomic Activity Within A Multivariate Cointegrated System: Evidence From Singapore And Korea”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131(2), 265–285.
- Mayer, D. (2001); “The Long-Term Impact of Health on Economic Growth in Latin America”, *World Development*, 29(6), 1025–1033.
- Mazgit, İ. (2002); “Bilgi Toplumu ve Sağlığın Artan Önemi”, *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, (Hereke-Kocaeli), 405–415.
- McDonald, S. ve Roberts, R. (2002); “Growth and multiple forms of human capital in an augmented Solow model: a panel data investigation”, *Economic Letters*, 74, 271–276.
- Mushkin, S. (1962); “Health as an Investment”, *Journal of Political Economy*, 70, 129–157.
- Ranis, G., F. Stewart, F ve Ramirez, A. (2000); “Economic Growth and Human Development”, *World Development*, 28(2), 197–219.
- Rivera, B. ve Currais, L. (1998); “Economic growth and health: direct impact or reverse causation?”, *Applied Economic Letters*, 6, 761–764.
- Taban, S ve Kar, M. (2006); “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969–2001”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 159–181.
- Öksüzler, O. ve Turhan A. (2005); “Does Beter Health Promote Economic Growth in Turkey?”, *International Journal of Business, Management and Economics*, 1(4), 5–15.
- TCMB Veri Dağıtım Sistemi; <http://www.tcmb.gov.tr> (29.05.2006).
- TÜİK İstatistik Göstergeler (1923–2004); http://www.die.gov.tr/Inst_gostergeler.pdf (29.05.2006).

- UNDP (2001); Human Development Reports,
<http://hdr.undp.org/reports/global/2001/en/pdf/back.pdf> (10.12.2003).
- Wang, E.C. (2002); “Public Infrastructure and Economic Growth: A New Approach Applied to East Asian Economies,” *Journal of Policy Modeling*, 24, 411–435.
- Webber, D.J. (2002); “Policies to Stimulate Growth: Should We Invest in Health or Education”, *Applied Economies*, 34/13, 1633–1643.

Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım

Fatih Yücel

fatihyucel@nigde.edu.tr

A Theoretical Approach on Determinants of Foreign Trade

Abstract

There are numerous studies in the international economy literature about foreign trade. The most important part of them is consisting of empirical studies. Lots of proxies and variables are used in foreign trade models for determinants of foreign trade. The models are formed from some foreign trade approaches are benefited.

In this study, the factors which are affected to determine export and import demands and basic approaches which are used in the foreign trade models have been investigated from theoretical view.

Key Words : Foreign Trade, Determinants of Foreign Trade, Approaches of Foreign Trade.

JEL Classification Codes : F10, F11, F12, F40, F41.

Özet

Uluslararası iktisat literatüründe dış ticaret konusunda birçok çalışma yapılmaktadır. Bunların önemli bir kısmı deneye dayalı çalışmalardan oluşmaktadır. Dış ticaretin belirleyicileri olarak modellerde birçok değişken ve gösterge kullanılmaktadır. Ayrıca modellerin oluşturulmasında bazı dış ticaret yaklaşımlarından yararlanılmaktadır.

Bu çalışmada, dış ticaretin belirleyicileri olarak ihracat ve ithalat arz ve taleplerini etkileyen faktörler ve dış ticaret modellerinde kullanılan temel yaklaşımlar teorik bakış açısından incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler : Dış Ticaret, Dış Ticaret Modelleri, Dış Ticaret Yaklaşımları.

1. Giriş

Dış ticaretin analizinde, çok farklı modeller ve bunları test eden yöntemler kullanılmaktadır. Bazen birbiri ile özdeş bazen de farklı değişkenler ve göstergeler bu modellerde yer almaktadır. Modellerin kurgusu, dış ticareti belirleyen veya etkileyen faktörlerin nitelik ve niceliklerine göre yapılmaktadır. Bir dış ticaret modeli ithalat ve ihracat arz ve talepleri çerçevesinde oluşturulur. Bu süreçte, ithalat ve ihracat arz ve taleplerini etkileyen faktörlerin neler olduğu tespit edilerek model kurgusunda dikkate alınırlar. İyi bir model doğru ve tutarlı açıklayıcı değişkenlerle donatılmış modeldir. Bu nedenle, dış ticaret analizinde kullanılan model değişkenleri her bir ülkenin kendisine has karakteristiklerini yansıtacak kuvvet ve özelliklerde olmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, dış ticaretin belirleyicilerinin neler olduğu, dış ticaret modellerinde nasıl yer aldıklarını ortaya koyabilmektir. Ayrıca, dış ticaret analizinde kullanılan yaklaşımların tarihsel süreç içinde nasıl geliştiğini de gösterebilmektir.

Bu amaçla çalışma iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dış ticaretin belirleyicileri olarak ithalat ve ihracat arz ve taleplerini etkileyen faktörlerin neler olduğu tartışılmıştır. İkinci bölümde de dış ticaret akımının belirlenmesinde kullanılan yaklaşımlar literatür özeti şeklinde incelenmiştir.

2. Dış Ticaretin Belirleyicileri Olarak İhracat ve İthalat Arz ve Taleplerini Etkileyen Faktörler

Dış ticaretin oluşumunda, ülkeden ülkeye değişen farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıkları yaratan neden ise ihracat ve ithalat arz ve taleplerini etkileyen faktörlerin çeşitliliğidir. Konuya derinlik kazandırması açısından belirleyici faktörleri, birincil faktörler ve ikincil faktörler olarak iki başlık altında incelenecektir. Bu ayrımında kullanılan, birincil ve ikincil faktör tanımlamaları, faktörler arasında bir üstünlüğü *vurgulamamaktadır*. Bu ayrımdaki temel kriter, ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarını ölçen ampirik çalışmalarda hangi değişkenlerin yoğun olarak kullanıldığıdır. Bu bağlamda, ilgili çalışmalarda yoğun olarak kullanılan değişkenler birincil faktörler başlığında incelenirken, diğer belirleyiciler de ikincil faktörler başlığı altında incelenmiştir.

2.1. Birincil Faktörler

İhracat ve ithalat talebini etkileyen iki birincil faktör vardır (Hooper ve Marquez, 1995: 158; Forbes, 2001: 12). Birincisi, yurtdışı (ihracat) ve yurtiçi (ithalat) piyasalarındaki gelir düzeyleri. İkincisi, göreceli fiyatlardır. Ancak, bu iki faktöre ek olarak, son dönemlerde dünya döviz piyasalarında yaşanan dönüşümlerin etkisiyle (Bird ve Rajan, 2001: 22), döviz kurlarındaki oynaklıkların (volatilite) dış ticaret talep fonksiyonlarında bir başka açıklayıcı önemli değişken olarak hesaba katılmasını gerektirmiştir (Chowdhury,

1993: 703; Chou, 2000: 62; Daly, 1998: 336; Helliwell, 1998: 49; McKenzie, 1998: 24; Bahmani-Oskooee ve Kara, 2003: 293; Kibritçioğlu ve Kibritçioğlu, 2004: 9).

2.1.1. Yurtiçi ve Yurtdışı Gelir Düzeyleri

Yurtiçi ve yurt dışı gelir düzeyleri dış ticaret talepleri üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Ancak burada bazı kısıtlardan ve varsayımlardan hareket etmek gerekmektedir. Şöyle ki; bir ekonomide, fiyatların sabit kaldığı varsayımından hareketle (Krugman, 1989: 1302) gelirler yükselince tüketim artacaktır. Tüketim genişlemesi gerek yurtiçi gerek yurtdışı mallara yönelik olacaktır. Dolayısıyla, dış ticaret bileşenlerindeki değişimler, ülkenin gelirine bağlı olacaktır. Yurtiçi gelirler ile ülkenin ithalatı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Bu durum literatürde ithalat fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Gelir ile ithalat arasındaki bu ilişki iki temele dayanmaktadır: birincisi, üretim için ihtiyaç duyulan kaynakların belli oranda yabancı girdiye dayanması, ikincisi ise, yurtiçi tüketimin bir bölümünün ithal mallara yönelmesidir. Her iki durum dış ticaret dengesi açısından bir sızıntı niteliği taşıyacaktır. İhracatın karşı ülkenin koşullarına bağlı kalacağı düşünülürse, ithalatın artması dış ticaret açığını artırıcı etki yapacaktır.

Burada değinilmesi gereken bir diğer durum da ithalat talebinin gelir esnekliğidir. İthalat talebinin gelir esnekliği; ithalattaki yüzdelik değişimin gelirdeki yüzdelik değişime oranıdır. Şayet ithalat artış oranı gelir artış oranından büyük ise esneklik birden büyük olacak ve ithalata bağımlılık artacaktır. ithalat artış oranı gelir artış oranından küçük ise esneklik birden küçük olacak ve ithalata bağımlılık azalacaktır. Bu iki oran birbirine eşit ise ithalata bağımlılık konusunda bir değişme olmayacaktır (Ferreira ve Canuto, 2001: 8-9). Ampirik çalışmalarda ithalat ve ihracat talep fonksiyonlarında gelir değişkeni olarak kişi başı gelir ya da GSYİH dikkate alınmaktadır.

2.1.2. Göreli Fiyatlar

Ticarete konu olan bir malın fiyatını belirleyen birtakım unsurlar vardır. Bunları temel olarak iki kategoride ele alabiliriz (Brauer, 2003, s.1); üretim maliyetleri ve taşıma maliyetleri. Ülkeler arasında üretim faktörleri dağılımında farklılıklar söz konusudur. Bir takım üretim faktörü bir ülkede bol iken diğerinde kıt olabilmektedir. Elbette bu da üretim maliyetlerine dolayısıyla da fiyatlara yansımaktadır. Bundan nedenle, benzer bir malın fiyatı ülkeden ülkeye farklılıklar arz etmektedir. Çünkü bol ve ucuz olan üretim faktörüne sahip bir ülkede fiyatlar diğer ülkelere göre daha düşük olacağı beklenmektedir. Bir malın bir noktadan başka bir noktaya gönderilmesinde taşıma maliyetleri devreye girmektedir. Taşıma maliyetleri, coğrafi uzaklıklara ve taşıma işlemlerinde kullanılan kaynakların niteliğine ve niceliğine göre oluşmaktadır. Ülkelerarası bu maliyet farklılıkları ticarete konu olan malın fiyatında da farklılıklar yaratacaktır.

Ancak, dış ticarete malların fiyatlarının karşılaştırılmasında neyin baz alındığı önemlidir. Bu nedenle karşılaştırmada fiyatların aynı para cinsinden ifade edilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, bir ülkedeki fiyatları, cari döviz kurlarından diğer ülke paralarına dönüştürüldüğünde tüm ülkelerde fiyat eşitliği sağlanmış olacaktır. Literatürde bu durum Satın alma Gücü paritesi (SGP) olarak bilinmektedir (Müslümov ve vd., 2002: 4). Uluslararası karşılaştırmalarda döviz kuru kullanımının sakıncalı oluşu bugün büyük bir kesim tarafından kabul edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, döviz kurunun idari kararların etkisi altında olması, resmi ve serbest piyasa kurları arasındaki farklılıklar, uluslararası karşılaştırmalarda döviz kurunun güvenilirliğini yitirmesine neden olmuştur. SGP, döviz kurunun bu tür sakıncalarını ortadan kaldıran ve uluslararası anlamda gerçek fiyat ve hacim karşılaştırmalarına olanak sağlayan bir değişim oranıdır. Buna ilaveten, SGP, döviz kurundaki değişimi iç ve dış enflasyon oranları arasındaki farka bağlaması açısından da önemlidir (Karaca, 2005: 3). Yurtiçi maliyet oranı reel döviz kuru oranından düşük olursa, ihracatçılar, ihracatta kazanç eğilimine girer.

Ülkelerarasındaki ticaret akımlarında görece fiyatların, ihracat ve ithalat talep esneklikleri üzerine etkileri oldukça önemlidir (Brauer, 2003: 12). Çünkü görece fiyatlardaki değişimler ihracat ve ithalat taleplerinde önemli değişimlere neden olur. Görece fiyatlardaki değişimlerin kaynaklarını şu şekilde açıklayabiliriz (Douglass, 1990: 84); faktör fiyatları oranındaki, bilgi maliyetlerindeki, teknolojiadaki, değişimler. İhracat ve ithalat talep modellerinin tahminlerinde, görece fiyatlar yurt içi fiyatların yurt dışı fiyatları oranlanması olarak ifade edilir. Tahmin sonucunda bu oran birden küçük ise talep esnekliğinin inelastik, bire eşit ise birim esnek ve birden büyük ise esnek olduğunu göstermektedir (Bahmani-Oskooee ve Kara, 2003: 307).

2.1.3. Döviz Kurları Oynaklıkları

Dış ticaretin en önemli belirleyicilerinden biri reel döviz kurlarıdır (Levis ve Driver, 1998: 3). Dış ticaret dengesini iyileştirmek amacıyla düşük değeri kur politikası izlenen dönemlerde yabancı para birimi ile ifade edilen ithalat fiyatlarının düşmesi bu politikanın ithalat üzerindeki olumsuz etkilerini ve ihracat fiyatlarının düşmesi de ihracat üzerindeki olumlu etkilerini azaltacaktır (Dornbusch, 1986: 26). Böylece, düşük değeri ile ihracat açısından sağlanan fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kaybedilirken, ithalat açısından ise dış piyasalar tarafından kaybedilen fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kazanılacaktır.

Döviz kurlarının aşırı değeri olduğu dönemlerde yabancı para birimi ile ifade edilen ithalat fiyatlarının yükselmesi bu politikanın ithalat üzerindeki olumlu etkilerini ihracat fiyatlarının yükselmesi de ihracat üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacaktır. Böylece, aşırı değeri ile ihracat açısından kaybedilen fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kazanılırken, ithalat açısından ise sağlanan fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kaybedilecektir. Döviz kuru oranlarının aşırı değeri, 1970'li ve 1980'li yıllarda birçok gelişmekte olan ülkenin ihracat hacimlerinde ciddi düşüşlere neden olmuştur (Kumar, 1985: 8).

Döviz kurlarının düşük değeriendiğinde ihracat (ithalat) fiyatlarının düşmesi, aşırı değeriendiğinde ise ithalat (ihracat) fiyatlarının yükselmesi, kısaca reel döviz kurları ve dış ticaret hadleri arasında ters yönlü nedensel bir ilişkinin olup olmaması durumu, kur politikasının dış ticaretin kârlılığı (nispi kârlılığın ihracat lehine dönmesi, böylece dış ticaretin ülke lehine işlemesi) üzerinde beklenen net etkisini gösterebilmesi bakımından oldukça önemlidir (Zengin, 2001a: 3 ve 2001b: 29).

Döviz kuru sabit tutulduğu takdirde, tarifelerdeki azalma nedeniyle iç piyasalardaki talep nispi olarak ucuzlayan ithal mallara kayar. Bu kayma da, iç piyasadaki üretimde bir azalmaya neden olacaktır (Dornbusch, 1986). Üretimin azalması hemen ardından istihdam sorununu getirecektir. Böylece, uzun dönemde işsizlik sorununun giderek artmasına ve gelir dağılımındaki bozukluğun, daha da kötüleşmesine neden olacaktır. Bu da ekonomik faaliyetlerde genel bir daralma olacak anlamındadır. Çünkü böyle dönemlerde ihraç malları sanayinden, diğer sanayi kollarına işçi kaydırmak pek mümkün olamaz. Bunun sonucu olarak da, ithalattaki artış, dış ticaret dengelerinde negatif etkiler yaratır (Özbilen, 1998: 11).

Ancak, döviz kuru rejimi ne olursa olsun, ithal ve yerli mallar arasında talebi kaydıran harcama kaydırması (expenditure switching), yurtiçi ve yurtdışı ithalat talep esneklikleri toplamının birden büyük olması durumunda geçerlidir. Ayrıca, döviz kurundaki değışikliklerin cari işlemler dengesi üzerinde bahsedilen etkileri oluşturabilmesi için üretici ve tüketicilerin kısa dönemde değışikliklere tepki vermeleri ve döviz kurundaki değışikliklerin arz fiyatlarını değıştirmemesi gerekmektedir. Bu durumda, gelir, faiz ve karlılık durumunun değışmesi gibi ekonomideki diğer gelişmelerin de etkisi göz ardı edilmelidir (Kadıoğlu ve diğerleri, 2001: 12).

2.2. İkincil Faktörler

İkincil faktörler, ticaret reformları, para ve mali politika araçları, firma düzeyi faktörler ve dünya ekonomisindeki eğilimler olarak sıralanmıştır. Aşağıda bunların kısaca açıklamaları yapılmıştır.

2.2.1. Ticaret Reformları

Ticaretin serbestleştirilmesi, ülkenin dış ticareti açısından çeşitli faydalar içerecektir. Bunların en başında ülkenin dünya piyasalarıyla bütünleşmesi sayılabilir. Çünkü, ülkenin dış piyasaların ithalatına erişimi aynı zamanda kendisinin ihracatını da belirleyecektir. Son zamanlarda, ticaretin oluşumu ve ölçek ekonomileri analizlerinde aksak rekabet yapılarının etkileri incelenmektedir. Bu analizler temel olarak içsel büyüme teorisi ve stratejik dış ticaret teorilerinin önemli parçalarını oluşturmaktadır. Bu iki literatürün buluştuğu ortak nokta şudur; ülkenin dünya ekonomisiyle başarılı bütünleşmesi ve dünya ticaretinden aldığı payların dış ticaret yapısı ne yönelimleri konusunda önemli belirleyiciler olduklarıdır (Brander, 1995: 3-4; Faustino ve Silva, 2001: 7-12; Morasch,

2000: 25-37). Bir arz fazlalığının giderilmesi olarak, ticaret, iktisadi kaynakların etkin kullanılması sonucu ekonomiye fayda sağlayacaktır. Böylece, ekonomideki sektörlerin kapasitesi de optimize edilebilecektir (Thirlwall, 1999: 337; Giersich, 1987: 45). Durgunluk dönemlerinde yurtiçi talebin gevşemesi, yerel imalat sanayi üreticileri, düşen talep miktarını telafi etmek ve kapasitelerini yükseltmek için ihracat piyasasına yönelir. Bu durumda yapılacak olan ticaret reformları onlar için durgunluktan kurtuluş anahtarı olacaktır. Böylece, ticaret reformları, mevcut üretim faktörlerinin kullanım etkinliği ve kapasite oranlarının artmasıyla, imalat sanayinin ihracat davranışlarında temel belirleyicilerden birisi durumunda olacaktır.

2.2.2. Para ve Mali Politika Araçları

Ticaret reformları, imalat sanayi ihracatının artmasında önemli etkiye sahipken, para ve mali politikaların bu etkideki rolü de dikkate alınmalıdır. İhracat teşvik stratejilerinin geliştirilmesini içeren politikalar, dış piyasalarda yeni alanlara girilmesinde önemli kolaylıklar sağlar. Ayrıca, bir ülkenin ihracat performansının geliştirilmesi sürecinde ödüllendirilme işlevini de sağlarlar (Söderbom ve Teal, 2000: 14).

2.2.3. Firma Düzeyi Faktörler

Son yıllarda, ihracatın belirleyicileri alanındaki literatür şunu göstermiştir; firma düzeyi özellikler, firmanın yurtiçi piyasaya odaklanmasında ya da ihracat piyasasına girme kabiliyetinde önemli ölçüde belirleyicidirler. Firmanın nispi üretkenliği ve ihracattan sağlayacağı yüksek getiri bir diğer ilişkili faktör olarak ifade edilebilir. Bunların yanı sıra, İhracat piyasasına giriş; istihdam edilen işgücündeki beceri ve işgücüne ödenen ücret düzeyi, sabit maliyetler, teknolojik yaratıcılık ve değişim hızı gibi firma düzeyi faktörlerle de ilişkilendirilmektedir (Edwards ve Behar, 2005: 13; Rankin, 2003: 4). Ekonomideki diğer sektörlerle bağlantısı olan imalat sanayinin ihracat kapasitesi, ihracat büyümesinin başarısı için çok önemli ve kritik önem arz etmektedir. Dias (1998), firma düzeyi dış ticaretin üç temel kaynağı olarak, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge), ölçek ekonomisi ve doğal kaynak yoğunluğunu tanımlamıştır. Ayrıca, bunlara ilave olarak rekabet yeteneği (competitiveness) de dış ticaret üzerinde belirleyici etkisi vardır.

2.2.3.1. Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge)

İmalat sanayinde yaratıcılık eğiliminin ölçütü Ar-Ge faaliyetleridir. Bu nedenle Ar-Ge harcamaları, imalat sanayinin ihracat kabiliyetini artırıcı yönde etki yapacaktır. Çünkü, gelişmekte olan ülkeler, teknolojisinin önemli bir kısmını sanayileşmiş ülkelerden ithal etmektedir. Bundan dolayı Ar-Ge, ithal edilen teknolojinin sindirilmesi ve geliştirilmesi için üzerinde titizlikle durulması gereken bir süreçtir. Ar-Ge sürecindeki başarı ya da başarısızlıklar imalat sanayinin dış ticaretteki performansını etkileyecektir.

2.2.3.2. Ölçek Ekonomisi

Ölçek ekonomisi, endüstrideki çıktının parasal değerinin toplam imalat çıktısına oranlanmasıyla ölçülür. Ölçek değişkeni, ithalat ve ihracat düzeyi ve uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin konumu arasındaki ilişkinin kurulmasından ziyade bir endüstride tüketim ve çıktının büyük payı olarak görülebilir. Buda, yüksek ihracat performansı için gerekli ölçek ekonomisinin düzeyini vurgular.

2.2.3.3. Doğal Kaynak Yoğunluğu

İmalat sanayinde ticaretin oluşumu, doğal kaynakların olup-olmamasından büyük ölçüde etkilenir. Örneğin, demir-çelik, kimyasallar, taşa-toprağa dayalı ürünler ve tekstil bu sektörler arasında gösterilebilir. Normal koşullar altında, doğal kaynak yoğunluğu, dış ticarete özellikle maliyetler açısından önemli rekabet avantajlarının da beraberinde getirmektedir.

2.2.3.3. Rekabet Yeteneği

İmalat sanayi malları dış ticaretinde bir diğer belirleyici etken de rekabet yeteneğidir. Rekabet yeteneği, ithalat ve ihracatın trend değişimi için bir ayarlayıcıdır. Rekabet yeteneği, ülkenin imalat sektörü açısından, imalat sanayi mallarının ihracat (ithalat) fiyatlarının üretici fiyatlarına oranlanmasıyla ölçülebilir (Dagenais ve Muet, 1992: 331). Rekabet yeteneği konusunda değinilmesi gereken önemli bir nokta karşılaştırmalı avantajlardan farklı olmasıdır. Lafay (1987), bu ayrımı iki şekilde yapmıştır. Birincisi, rekabet yeteneği veri bir mal grubu için ülkeler arasında bir ölçümü ifade ederken, karşılaştırmalı avantajlar, veri bir ülke için ürünler arasındaki ölçümü ifade eder. İkincisi, rekabet yeteneği özellikle reel döviz kurlarındaki değişimler olmak üzere makroekonomik durumlardaki değişimleri konu edinirken, karşılaştırmalı avantajlar, doğal kaynak (nature) yapılarını konu edinir.

2.2.4. Dünya Ekonomisindeki Eğilimler

Küresel piyasalarda iş çevrimlerinin etkisi (özellikle önemli sanayileşmiş ekonomilerde), ülkenin dünya piyasasından yaptığı dış ticaret payı ve yapısına bağlı olacaktır. Çünkü ulusların, dış ticaretinin gelişimini etkileyen temel unsurlar, dünya ile yaptıkları ticaretteki ihracat hedefleri ve mal bileşimleri olarak ifade edilebilir. Şayet, yükselen ekonomilerin ihracat yolları gelişmiş piyasalardan yüksek ise, sanayileşmiş ülkeler için ihracat performansı düşecektir.

3. Dış Ticaret Akımlarının Belirlenmesinde Temel Yaklaşımlar¹

Literatürde, dış ticaret akımlarının belirleyicileri üzerine yapılan araştırmalar, döviz kurlarındaki yükselmelerin cari işlemler üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi üzerine odaklanmıştır. Burada, ülkenin ticaret dengesi üzerine reel devalüasyonun etkilerinin araştırılmasında iki temel yaklaşım vardır. Bunlar; *esneklikler* ve *ticaret dengesi* yaklaşımlarıdır. Bu kısımda, iktisat literatüründe yer etmiş bazı önemli çalışmalar sunulacaktır. Ayrıca ek olarak, Türkiye'nin ithalat ve ihracat talebi üzerine son dönem çalışmalara da yer verilecektir.

3.1. Elastikiyetler Yaklaşımı

Ulusal para biriminin yabancı paralar cinsinden değerinde meydana gelen değişimlerin, dış ticaret dengesini hangi aktarma mekanizmaları yardımıyla, ne yönde ve ne miktarda etkileyeceği gibi sorular, akademisyenler arasında uzun yıllardan bu yana tartışılan bir konudur. Bu konu ile ilgili olarak öne sürülen ilk teorik yaklaşım *kritik elastikiyetler şartı*dır. Ekonometrik açıdan, ithalat ve ihracat talep fonksiyonlarının tahmini de elastikiyetler yaklaşımı temelinde yapılmaktadır. Birçok çalışmada, ihracat (ithalat) hacmi, göreceli ihracat (ithalat) fiyatları, efektif döviz kurları ve dünya (yurtiçi) reel gelirle ilişkilendirilerek tahmin edilmiştir. İthalat ve ihracat talep fonksiyonlarının tahmini sonrasında iktisadi çıkarsamalar yapılmıştır.

Elastikiyetler yaklaşımı altında, dış ticarete konu olan malların arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında, herhangi bir ülkenin ticari partnerlerine olan ithalat talebi ile ticari partnerlerinin söz konusu ülkeye olan ithalat taleplerinin reel döviz kuru esnekliklerinin toplamı birden büyükse, ulusal paranın reel değer kaybı (kazanımı) dış ticaret dengesini pozitif (negatif) yönde, küçükse negatif (pozitif) yönde etkileyecek, bire eşitse etkilemeyecektir. Bu konuya ilk değinen yazar, Marshall (1897)'dir. Ancak, Marshall (1897) başlangıçta kritik elastikiyetlerin bire eşit olduğu noktada döviz kuru piyasasının istikrar içerisinde olacağını savunmasına rağmen, 1923 yılında yaptığı çalışmada istikrar için kritik elastikiyetlerin birden büyük olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Lerner (1944), kritik elastikiyetleri tam olarak açıklamasına rağmen, daha önce Robinson'un (1937) bu konuya açıklık getirdiği Gandolfo (2002) tarafından belirtilmektedir (Yamak ve Korkmaz, 2005: 17). Bir genelleme ile Marshall-Lerner-(Robinson) koşulu şunu ifade etmektedir: ithalat için yabancı talep ve yurtiçi fiyat esnekliklerinin mutlak (absolute) değerleri toplamı birden büyük ise ülke parasının değer kaybı ya da devalüasyonu cari işlem dengesini iyileştirecektir. Bu koşulu sağlamada dikkate alınan koşul ise ticaret dengesinin başlangıçta sıfır olduğudur.

¹ Bu bölümün hazırlanmasında yoğun olarak Aydın., Çıplak ve Yücel (2004) çalışmasından faydalanılmıştır.

Kritik elastikiyetler şartına yapılan ilk ciddi eleştirisi, Harberger (1950) ile Laursen ve Metzler (1950)'den gelmiştir. Bu yazarların çıkış noktası, dış ticarete konu olan malların nispi fiyatlarında meydana gelen değişimlerin doğuracağı gelir hareketlerinin, ihmal edilmiş olmasıdır. Yazarlara göre, gelir hareketleri ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişki fiyat hareketlerinin aksine pozitif yönlüdür (Harberger-Laursen-Metzler “HLM” Etkisi). Dolayısıyla, kritik elastikiyetlerin gelir hareketlerini bastırarak ölçüde birden büyük olması gerekmektedir. Alexander (1959), Harberger (1950) ve Laursen-Metzler (1950) tarafından yapılan eleştirileri değerlendirerek *Emme Kapasitesi Yaklaşımını* (Absorption Approaches) ortaya atmıştır. Alexander, esneklik kavramının yalnız fiyat-miktar ilişkisi esasına dayalı kısmi elastikiyetten ibaret olamayacağını öne sürerek, gelir seviyesindeki değişimlerin mevcut dış ticaret yapısında meydana getireceği etkilerinde hesaba katılması gerektiğini vurgulamıştır. Ulusal para biriminin değerinde meydana gelen değişimler ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkinin dinamik bir biçimde yorumlanması ise J Eğrisi Hipotezini doğurmuştur. Bu yaklaşıma göre, ulusal para biriminde meydana gelen reel değişimler ile dış ticaret dengesi kısa dönemde pozitif ilişkili, uzun dönemde ise negatif ilişkilidir. J Eğrisi Hipotezi, kısa dönemde gelir etkisinin, uzun dönemde ise fiyat etkisinin baskın olacağı öngörüsü olarak da değerlendirilebilir. Nihayet, Backus ve diğerleri (1994) dış ticaret dengesinin dış ticaret haddindeki cari ve gelecek hareketlerle negatif, geçmiş hareketlerle ise pozitif korelasyonlu olma eğiliminde olduğunu göstermişlerdir. Bu görüş sonraki dönemlerde Asimetrik S Eğrisi Hipotezi olarak adlandırılmıştır.

Elastikiyetler yaklaşımını test etmeyi amaçlayan çalışmaların büyük çoğunluğunda standart bir yöntem kullanılmaktadır. Goldstein ve Khan (1985) çalışmalarında, dış ticarete gelir ve fiyatın etkileri üzerine yapılan yöntem çalışmalarını incelemişlerdir. Burada ilgili çalışmaların, gelir ve fiyat esnekliklerinin tahminini ve ilişkili politika çıkarımlarını içeren ticaret modelleri özetleri yapılmıştır. Bu bağlamda konu ile ilgili literatürü kısaca sunacak olursak (Ayдын ve diğerleri, 2004: 2–3);

Khan (1974), gelişmekte olan ülkelere² ait 1951–1969 dönemi yıllık verilerini aşağıdaki ithalat ve ihracat talep fonksiyonu modellerini kullanarak her ülke için tahmin etmiştir. Buna göre ithalat talep fonksiyonu;

$$\text{Log } M_{it}^d = a_0 + a_1 \log (PM_i/PD_i)_t + a_2 \log Y_{it} + U_t \quad (1)$$

burada M_i , i ülkesinin ithalat miktarı, PM_i , i ülkesindeki ithalat fiyat endeksi, PD_i , i ülkesinin yurtiçi fiyat düzeyi, Y_i , i ülkesinin reel GSYİH'sı, U ise hata terimidir. İhracat talep fonksiyonu ise;

² Türkiye, Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Kostarika, Gana, Ekvator, Hindistan Fas, Pakistan, Peru, Filipinler, Sri Lanka, Uruguay.

$$\text{Log } X_{it}^d = b_0 + b_1 \log (PX_i/PW)_t + b_2 \log W_t + V_t \quad (2)$$

burada X_i , i ülkesinin ihracat miktarı, PX_i , i ülkesindeki ihracat fiyat endeksi, PW , dünya fiyat düzeyi, W , reel dünya geliri (göstergesi: OECD reel GSYİH'sı), V ise hata terimidir. İki fonksiyonda da her bir değişken logaritmik formda düzenlemiştir. Tahmin edilen katsayılar, ithalat ve ihracatın esneklikleridir. Fonksiyonların tahmininde En Küçük Kareler Yöntemi (Ordinary Least Squares-OLS) kullanılmıştır. Khan, gelişmekte olan ülkelerin ithalat ve ihracatının belirlenmesinde fiyatların önemli rolü olduğunu bulmuştur. Böylece, Marshall-Lerner-(Robinson) koşulunun sağlandığını rapor etmiştir.

Warner ve Kreinin (1983)'in çalışmalarındaki model Khan (1974) ile aynı olmasına karşın iki açıdan farklılık arz etmektedir. Birincisi, araştırma dönemi iki kısma ayrılmıştır. Bunlar sabit döviz kuru ve esnek döviz kuru rejimlerinin uygulandığı dönemlerdir. İkincisi, ithalat talep fonksiyonu Khan (1974) ile aynı olmasına karşın petrole dayalı ürünler model tahminine konu edilmemiştir. Gelişmiş ülkelerin³ dikkate alındığı modelde sabit döviz kuru için 1957:1–1970:4 üçer aylık dönem alınırken esnek döviz kuru dönemi içinde 1972:1–1980:4 üçer aylık dönemi dikkate alınmıştır. İlk dönem için ithalat talep modeli;

$$\ln M = c + a_1 \ln Y + a_2 \ln (PM/PD) \quad (3)$$

$$\ln M = c + b_1 \ln Y + b_2 \ln PM + b_3 \ln PD \quad (4)$$

İkinci dönem için ithalat talep modeli;

$$\ln M = c + a_1 \ln Y + a_2 \ln (PM/PD) \quad (5)$$

$$\ln M = c + b_1 \ln Y + b_2 \ln PM + b_3 \ln PD \quad (6)$$

$$\ln M = c + c_1 \ln Y + c_2 \ln PM^{FC} + c_3 \ln PD + c_3 \ln E \quad (7)$$

burada, PM^{FC} , yabancı paradan ithal fiyatını, M , kişi başı ithalat hacmini, Y , kişi başı reel GSYİH'yı, PD yurtiçi fiyatları, PM/PD , görelî fiyatları ve E , İthalat ile ağırlıklandırılmış efektif döviz kurunu göstermektedir. Bu modelin parametreleri bağımsız değişkenlerle ilgili olarak bağımlı değişkenin esneklikleri olarak yorumlanmaktadır. Görüldüğü üzere, döviz kuru sadece esnekliğin dikkate alındığı ikinci dönem için modelde kullanılmıştır. İhracat talep fonksiyonu ise,

$$\ln X = c + a_1 \ln YW + a_2 \ln PX^{LC} + a_3 \ln E + a_3 \ln E^P + a_5 \ln P^{FC}_{comp} \quad (8)$$

³ A.B.D., Almanya, Fransa, Japonya, İngiltere, Kanada, İtalya, Hollanda, Belçika, İsveç, Danimarka, Norveç, İsviçre, Finlandiya, Avusturya, İspanya, Avustralya, İrlanda ve Yeni Zelanda.

burada, PM^{LC} , ihracat birim değer endeksi, X , ihracat hacmini, YW , ülkenin ithalatında yer alan 23 temel ülkenin ağırlıklandırılmış ortalama GSYİH'larını, PX^{LC} yurtiçi fiyatları (1974=100), PM/PD , görelî fiyatları, P^{FC}_{comp} , ihraç piyasasındaki 64 rekabetçi ülkenin her biriyle ağırlıklandırılmış yabancı döviz cinsinden ortalama ihracat fiyatlarını vermektedir. E , ülkenin kendi biriminden efektif döviz kuru (1975=1), E^P , döviz kurunda beklenen değişme oranını vermekte ve $E^P = [0, 7(\log E_t - \log E_{t-1}) + 0, 3(\log E_{t-1} - \log E_{t-2})]$ olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplama yönteminde Wilson ve Takacs (1979)'ı takip etmişlerdir. OLS kullanılarak modeller tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre; esnek döviz kuru oranlarının varlığında birkaç temel ülkedeki ithalat hacmi bundan etkilenmiştir. Ancak, hacimdeki değişim yönü kendi içlerinde olmuştur. Döviz kurları ve rekabetçi ülkelerin ihracat fiyatlarının ülkenin ihracatının belirlenmesinde güçlü bir etkiye sahip olduklarını bulmuşlardır.

Bahmani-Oskooee (1986), 1973–1980 dönemi üçer aylık verileri kullanarak yedi gelişmekte olan ülkenin⁴ toplam ithalat ve ihracat modellerini tahmin etmiştir. Tahminlerinde görelî fiyatlar ve efektif döviz kurunda gecikme durumlarını dikkate almıştır. Bundan dolayı ticaret akımlarının belirlenmesinde dinamik bir süreci kullanmıştır. Bu yönüyle daha gerçekçi bir model kurulumu sunmuştur. Gecikmelerin eklenmiş haliyle ithalat talep modeli;

$$\ln M_t^d = a + b \ln Y_t + \sum_{i=0}^{n1} c_i \ln (PM/PD)_{t-i} + \sum_{i=0}^{n2} h_i \ln E_{t-i} + u_t \quad (9)$$

burada M , ithalat miktarını, PM , ithalat fiyatını, PD , yurtiçi fiyat düzeyini, Y , reel GSYİH'ı ve E , ithalatla ağırlıklandırılmış efektif döviz kurunu göstermektedir. Gecikmeler eklenmiş ihracat talep modeli;

$$\ln X_t^d = a + b \ln YW_t + \sum_{i=0}^{n1} c_i \ln (PX/PXW)_{t-i} + \sum_{i=0}^{n2} d_i \ln E_{t-i} + u_t \quad (10)$$

burada X , ihracat miktarını, PX , ihracat fiyatını, PD , yurtiçi fiyat düzeyini, YW , ticari ortaklarının ağırlıklandırılmış ortalama reel GSYİH'ları ve E , ihracat ağırlıklandırılmış efektif döviz kurunu göstermektedir. Bahmani-Oskooee (1986)'nın bulguları; ticaret akımları uzun dönemde döviz kurularındaki değişimlerden çok görelî fiyatlardaki değişimlere tepki vermektedir.

Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1998) ve Bahmani-Oskooee (1998) iki çalışmada Johansen (1998) ve Johansen ve Juselius (1990)'un eşbütünleşme analizlerini modellerinde uygulamışlardır. Eşbütünleşme analizindeki temel argüman; durağan olmayan değişkenlerin doğrusal bileşimleri durağan ise bu değişkenler eşbütünleşiktir. Johansen-Juselius tekniğinde değişkenleri arasında bir dönüt (feedback) etkisine izin veren maksimum-likelihood tahmin prosedürü kullanılmaktadır. Bahmani-Oskooee ve

⁴ Brezilya, G.Afrika, Yunanistan, G.Kore, Hindistan, Tayland ve İsrail.

Niroomand (1998) ve Bahmani-Oskooee (1998) iki çalışmanın bu teknikleri ticaret esneklikleri alanında ilk kullananlar olması yanında diğer bir özelliği ise eş bütünleşme analizi ve Marshall-Lerner-(Robinson) koşulunun uzun dönem özellikleri arasında bir eşleşmeye de bir vurgu yapmasıdır.

Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1998), 1960–1992 yıllık verileri⁵ kullanılarak uzun dönem denklemi yardımı ile ihracat ve ithalat fonksiyonları tahmin edilmiştir. Buna göre ithalat talep fonksiyonu;

$$\ln M_t = a_0 + a_1 \ln (PM/PD)_t + a_2 \ln Y_t + e_t \quad (11)$$

burada, M, ithalat hacmini (nominal ithalat, ithalat fiyat endeksi ile deflete edilmiştir), PM, ithalat fiyatlarını, PD, TÜFE ile ilişkilendirilmiş yurtiçi fiyat seviyesini Y, yurtiçi geliri, temsil etmektedir. Burada ithalatın yurtiçi fiyat seviyesine göre nispi fiyatındaki bir yükselişin negatif ithalat fiyat esnekliği nedeniyle ithalat miktarını azaltması beklenmektedir. Keynesyen çizgiyi takip ederek de, yurtiçi gelirdeki bir artışın pozitif gelir esnekliği nedeniyle ithalat miktarını arttırması beklenmektedir. Bununla birlikte, literatürde yurtiçi gelir artışı ithal ikamesi üretiminde bir yükseliş nedeniyle artmışsa, negatif gelir esnekliği nedeniyle ithalat miktarının azalabileceği yönünde göstergeler bulunmaktadır. (Bahmani-Oskooee ve Niroomand, 1998, s.102). İhracat talep fonksiyonu ise şu şekilde gösterilebilir;

$$\ln X_t = b_0 + b_1 \ln (PX/PXW)_t + b_2 \ln YW_t + u_t \quad (12)$$

burada, X ihracat miktarını (nominal ihracat, ihracat fiyat endeksi ile deflete edilmiştir), PX ihracat fiyatlarını, PXW dünya ihracat fiyat seviyesini (sanayileşmiş ülke toplamı) YW dünya gelirini (sanayileşmiş ülkelerin sanayi üretim endeksi) temsil etmektedir. İhracatın dünyanın geri kalanına göre nispi fiyatında bir artışın ülke ihracatını azaltması beklenir. Dünya gelirindeki bir yükseliş ise söz konusu ülkenin ihracatını arttırmalıdır (Bahmani-Oskooee ve Niroomand, 1998, s.102). Yukarıda görülen iki fonksiyon, eşbütünleşme formunda tahmin edilir. Daha sonra ithalat talep fonksiyonunun negatif olması beklenen a parametresi ile ihracat talep fonksiyonunun yine negatif olması beklenen b parametresinin mutlak değerleri toplamına bakılarak kritik elastikiyetlerin sağlanıp sağlanmadığı tespit edilir. İki parametrenin mutlak değerleri toplamı birden büyükse kritik elastikiyetler şartının sağlandığı, birden küçükse sağlanmadığı sonucuna ulaşılır. Yukarıda değinildiği gibi, kritik elastikiyetler sağlanıyorsa ulusal paranın değer kaybı dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etkilere yol açacak, sağlanmıyorsa olumsuz etkilere yol açacaktır. Toplamın bire eşit olması durumunda ise, reel döviz kuru değişimleri ile dış ticaret dengesi arasında herhangi bir etkileşimin olmadığı sonucuna ulaşılabacaktır. Yoğun bir şekilde

⁵ *Avustralya, Belçika, Kanada, Avusturya, Kıbrıs, Kolombiya, Danimarka, Norveç, Yeni Zelanda, Filipinler, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, G.Kore, Japonya, Moritanya, Fas, Hollanda, Finlandiya, Fransa, İspanya, G.Afrika, İsveç, Suriye, İngiltere, ABD ve Venezüella.*

kullanılan yukarıdaki yöntemin, önemli bir eksikliği göze çarpmaktadır. Bu eksiklik, Harberger (1950) ve Laursen ve Metzler (1950) tarafından vurgulanan gelir etkisinin hesaba katılmamasıdır. Örneğin, dünya gelirindeki bir artış, veri ülkenin ihracatını arttıracak, ihracattaki bu artış ise Keynesyen çarpan mekanizması yardımı ile milli geliri arttıracaktır. Ulusal gelir artışı, marjinal ithalat eğiliminin büyüklüğüne bağlı olarak ithalatı da yükseltecektir. Nitekim, Sen ve Turnovsky (1989) deterministik bir model içerisinde optimizasyon davranışlarını varsayarak, ihracatın nispi fiyatında (ticaret haddinde) meydana gelen değişimlerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisinin, gelir veya ikame etkilerinden hangisinin baskın olduğuna bağlı olacağını göstermişlerdir. Ticaret haddi-ticari denge ilişkisi, ikame etkisi gelir etkisine baskınsa ters yönlü, gelir etkisi ikame etkisine baskınsa doğru yönlü olacaktır. Bu bağlamda, Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1998) tarafından önerilen model yardımı ile kritik elastikiyetler konusunda karar vermek için yalnız a_1 ve b_1 parametrelerinin değil a_2 ve b_2 parametrelerinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. a_1 'in a_2 'ye, b_1 'in de b_2 'ye karşı olan mutlak büyüklükleri toplamının birden büyük olması durumunda kritik elastikiyetlerin sağlandığını söylemek daha doğru olacaktır.

Bahmani-Oskooee (1998), 1973–1990 dönemi için üçer aylık veri seti kullanarak⁶, Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1998)'daki ithalat ve ihracat talep denklemlerine, bir regresör olarak nominal efektif döviz kuru değişkenini eklemiştir.

Sivri ve Usta (2001), Granger nedensellik testi ve Vektör Otoregresyon (VAR) yöntemini kullanarak Türk ekonomisinin ihracat ve ithalat yapısını incelemeyi amaçladılar. Çalışmanın sonucunda, tartılı reel efektif döviz kurundan ithalat veya ihracata doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaştıklarını açıklayarak, kur ayarlamalarının dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir araç olarak kullanılamayacağını öne sürdüler.

Akbostancı (2002), 1987:1–2004:4 dönemine ait bir veri seti kullanarak, Türk dış ticaret yapısını incelemeyi amaçlamıştır. Uzun dönem denklemi ve hata düzeltme modelinden elde edilen bulgulara göre; reel döviz kuru dış ticaret dengesini hem kısa hem de uzun dönemde etkileyen tek değişkendir. Uzun dönem denklemi ve hata düzeltme modeli sonuçlarına göre; TL'nin değer kaybı dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedir. Bu ilişki aynı zamanda bir geri beslemeye de sahiptir. Kısa dönemde ticari dengede meydana gelen bir iyileşme, TL'nin reel değerlenmesine yol açmaktadır. J eğrisinin mevcut olup olmadığını belirlemek için ise genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonlarının tahmini yoluna gidilmiştir. Elde edilen sonuçlar, reel döviz kurunda meydana gelen pozitif bir şokun başlangıçta ticari dengeyi iyileştirdiğini, daha sonra kötüleştirdiğini son olarak tekrar iyileştirdiğini göstermektedir.

⁶ Yunanistan, G.Kore, Pakistan, Singapur, G.Afrika ve Filipinler.

Akbostancı (2002), genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonunun tahmini ile ulaşılan bu sonucun J eğrisinden ziyade, Backus ve diğerleri (1994) tarafından ilk kez ortaya atılan S eğrisi davranışı ile uyumlu olduğunu açıklamıştır.

Onafowora (2003), ulusal paraları 1990'ların ortalarından bu yana değer kaybeden üç doğu Asya ülkesine⁷ ait 1980:1–2001:4 dönemini kapsayan bir veri seti kullanarak, bu ülkelerin Japonya ve A.B.D ile olan ticari ilişkilerinde kritik elastikiyetler şartının sağlanıp sağlanmadığını test etmeyi amaçlamıştır. 1997 Asya krizinin etkilerini hafifletmek amacıyla söz konusu denklemlere ilgili kukla değişkenler de dahil edilmiştir. Her üç ülkede de reel döviz kuru ile reel ticari denge arasında kritik elastikiyetler şartının sağlandığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, reel döviz kuru-ticari denge ilişkisinin Endonezya-A.B.D, Endonezya-Japonya, Malezya-A.B.D, Malezya-Japonya, Tayland-A.B.D örnekleri için J eğrisi hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Tayland-Japonya ilişkilerinde ise reel döviz kurunda meydana gelen bir birimlik pozitif şoka cevaben ticari dengenin başlangıçta iyileşme, daha sonra kötüleşme ve son olarak tekrar iyileşme gösterdiği gözlenmektedir. Onafowara (2003), bu durumun J eğrisinden ziyade S eğrisi hipotezi ile açıklanabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Şimşek ve Kadılar (2004), Johansen-Juselius gibi standart olarak kullanılan yöntemlerin sınırlı bir döneme dayalı verilerle yapılan çalışmalar için güvenilir olmadığını vurgulamış, bu nedenle Türkiye'nin ithalat talebi fonksiyonunu kısıtsız hata düzeltme modeline dayanır testi yaklaşımı ile test etmişlerdir. 1970–2002 dönemine ait yıllık verilerle tahmin edilen modelden elde edilen sonuçlara göre; ithalatın uzun dönem gelir esnekliği 0.37, nispi fiyat esnekliği ise 0.67'dir. İhracatın fiyat esnekliği ise -1.01'dir. Yazarlar, üretim artışının dengenin sağlanmasında daha etkin olacağını vurgulamışlar, devalüasyonun dış ticaret dengesizliğinin düzeltilmesinde yardımcı politika aracı olarak kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, gelir esnekliğini de göz önüne alarak, ekonomik büyümenin ticari denge üzerinde negatif etkilere yol açacağını belirtmişlerdir.

Doğanlar ve diğerleri (2004), 1981:1–1994:4 dönemine ait bir veri seti kullanarak, Türk ekonomisinin ihracat talep fonksiyonunu tahmin etmeyi hedeflemişlerdir. Yazarlar, fiyat esnekliğinin -1.07, gelir esnekliğinin ise 3.08 olduğunu tahmin ettikten sonra döviz arz eğrisinin pozitif eğime sahip olduğunu ve yüksek fiyat esnekliği nedeniyle kur ayarlamalarının ihracatı olumlu yönde etkileyebileceğini belirtmişlerdir.

Aydın ve diğerleri (2004) tarafından yapılan çalışma, oldukça dikkate değerdir. 1987:1–2003:3 dönemine ait üçer aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, Türk ekonomisine ait ihracat arzı ve ithalat talebi fonksiyonları eşbütünleşme formunda tahmin edilmiş, ayrıca VAR yöntemine de başvurulmuştur. Denklemlere, 2001 krizinin neden olduğu yapısal kırılmanın etkilerini azaltmak amacıyla Perron (1989) tarafından önerilen kukla

⁷ Endonezya, Malezya ve Tayland.

değişkenler de dâhil edilmiştir. Yazarlar, reel döviz kurunun ithalatın önemli bir belirleyicisi olduğunu ancak ihracatı etkileyemediğini açıklamış, VAR modelinin de reel döviz kurunun cari işlemler üzerindeki etkisinin ithalat vasıtasıyla olduğunu gösterdiğini vurgulamışlardır.

3.2. Ticaret Dengesi Yaklaşımı

Ticaret dengesi yaklaşımı kullanan çalışmaların tartıştığı nokta, ticaret akımlarının belirlenmesinde temel tahmin probleminin iyi anlaşılması ve eksikliklerin giderilmesidir. Bu çalışmalarda standart formülasyon; ticaret dengesi değişkeni (parasal değişken veya bir endeksin büyüklüğü), reel gelir, döviz kuru ve diğer ilişkili makro ekonomik değişkenlerle ilişkilendirilmesidir. Bu formülasyonu kolaylığı, Marshall-Lerner koşulu sınaması olmaksızın, bağımlı değişken üzerinde, bağımsız değişkenlerdeki değişmelerin etkilerinin doğrudan tahmin edilmesidir. Bu modellerin bakış açısı, bir avantaj olarak dikkate alınabilir. Ancak, ticaret dengesi formülasyonunun kullanımı, genelde, ticaret akımlarının belirlenmesinde çok az bilgi üretmektedir. Bu yaklaşımla ilgili literatüre kısaca değinecek olursak;

Miles (1979), 1960'lar için 14 ülkenin⁸ 16 devalüasyonu için ödemeler dengesi, ticaret dengesi ve devalüasyon arasındaki ilişkiyi havuzlanmış (pooled) yatay kesit (cross-section) tekniği kullanarak sınamıştır.

Ticaret dengesi tahmin modeli;

$$\Delta(TB/Y)_i = a_0 + a_1\Delta(g_i - g_R) + a_2\Delta(M_i - M_R) + a_3\Delta(G_i - G_R) + a_4\Delta ER_i \quad (13)$$

Ödemeler Dengesi modeli;

$$\Delta(BP/Y)_i = b_0 + b_1\Delta(g_i - g_R) + b_2\Delta(M_i - M_R) + b_3\Delta ER_i \quad (14)$$

burada, TB, i ülkesinin ticaret dengesi (f.o.b. ihracat – c.i.f. ithalat), BP, i ülkesinin ödemeler dengesini, Y, i ülkesinin çıktı düzeyini (ulusal para cinsinden GSYİH), g_i ve g_R , i ülkesinin ve dünyanın geri kalanın (R) büyüme oranları, M_i ve M_R , ortalama istemli para endeksi düzeyinin (high-powered money) çıktı düzeyine oranını, G_i ve G_R , kamu tüketiminin çıktıya oranını, ER_i , döviz kurunu göstermektedir. Modelin tahmininde elde edilen sonuçlar; birinci olarak, devalüasyon ticaret dengesini iyileştirmemesine karşın ödemeler dengesinde iyileştirici etki yapmıştır. İkinci olarak, devalüasyonlar ile reel değişkenler arasında ilişkinin varlığını bulamamıştır.

⁸ İngiltere, Danimarka, Fransa, Finlandiya, İrlanda, Yeni Zelanda, İzlanda, İspanya, Kostarika, Ekvator, Guyana, İsrail, Sri Lanka ve Filipinler.

Himarios (1985), on ülke⁹ için yaptığı çalışmada, Miles (1979)'un yöntemine ve testlerine bazı tanımlamalar getirmiştir. Geleneksel öngörüler doğrultusunda, devalüasyonların, ticaret dengesini etkilediğini bulmuştur. Himarios (1985) çalışmasında, 1953–1973 ve 1975–1984 dönemlerindeki 60 devalüasyon olayını sınamıştır¹⁰. Dönem ayrımında sırasıyla sabit döviz kuru ve esnek döviz kuru kıstasını kullanmıştır. Bu çalışması, devalüasyonun ekonomin yapısının ve reel değişkenlerdeki değişmelerin etkilenmesinde kullanışlı araç olduğunu bulmuştur.

Bahmani-Oskooee (1985), 1973–1980 dönemi üçer aylık verilerini¹¹ kullanarak aşağıdaki ticaret dengesi modelini tahmin etmiştir;

$$TB_t = a_0 + a_1 Y_t + a_2 YW_t + a_3 M_t + a_4 MW_t + \sum_{l=0}^n b_l (E/P)_{t-l} + u_t \quad (15)$$

burada, TB, ticaret dengesini, YW, dünya gelirini, M yurt içi yüksek istemli para endeksi, MW, dünyanın geri kalanının istemli para endeksi, Y, reel çıktı düzeyini, E, döviz kurunu, P, yurtiçi fiyat endeksi (TEFE)'ni temsil etmektedir. Analiz sonucunda J eğrisi hipotezi desteklendiği ortaya konmuştur.

Bahmani-Oskooee (1991) çalışmasında, 1973–1988 dönemi için üçer aylık veriler kullanarak¹² birçok ülke için devalüasyonun ticaret dengesini düzenli geliştirdiğini bulmuştur. Kullandığı eşbütünleşme eşitlikleri;

$$(EX/IM) = a + b (P_f^*E/P) + e \quad (16)$$

$$(P_f^*E/P) = c + d (EX/IM) + u \quad (17)$$

burada, P_f , yabancı fiyat düzeyini, E, nominal efektif döviz kurunu, P, yurtiçi fiyat düzeyini, P_f^*E/P , reel efektif döviz kurunu, EX, ihracat hacmini, IM, ithalat hacmi, EX/IM, ticaret dengesini temsil etmektedir.

Arize (1994), 1971–1991 dönemine ait üçer aylık veri seti kullanarak¹³, reel döviz kuru ile ticaret dengesi arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Ulaştığı sonuç, Hindistan ve Sri Lanka dışındaki tüm ülkelerde devalüasyonun uzun dönemde dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyeceğini göstermektedir.

⁹ Kostarika, Finlandiya, Ekvator, Fransa, İzlanda, İsrail, Filipinler, İspanya, Sri Lanka ve İngiltere.

¹⁰ Ekvator, Fransa, Mısır, Yunanistan, Hindistan, Endonezya, İtalya, G.Kore, Meksika, Norveç, G.Afrika, Sri Lanka, Sudan, Tayland ve Zambiya.

¹¹ Yunanistan, Hindistan, G.Kore ve Tayland.

¹² Arjantin, Bahama, Bangladeş, Yunanistan, Hindistan, Kore, Filipinler ve Tayland.

¹³ Kore, Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Filipinler, Singapur, Sri Lanka ve Tayland.

Shirvani ve Wilbratte (1997), eşbütünleşme analizi kullanarak yaptığı çalışmada, Arize (1994) de olduğu gibi uzun dönemde devalüasyonun ticaret dengesinde iyileştirici bir etkiye bulunduğunu bulmuştur.

Kaynakça

- Akbostancı, E. (2002); “Dynamics of the Trade Balance: The Turkish J Curve”, *ERC / METU 6. International Conference in Economics*, September, Ankara.
- Alexander, S.S. (1959), “Effects of a Devaluation: A Synthesis of Elasticities and Absorption Approaches”, *American Economic Review*, Vol.49, p.23-42.
- Arize, A.C. (1994); “Cointegration Test of a Long-run Relation between the Real Effective Exchange Rate and the Trade Balance”, *International Economic Journal*, 8 (3), p.1-9.
- Aydın, M.F., Çıplak U., Yücel M.E. (2004); “Export Supply and Import Demand Models for the Turkish Economy”, *The Central Bank of the Republic of Turkey Research Department Working Paper*, No.04/09.
- Backus, D. K., Kehoe, P.J. and Kydland, F.E. (1994); “Dynamics of the Trade Balance and the Terms of Trade: The J Curve”, *American Economic Review*, 84 (1), p. 84-103.
- Bahmani-Oskooee, M. (1985); “Devaluation and the J-curve: Some Evidence from LDCs”, *The Review of Economics and Statistics*, 67, p.500-504
- _____ (1986); “Determinants of International Trade Flows: The Case of Developing Countries”, *Journal of Development Economics*, 20, p.107-123.
- _____ (1991); “Is There a Long-run Relation Between the Trade Balance and the Real Effective Exchange Rate of LDCs” *Economics Letters*, 36, p.403-407.
- _____ (1998); “Cointegration Approach to Estimate the Long-Run Trade Elasticities in LDC’s”, *International Economic Journal*, 12, p.89-96.
- Bahmani-Oskooee, M. and Niroomand, F. (1998); “Long-Run Price Elasticities and The Marshall-Lerner Condition Revisited”, *Economics Letters*, 61, p.101-109.
- Bahmani-Oskooee, M. and Kara, O.(2003); “Relative Responsiveness of Trade Flows to a Change in Prices and Exchange Rate”, *International Review of Applied Economics*, 17 (3), p293.
- Bird, G. and Rajan, R. (2001); “International Currency Taxation and Currency Stabilisation in Developing Countries”, *Journal of Development Studies*, 37, p.21-28.
- Brander, J.A. (1995); “Strategic Trade Theory”, *NBER* (National Bureau of Economic Research), Working Paper, N.5020.
- Brauer, H. (2003); “The Real Exchange Rate and Prices of Traded Goods in OECD Countries”, *Kiel Studies*, Springer.

- Chou, W. (2000); "Exchange Rate Variability and China's Exports", *Journal of Comparative Economics*, 28, p.61-79.
- Chowdhury, A. (1993); "Does Exchange Rate Volatility Depress Trade Flows? Evidence from Error-Correction Models", *The Review of Economics and Statistics*, 75, p.700-706
- Dagenais, M.G. and Muet, P.A. (1992); *International Trade Modeling*, First Edition, Chapman and Hall, London.
- Daly, K. (1998); "Does Exchange Rate Volatility Impede the Volume of Japan's Bilateral Trade?", *Japan and the World Economy*, 10, p.333-348
- Dias, R. (1998); "Determinants of Trade, Inter and Intra Industry Trade in South Africa", University of Natal, *Trade and Industrial Policy Strategies Annual Forum*.
- Dornbusch, R.(1986); "Special Exchange Rates for Capital Account Transaction, " *The World Bank Economic Review*, 1, p. 1-33.
- Douglass, C.N. (1990); *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, First Edition, Cambridge University Pres.
- Edwards, L. and Behar, A. (2005); "Trade liberalization and labour demand within South African Manufacturing firms", Oxford University Department of Economics, *Working Paper*, 244, August.
- Faustino, H.C., Silva, J.R. (2001); "Strategic Trade Policy and the New WTO Round", *IV International Conference on European Economy*, CEDIN, Lisbon, p.1-21, May 25-26.
- Ferreira, A.L. and Canuto, O. (2001); "Thirlwall's Law and Foreign Capital Service: the case of Brazil", Workshop on "Macroeconomia Aberta Keynesiana Schumpeteriana: uma Perspectiva Latino Americana", UNICAMP, Campinas, June, Brazil.
- Forbes, K. (2001); "Are Trade Linkages Important Determinants of Country Vulnerability to Crises?", *NBER* (National Bureau of Economic Research) Working Paper, 8194.
- Gandolfo, G. (2002); *International Finance and Open-Economy Macroeconomics*, First Edition, Springer, Berlin.
- Giersch, H. (1987); "On the Determinants of Brazil's Manufactured Exports: An Empirical Analysis", *International Economics Institute*, University of Kiel.
- Goldstein, M. and Khan M.S. (1985); "Income and Price Effects in Foreign Trade", in *Handbook of International Economics*, Vol II:1041-1105, eds. R.W. Jones and P.B. Kenen, Elsevier Science Publishers B.V.
- Harberger, A.C. (1950); "Currency Depreciation, Income and the Balance of Trade", *Journal of Political Economy*, Vol.58, pp. 47-60.
- Helliwell, J.F. (1998); *How Much Do National Borders Matter?*, Brookings Institution Pres.

- Himarios, D. (1985); "The Effects of Devaluation on the Trade Balance: A Critical View and Re-examination of Miles's 'New Results'", *Journal of International Money and Finance*, 1985 (4), p.553-563
- Hooper, P. and Marques, J. (1995); "Exchange Rates, Prices, and External Adjustment in the United States and Japan", in P. Kenen (ed.), *Understanding Interdependence: The Macroeconomics of the Open Economy*, Princeton University Pres.
- Johansen: (1988); "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, p.231-254.
- Johansen: and Juselius, K.(1990); "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Application to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 5, p.169-210.
- Kadioğlu, F., Kotan, Z. ve Şahinbeyoğlu, G. (2001); "Kura Dayalı İstikrar Politikası Uygulamaları ve Dış Ticaret Üzerine Etkileri", *TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü*, Temmuz.
- Karaca, O. (2005); "Türkiye'de Faiz Oranı ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltir mi?", *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni* 2005/14, [http ://www.tek.org.tr](http://www.tek.org.tr) (28.06.2005)
- Khan, M.S. (1974); "Import and Export Demand in Developing Countries", *IMF Staff Papers*, 21, p.678-693.
- Kibritçioğlu, A. ve Kibritçioğlu, B. (2004); "Türkiye'de Uzun-Dönem Reel Döviz Kuru Dengesizliği", *HDTM Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, Nisan.
- Krugman, P (1989); "Difference in Income Elasticities and Trends in Real Exchange Rates", *European Economic Review*, 33 (5), p.1301-1046.
- Kumar, R.D. (1985); *The Development Strategy, Performance of Manufactured Exports and Economic Growth of the LDCs*, Unpublished Master Dissertation, University of Michigan Micro Films International.
- Lafay, G. (1987); "Comparative Advantage and Competitiveness", *Economie Prospective Internationale*, N.29.
- Laursen: and Metzler, L.A. (1950); "Flexible Exchange Rate and the Theory of Employment", *The Review of Economics and Statistics*, 32 (4), p.281-299.
- Lerner, A. (1944); *The Economics of Control*, Macmillan, New York.
- Levis, S.W. ve Driver, R. (1998); *Real Exchange Rates for the Year 2000 (Policy Analyses in International Economics)*, Institute for International Economics, May.
- Miles, M.A. (1979); "The Effects of Devaluation on the Trade Balance and the Balance of Payments: Some New Results", *Journal of Political Economy*, 87, p.600-620.
- Morasch, K. (2000); "Strategic Alliances: a Substitute for Strategic Trade Policy?", *Journal of International Economics*, 52, p.37-67

- Müslümov, A., Hasanov, M. ve Özyıldırım, C. (2002); “Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri”, *TÜGLAD Ekonomi Ödülleri Birincisi*.
- Onafowora, O. (2003); “Exchange Rate And Trade Balance in East Asia: Is There a J Curve?”, *Economics Bulletin*, 5(18), p.1-13.
- Özbilen, Ş. (1998); “Ticari Deregülasyon”, *Finans Dünyası Dergisi*, S.101, Mayıs.
- Rankin, N. (2003); “The Export Behaviour of South African Manufacturing Firms”, University of Export, *Centre for The Study of African Economies*, London.
- Sen, P., Turnovsky, S.J. (1989); “Deterioration of the Terms of Trade and the Capital Accumulation: A Re-examination of the Laursen-Metzler Effect”, *Journal of International Economics*, 26, p.227-250.
- Shirvani, H. and Wilbratte, B. (1997); “ The Relationship Between the Real Exchange Rate and the Trade Balance: An Empirical Reassessment”, *International Economic Journal*, 11, p.39-50.
- Sivri U., Usta C. (2001); “Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki”, *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(4), s.1-9.
- Söderbom, M. and Teal, F. (2000); Skills, Investment and Exports from Manufacturing Firms in Africa, ” 2000, *Journal of Development Studies* 37(2), p.13-43.
- Şimşek, M. ve Kadılar C. (2004); “Türkiye’nin İthalat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı ile Eşbütünleme Analizi: 1970-2002”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), s.27-34.
- Thirlwall, A.P. (1999); *Growth and Development*, Sixth edition, Macmillan.
- Warner, D. and Kreinin, M.E. (1983); “Determinants of International Trade Flows”, *The Review of Economics and Statistics*, 65, p.96-104.
- Wilson, J.F. and Takacs, W.E. (1979); “Differential Responses to Price and Exchange Rate Influences in the Foreign Trade of Selected Industrial Countries”, *The Review of Economics and Statistics*, 61, p.267-279.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2005); “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı:2 2005- 11-29
- Zengin, A. (2001a); “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Sektörel Dış Ticaret Fiyatları”, *Dış Ticaret Dergisi*, 21, Nisan.
- (2001b); “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (2).

İktisatta Matematiksel Yaklaşım Sorunu

Cevat Bilgin
cbilgin@cu.edu.tr

The Problem of Mathematical Approach in Economics

Abstract

This study attempts to assess the mathematical approach as a methodical instrument in economics. Mathematical methods have been preferred to verbal approach for the reason of clearance and definiteness of math. Therefore theoretical arguments turn out to be more supportive in respect to systematic coherence. In spite of this fact, there have been various assertions about the role of math in economics. Two of them are noteworthy; some argue that mathematical methods provide concrete basis for theorizing. Others claim that over-usage of math with the absence of profound theoretical background might give unfruitful outcomes for the sake of reality and the reliability of economic theory. In this study, these points of view are considered in the way of evaluating their reasoning that lead different comments.

Key Words : Mathematical method, mathematical economics, economic theory.

JEL Classification Codes : A12, B16, B23, B40, B41, C02.

Özet

Bu çalışma iktisatta yöntemsel bir araç olarak kullanılan matematiksel yaklaşımın değerlendirilmesi üzerinedir. Matematiksel yöntem açıklığı ve belirginliği sebebi ile sözel yaklaşıma tercih edilmiştir. Bu sebepten ötürü teorik açıklamalar sistematik tutarlılık bakımından daha destekleyici hale gelmektedir. Ancak matematiğin iktisattaki yeri konusunda birçok değerlendirme var olagelmıştır. Bunlardan iki tanesi dikkate değer; bazıları matematiksel yaklaşımın teori üretim sürecinde sağlam bir altyapı sağladığını ileri sürmektedir. Diğerleri ise derinlikli teorik altyapı yokluğu ile birlikte giden aşırı matematik kullanımının gerçeklik ve iktisat teorisinin güvenilirliği açısından verimsiz sonuçları yol açabileceğini iddia etmektedir. Bu çalışmada, adı geçen bakış açıları farklı sonuçlara varmalarını sağlayan mantık süreçlerini değerlendirme yolu ile ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler : Matematiksel yöntem, matematiksel iktisat, iktisat teorisi.

1. Giriş

İnsanların toplumsal bir çerçevede yaşamaları sebebi ile ortaya çıkan ilişkilerin şekillendirilip değerlendirilmesi ve bunun insan ihtiyaçlarını merkeze alan bir sistematığa dönüştürülmesi durumu, iktisat bilimini bir disiplin olarak ortaya çıkartmıştır. Bilindiği üzere kıt kaynaklar ve sonsuz istekler ölçütünde bir denge yakalamaya çalışan insan, kendisi, diğerleri ve doğa arasında oluşan ilişkileri geliştirerek daha iyi yaşamının kurallarını aramaktadır. Bu süreç içinde, doğanın işleyişinde olduğu gibi, toplumsal-ekonomik ilişkilerin de kendilerine ilişkin açıklayıcı kurallar bütünü olduğu varsayımından hareketle, neden-sonuç ilişkilerine indirgenmiş olgular yumağına dayalı bir düzenleme ihtiyacı ana amaç olmuştur. Bu tarz bir endişe, iktisadın bir bilim olarak şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

İnsanoğlu yaratılışından bugüne hayatta kalabilmek için sürekli geniş anlamı ile iktisadi faaliyette bulunmasına karşın, iktisadi hayatın işleyişine ilişkin modern anlamda iktisat çizgisi on sekizinci yüzyılda Adam Smith ve takip edenleri tarafından ortaya konulmuştur. Smith'in meşhur “görünmez el” etrafında oluşturduğu paradigma ile birlikte başlayan sosyo-ekonomik olguları belirginleştirme, ilişkilendirme, bir disiplin altına alma gayretleri bir noktadan sonra iktisat bilimini matematik ile buluşturmuştur. Matematik kendi yapısından kaynaklanan kesinliğe, neden sonuç ilişkilerine dayanan semboller arası berraklığa sahiptir. İktisadi olgular da zamanla yaşam düzeyinin değişmesi ve karmaşıklaşması karşısında ağırlaşmış ve böylece algılama, anlatım ve aktarım mekanizmalarında ortaya çıkan zorlukları çözümlemeye matematikğin yukarıdaki özelliklerinden kaynaklanan etkinliğinden dolayı iki disiplin arasında belirgin bir yakınlaşma doğmuştur. Gerçekte iktisadi faaliyetler hakkında kafa yoran ve açıklamalarda bulunan düşünürler başlangıçtan beri sayısal anlamıyla matematik ve dolayısıyla matematiksel kavramlar kullanmışlardır. Örneğin; Aristo'nun mübadele üzerine görüşlerinde ortalama, oran gibi matematiksel kavramlar yardımıyla açıklanan vurgulamaları vardır. Aynı şekilde Sir William Petty “Politik Aritmetik” adı altında daha on yedinci yüzyılda ulusal gelir hesaplama sistemlerinin en basit şeklini tanımlamıştır. Daha sonrasında önde gelen iktisatçıların kullandığı yöntemler kendilerinden sonra gelecek kuşakların matematik kullanmasında teşvik edici olmuştur. Böylece matematik bilimindeki ilerlemeler, iktisat için de takip edilmesi gereken bir alan halini almış olup, matematikle uyumlaştırılmış iktisadi yöntem sonrasında matematiksel iktisat kavramsallaştırılması öne çıkmıştır.

Bu gelişmelerle birlikte, iktisatta bir yöntem olarak matematik kullanımının artması sonucunda iktisatla ilgili yeni analiz alanları gelişmiştir. Genel denge analizi, girdi-çıktı analizi, doğrusal programlama, oyun teorisi gibi matematiksel iktisada ilişkin alanların kendisini göstermesi, iktisadi hayatın işleyişinin matematik yardımı ile açıklanmasında oldukça önemli olmuştur. Adı geçen alanlar, pratikte karşılaşılan sorunlarla ilgili çözümler ya da çözüm yöntemleri bulunmasında hayati roller oynayarak somut veriler ortaya koymuşlardır. Bütün bunlara paralel bir şekilde gelişen iktisadın

uygulanabilirliği ve test edilebilirliği sorunu, ekonometrinin istatistiği de yöntem olarak kapsayacak şekilde bir uygulamalı iktisat içeriği şeklinde var olmasını sağlamıştır. Ekonometri olgular arasındaki ilişkileri matematik ve istatistik kullanarak açıklayabilme gücü sağladığından iktisat teorilerinin test edilebilirliğini mümkün kılmıştır. Ekonometrinin bu şekilde kullanışlı olması, çok hızlı gelişmesine ve apayrı bir disiplin haline gelmesine yol açmıştır.

Matematiksel iktisadın belirginleşmesi ve matematiksel iktisatçıların literatürde önemli yerler işgal etmeye başlamaları, iktisatçılar arasında yeni bir tartışma gündemi oluşturmuştur. Başlangıçta da ifade edildiği gibi, karmaşıklaşan iktisadi olguların herkesin üzerinde uzlaştığı sabit kavram ve sembollerle açıklanarak anlaşılabilir kılınmaya çalışılması, zamanla matematiğin iktisatta temel yöntemlerden biri olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Ancak matematik kendi içerisindeki ilerlemelerle sadelikten uzak sembolik yapılar oluşturmakta ve düşünce olarak gerçeklikten uzaklığı içeren yüksek bir soyutlama düzlemini ifade etmektedir. Bu şekliyle matematiğin yoğun olarak kullanıldığı iktisadın var olandan uzaklaşıp uzaklaşmadığı, insana ve ihtiyaçlarına dair sorunları pratikte karşılık bulamayacak şekilde vurgulamaya başlayıp başlamadığı sorgulanır hale gelmiştir. Kimi iktisatçılar her şeye rağmen matematiğin iktisat biliminin kurtarıcısı olduğunu düşünmekte, kimileri ise yukarıda tanımlanan zaafların gerçek bir sorun olduğunu ifade etmektedirler. Bütün bu tartışmalara rağmen günümüzde varolan iktisadın ana kolu matematikle yoğun bir ilişki geliştirmiştir. (bkz.Grubel ve Boland, 1986)

Bu çalışmada, öncelikli olarak matematik ve iktisat arasındaki yakınlaşmanın arka planı verilecek, daha sonra matematiksel iktisada ilişkin ilk ortaya çıkan belli başlı çalışma alanları ile ilgilenilecektir. Konunun dağıtılarak amaçladığımız ana temadan uzaklaşmasını engellemek için, girdi-çıktı analizi, doğrusal programlama ve oyun teorisi gibi belli başlı kavramlar üzerinde durulması yöntemine gidilmektedir. Bundan sonra da, matematiksel iktisatla ilgili tartışmalar, diğer bir ifade ile matematiğin iktisatta ana yöntem olarak kullanılmasına ilişkin eleştiriler ve teklifler gündeme getirilmektedir.

2. Matematik ve İktisat İlişkisi

İktisat biliminin bugünkü anlamı ile ortaya çıkışından sonra, iktisadın konusu olan olgular ve ilişkiler, matematik kavramlarla ifade edilmeye ya da en azından bu kavramlarla ilişkilendirilmeye her zaman maruz bırakılmıştır. Bu noktada matematiği “birimler arasındaki ilişkilerin açıklanması ve keşfinin tekniği” (Boulding, 1948: 187) olarak nitelendirirsek, iktisattaki miktar ve birimlerin açıklanmasının bu yöntemi meşru kıldığı açıktır. Girişte de belirtildiği üzere ekonomik hayatı belirleyen kuralların ve bunlara bağlı işleyişin tespit edilmesi, bunların üzerinde durulması, iktisadın kendi başına bir disiplin olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu şekilde gelişen iktisat biliminin unsurlarını algılanabilir ortak bir dile dönüştürmek için matematik kullanılmış ve matematiksel iktisat alanı gelişmiştir. Ancak matematiksel iktisadın apayrı bir ekol halini aldığını söylemek pek kolay olmamaktadır. “Sözlü ifadeleri desteklemek amacıyla grafik

ve matematik sembollerin kullanımı pratikte yaygındır. Matematiksel iktisat bu yüzden iktisadi düşüncenin bir ekolu olmaktan ziyade belirgin bir yöntemdir. Bütün ekollerden gelen teorisyenler, tüm iktisadi bilgi matematiksel sembollerle açıklanamamasına rağmen, teorisinin tanımlarını, öngörülerini ve sonuçlarını açık ve tutarlı bir şekilde ortaya koymaya yardımcı olmak için matematik dilini kullanabilirler.” (Oser ve Blanchfield, 1975: 315) Böylece matematiksel iktisat bir yöntem olarak iktisatçılar tarafından kullanılır olmuştur.

Bu şekilde belirlenen matematiksel iktisadın gelişiminde büyük iktisatçıların matematik formasyonları da etkili olmuştur. “Alfred Marshall, William Stanley Jevons, Irving Fisher, Knut Wicksell ve John Maynard Keynes gibi son yüzyıllardaki büyük iktisatçıların matematikçi olarak eğitim almış olmaları, ayrıca John Stuart Mill, Francis Ysidro Edgeworth, John Neville Keynes ve Roy Harrod gibi diğerlerinin iktisadi matematiğin mantığı ile birleştirmiş olmaları rastlantı değildir” (Casson, 1973: 3) Adı geçen iktisatçılar matematik altyapıları ile birlikte iktisat teorisine oldukça önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bunun da sebebi iktisat için gerekli olan uygun soyut düşünce aracının matematik olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında da matematik kullanımı iktisat bilimi için etkin bir noktaya karşılık gelmektedir.

Soyut düşüncenin bir aracı olarak matematiğin iktisat bilimi için herhangi bir diğer dile oranla üstünlüklerini şu şekilde sıralayabiliriz.; öncelikle matematiğin haznesindeki kelimeler mutlak ve yanıltıcı yönlendirmelerden uzaktır, ayrıca matematik dili karmaşık argümanların anlatımı ve anlaşılmasını basitleştirmektedir ve ekonomik insan matematikçidir. (Casson, 1973: 4–5) Ekonomik insanın matematikçi olduğunu ifade eden son madde açıklamaya muhtaçtır. İktisat teorisinin çoğunlukla fertlerin rasyonel davranacaklarını öngördüğü bilinmektedir. Rasyonel bireyin seçiminde karşılaştığı durumların niceliksel içeriklere sahip olması seçimin kendisini matematik deneyi olarak göstermektedir. Bir başka ifade ile, farklı mal grupları arasında tercih yapmak durumunda kalan tüketiciler, bütçeleri ve adı geçen malların fiyatları arasında dengeyi bulmaya zorlandıklarından, seçim sürecinde farklı düzeylerde matematik kullanacaklardır.

Matematiğin belirgin olarak kullanılmaya başlanmasının arka planı, matematik dışı yöntemlerin yetersizliğidir. Sözel ifadelerin anlaşılmazlığa ve belirsizliğe sebep olabilmelerinden kaynaklanan etkinlik sınırları vardır. Birçok olguyu sözel tarzda açıklayabilmek bazen zor olmakta, bazen de anlaşılmasını problemli hale getirmektedir. Bu gibi sebeplerden ötürü karmaşık ilişkilerin çözümünde ve iktisadi kavrayışın yerleşmesinde grafikler kullanılmıştır. Fakat grafiklerin de iki ve üç boyuttan sonra açıklayıcı güçlerinin olmaması onların da etkinliğini azaltmaktadır. Bu durumda matematiğin kullanıma sokulması önemli olmuştur. “Matematiğin iktisada getirdiği faydalar üç katlıdır (1) matematik teorisinin saklı yanlışlıklarını silerek varsayım ve öngörülerini açık kılmaktadır; (2) iktisat teorisinin anlatımını daha özlü ve daha belirgin yapmaktadır; (3) iktisatçının iki boyutlu iktisadi sorunlardan daha yüksek düzeyde olanları ile kolayca ilgilenebilmesini sağlamaktadır. (Ekelund ve Hebert, 1990, s.585) Matematiğin bir diğer faydası da, Boland ve Grubel’in de ifade ettiği gibi ekonomilerin nasıl çalıştığını anlamamıza ve ölçüm tekniklerinin uygulanmasına önemli derecede katkıda bulunan girdi

çıktı tabloları ve doğrusal programlama modelleri şeklindeki yapısal ve dinamik modellerin gelişimine sebep olmasıdır. Böylece iktisat matematiksel düşünme yönteminin yardımı ile anlaşılabilir bir olgu haline gelmektedir. “İktisatta çoğu zaman konular öyle karmaşık olmaktadır ki, basit bir şekil yeterli olmaz ve eğer konu başarılı bir şekilde açıklanacaksa matematiksel denklemler kullanılmalıdır.”(Casson, 1973: 5)

Marjinalistlerle birlikte matematik, iktisat biliminde önemli bir kavram olarak belirmeye başlamıştır. Üretim, büyüme gibi klasik meseleler piyasa değişimine kaymıştır. Bir başka ifade ile ekonominin düzeyi sosyal sınıflardan bireye doğru yönelmiştir. Açıkçası; marjinalistlerle birlikte subjectivizm, iktisat düşüncesinde şekillenmeye başlamıştır. Böylece matematiği benimseyenler öne çıkmıştır. “Matematiksel yaklaşımı benimseyenler ekonomik olayların kantitatif olarak ifade edilebileceğini ve birbirinden bağımsız gelişmeler gösterebileceklerini kabul ederler. Matematiksel yaklaşımı kullanan subjectivist iktisatçıların bu dönemdeki önemli temsilcileri Gossan, Jevons, Leon Walras, Laundhart ve Irving Fischer’dir.” (Savaş, 1999: 518)

Subjectivist iktisatçıların en önemlilerinden birisi olan Leon Walras piyasa değişimi ile ilgili başarılı matematiksel açıklamalar getirmiştir. “Genel Denge” denklemi ile ilgili çalışması iktisat literatüründe önemli bir aşama oluşturmaktadır. Walras piyasa ekonomisinde tüketicilerin en yüksek fayda sağlamalarını oluşturan koşulları “Genel Denge Teorisi” çerçevesinde değerlendirmiştir. “Fiyatın bugün mektep kitaplarında görüldüğü şekilde, arz ve talebin eşitleştikleri noktada teşekkül edeceğini belirtmiş ve bu eşitleşmeleri, fonksiyon ve eğrilerle matematik formüllerle açıklamıştır.” (Ulutan, 1978: 459) Genel Denge Teorisi ile birlikte matematik çıkarsamaların etkin bir şekilde iktisat teorisi alanında kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan denklemler ve formüller teorisin algılanmasında ve bugüne kadar ulaşmasında somut bir şekilde belirleyici olmuştur.

Bütün bunlarla birlikte, matematikçi okulun başlangıcı olarak Augustin Cournot kabul edilir. Cournot piyasadaki fiyat hareketlerini şekli ilişkiler bağlamında fonksiyonel denklemlerle ifade etmiştir. “Cournot’un katkısı iki genel başlık altında açıklanabilir; firma teorisi ve tek tek piyasalardaki firmalarla tüketiciler arasındaki etkileşim” (Arrow, 1981: 2) Böylece Cournot, ekonomik işleyişin firma bazındaki çerçevesini ve bunlara ilişkin tüketici tepkilerini yapılandırıcı bir düzlem geliştirmiş ve bunu değişkenler olarak tanımladığı unsurları birebir matematik denklemlerde bir araya getirerek açık ve belirgin kılmıştır.

Matematiksel iktisatla ilgili gelişmeler özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında artış göstermiştir. Bir matematikçi olmasına rağmen matematiği yoğun olarak kullanmayan, bu tarzda bir metodolojiye karşı çıkan Alfred Marshall’a karşılık P.A.Samuelson bahsedilen zaman sürecinde matematikle iktisadı içi içe geçiren isimlerin öncüsüdür. “Samuelson’a bu alanda öncülüğü kazandıran husus, onun iktisat teorisini matematik yardımı ile bir bütün haline getirmesi yani değişik konularla ilgili analitik yöntemleri belirli bazı matematik kalıplara yerleştirmesi olmuştur.” (Savaş, 1999: .859) Marshall’ın görüşüne paralel olmak üzere John Maynard Keynes de matematiği sınırlı bir

seviyede kullanmış ve matematiğin kapasitesinin iktisadın içeriğini yakalayabilmek açısından sınırlı olduğunu, böylece uygulamalı iktisat bağlamında matematiğin etkinsiz olduğunu savunmuştur. Buna rağmen Keynes, matematiğin uygulamalı bağlamda kullanılmasını doğuran yeni araştırma alanları yaratılmasına sebep olmuştur. Bireylerden çok toplam düzeylere dayanan modern makro ekonomiyi ve bununla ilgili politika kapsamının kurgulanmasını sağlamıştır. Bu alanlara dayalı matematik modeller geliştirilmekte geç kalınmamıştır.

Modern ekonomi matematik kullanımı açısından oldukça ileri bir noktadadır. Samuelson'dan sonra başlayan bu süreç, iktisatla ilgili temel makalelerin yazıldığı bilimsel dergilerin matematiksel içeriğinden de rahatlıkla gözlemlenebilir. “Eski, oturmuş ve prestij sahibi iki dergi savaş sonrası yıllar boyunca içeriklerinin yarısı olmak üzere matematiksel modellerle dolmuşlardır. Başlangıçtan bu yana bu tip materyalle yoğunlaştırılmış yeni dergiler çıktığından matematik modellerle dolu olan dergi sayfası artmıştır.” (Grubel ve Boland, 1986: 429)

3. Matematiksel İktisadın Çalışma Alanları

3.1. Doğrusal Programlama

İktisat teorisinin matematikle yakın ilişkisinin doğurduğu doğrusal ilişkiler alanı, iktisat teorisinin anlaşılması bağlamında doğrusal cebir ve türevlerinin kullanımı yardımı ile matematiksel bir teknik olan doğrusal programlamanın çıkışına sebep olmuştur. “Doğrusal programlama önceden belirlenmiş amacın getirisini maksimize etmek için kıt kaynakların dağılımında firmalar tarafından kullanılmaktadır.” (Oser ve Balanchfield, 1975: 326) Bir başka ifadeyle; doğrusal programlama doğrusal bazı kısıtlayıcı şartlar altında süreç ve faaliyetlerin seçimi olarak optimumu yakalamaya çalışan davranışları modellendirmektedir. Doğrusal programlama yardımıyla doğrusal yöntemleri ilk kullanan iktisatçılar John von Neumann ve George Dantzig olmuştur. “Daha önceden doğrusal eşitsizlik sistemleri ile ilgili gelişmeler olmasına karşılık doğrusal programlama Dantzig (1949, 1951, 1963) tarafından bu dönemde yapılandırılmıştır. Bu yaklaşım daha sonra Dorfman, Samuelson ve Solow (1958) ve Gale (1960) tarafından geliştirilmiştir.” (Arrow ve Intriligator, 1981: 5) Böylece doğrusal programlama yaygın kullanıma açılan bir disiplin haline gelmiştir.

Dantzig'in ilk uygulamaları mantıksal planlama ve askeri güçlerin optimum tahsisi olmasına rağmen, bu yöntem zamanla iktisatta geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Doğrusal programlama özellikle en az maliyetle üretim yöntemleri, ya da en az girdi ile hedeflenen çıktıyı gerçekleştirmede belirleyici olmuştur. Doğrusal programlama yönteminin kullanılması ile varolan kısıtlayıcı koşullar altında çıktıyı maksimize etme süreci şu şekilde tanımlanabilir: Öncelikle ürün cinsleri değişkenler olarak tanımlanır, bunların üretiminde kullanılan sermaye malları ve her bir üretimde gerekli sermaye malı cinsinden üretim süresi belirlenir, üretimde kullanılan sermaye malı sayıları da saptanarak

kısıtlayıcı koşullar ortaya çıkarılmış olmaktadır. Başlangıçta tanımlanan ürünlerin firmanın karını maksimum kılacak seviyeleri bu kısıtlayıcıları dikkate alarak belirlenir. Ayrıca doğrusal programlama verili çıktı düzeyleri için maliyet minimizasyonunda, sanayii ve tarımdaki üretim yöntemlerinin seçiminde ve ulaşım maliyetlerinin minimizasyonunda kullanılmaktadır. (Ekelund ve Hebert, 1990: 587)

Bu anlamda doğrusal programlama, daha çok pratiğe yönelik model seçimlerinde önemli olmaktadır. Elde edilen modeller optimum sonuçlara ulaşmada, iktisadi hayatın işleyişinde açıklayıcı unsurlar sunmaktadır. Kısıtlayıcı koşullar altında belirlenen hedefi gerçekleştirmede etkin olabilecek faktörler dikkate alınarak, karşılıklı etkileşimi içeren bir yapı oluşturulmuş bulunmaktadır. Bu haliyle sağlanan düzenleme tutarlı bir analiz yöntemi olarak politika belirleyiciler tarafından güvenilir bir şekilde kullanılmaktadır. Yalnızca ekonomi otoritelerinin politikaları değil aynı zamanda ve özellikle işletme yöneticileri açısından firma politikası belirlenmesinde de, doğrusal programlama verimli sonuçlar doğurmaktadır. Bu tip ilişkiler ağı sayesinde, doğrusal programlama yönteminin kullanılması ile ülke ekonomilerinin kalkınma projeleri de olumlu yönde etkilenmektedirler. Her şeyden önce kalkınmanın tüm kesimlerde cereyan eden köklü ve planlı bir değişme çizgisine sahip olması sebebi ile içinde bulundukları ortama ve şartlara göre kendilerini örgütleyen ve bu yolla hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan kamu ve özel kesimler kalkınmayı teşvik edici bir ortam oluşturmaktadırlar.

3.2. Girdi-Çıktı Analizi

Girdi-çıktı analizi Wassily Leontief tarafından geliştirilmiştir. Rusya doğumlu Amerikalı iktisatçı Leontieff literatüre kazandırdığı bu yöntem sayesinde 1973 yılı Nobel iktisat ödülünü kazanmıştır. “Leontieff uygulamalı çalışmalarda kullanabilmek amacıyla genel denge teorisinin özünü oluşturan basitleştirilmiş bir yapının takipçisi olmuştur. Bu yapı sözcgelimi üretim sürecinin sunumunu öyle basitleştirir ki, üretimdeki unsurlar artık doğrusallaşmışlardır, böylece bu gibi süreçler rahatlıkla uygulamalı süreçlere dönüştürülür.” (Oser ve Blanchfield, 1975: 320) Leontieff ilk girdi-çıktı tablosunu Review of Economics and Statistics dergisinin Ağustos 1936 sayısında yayınlamıştır. Bu tablo Birleşik Devletlerin 1919 yılındaki ekonomik yapısını irdeleyen 46 sektörlük bir yapıdır.

Girdi-çıktı analizi tüm ekonomilerin bölgelerinin ya da bütün dünyanın girdi ve çıktılarının genel karşılıklı bağımlılıklarını vurgulayan matematiksel bir yöntemdir. Diğer bir ifade ile girdi-çıktı analizi ekonominin çeşitli sektörlerinin karşılıklı bağımlılıklarına dayanır. Bu karşılıklı bağımlılıklar matematiksel modellerle analiz edilir. Modeller hesaplamaları içerir ve dışsal değişikliklerin etkilerini belirler. “Bir girdi-çıktı tablosu verili bir ulusal ekonominin farklı sektörler arasındaki mal ve hizmet akışını tanımlar ve verili bir kesimin ekonomideki diğer bir kesimler ile ilişkilerini ölçer” (Oser ve Blanchfield, 1975: 320) Girdi-çıktı tablosu kaynaklar, miktarlar ve materyallerin hedef noktaları gibi ekonomi hakkındaki istatistiksel bilgileri içermektedir. Her bir satır bir sektörün diğer sektörlerle olan satışlarını, her bir sütun da bir sektörün diğer sektörlerden alımlarını göstermektedir.

Girdi-çıktı analizinin önemi büyük şirketlerin ortaya çıkışı ve hükümetlerin ekonomideki rolünün büyümesi ile artmıştır. Bu tür konular ekonomik değişkenlerin tahminini etkilediği için, girdi-çıktı analiz tekniği faydalı olmaya devam etmektedir. Açıkçası, devletin ya da ekonomik yönetimlerin politika belirlemelerinde, ekonomik hayatın içerisinde yer alan değişkenlerin birbirleri arasındaki ilişkilerin ya da sektörler arasındaki mal ve hizmet akış yönlerinin bilinmesinin gereği, bahsedilen olgularla ilgili istatistik ve sayısal verileri sistemli bir şekilde muhafaza eden girdi-çıktı tablolarının önemini artırmaktadır. Böylece gerek şirketler ve gerekse ekonomi otoriteleri kendi çalışmaları ile ilgili sağlıklı tahminlerde bulunabilecek, öngörülerini sağlamlaştırabileceklerdir. Aynı zamanda girdi-çıktı analiz yöntemi ekonomik planlama ile yakından ilgili olduğundan, kalkınmaya öncelik veren azgelişmiş ülkeler açısından da hayati bir rol oynamıştır. Kalkınma planları çerçevesinde hareket eden ülkeler, bu analiz tekniği sayesinde daha önce de belirtildiği gibi ülke ekonomisinin dinamikleri hakkında somut ve güvenilir bilgilere sahip olmaları sebebiyle olumlu yönde etkilenmektedirler.

3.3. Oyun Teorisi

Matematiksel iktisat ile ilgili bir diğer çalışma alanı da oyun teorisidir. Oyun teorisinin temel argümanları John von Neumann isimli bir matematikçi ve Oskar Morgenstern adındaki bir iktisatçı tarafından 1944 yılında yayınlanan "The Theory of Games and Economic Behavior" adı altındaki kitaplarında ileri sürülmüş ve zamanla geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Oyun teorisi davranışsal tahminleri konu edinir; alternatif davranışların getirilerini göz önünde bulundurarak bu tip davranışları gerçekleştiren tarafların seçecekleri stratejilerin belirlenmesini analiz etmektedir. "Piyasa hareketleri (Behaviorism) diye de adlandırılan Kumar Teorisinin esası, tıpkı kumarda, herhangi bir kâğıt oyununda, briç satranç veya harpte oyuncuların ve dövüşenlerin karşılıklı düşünüş, tahmin, blöf ve aldatmaca hareketlerinde olduğu gibi; ekonomik ve ticari faaliyetlerde de karşı karşıya gelen rekabet halindeki insanların türlü imkânlar ve çeşitli ihtimaller arasında tercihler yaparken, birbirlerini etkilemeye matuf kararlar verirken, mevcut koşullara göre zararlarını asgariye indirmek veya kazançlarını, gelirlerini ve tatminlerini arttırmak için ayrı ayrı nasıl düşünebileceklerinin; karşılıklı ilişkilerini nasıl yürüteceklerinin; matematik formüller ve geometrik şekillerle tahminidir." (Ulutan, 1978: 962) Doğal olarak oyun teorisi bir karar alıcı organın diğerinin davranışını dikkate almasını sağlayan bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu tip etkileşimler iktisadi hayatın her düzleminde göze çarpmaktadır. Yeni bir reklâm stratejisi belirleyen bir firma rakiplerinin tavrını bilmek ister, tüketiciler birbirlerinin tüketim eğilimlerine dikkat eder, üreticiler talebin hareket tarzını kestirebilmek ister. Sözelimi karar alma noktasında bulunan bir yönetici ürününün fiyatını düşürdüğünde, benzer ürünleri üreten diğer üreticilerin de aynı şekilde fiyat indirimine gidip gitmeyeceklerini bilmesi firmanın karlılığı açısından önemli bir bilgi olacaktır. Bu yüzden "oyun teorisi iktisadi ilişkilerin iktisadi savaşa dayandığını ifade eden bir çerçeve sunmaktadır-yani bir taraf diğerinin kaybı çerçevesinde kazanır." (Arrow ve Intriligator,

1981: 331) Bir diğ er deyişle, toplam getirinin olduğu bir durumda bundan pay alan taraflar kendi paylarını diğ erlerinininkini d uş urmeden arttıramamaktadırlar. Oyunun kuralı budur.

Oyun teorisinin temel teşkil eden bir  rneği alınarak kuramın anlaşılmasını kolaylaştırılabilir. "Tutuklunun  iklemi" adı verilen bu oyunda polis tarafından yakalanıp ayrı ayrı sorgulanan iki tutuklu bulunmaktadır. Polis yeterli kanıt a sahip olmamasına rağmen ş üphelendiği bu iki tutuklunun itiraf etmelerini sağlayacak bir zemin hazırlar ve her bir tutuklu ş u ş ekilde bilgilendirilir; 1) tutuklulardan yalnızca bir tanesi itiraf edip diğ eri etmezse, itiraf eden serbest kalacak diğ eri ise en ağır cezayı alacaktır, 2) her ikisi de itiraf etmek istemezlerse hafif bir ceza ile kurtulacaklardır, 3) her ikisi de itiraf ederlerse suçun gerektirdiği ortalama bir cezayı alacaklardır. Bu ş artlar altında davranışsal psikolojinin ilkeleri gereğince her iki tutuklu da itiraf edecektir. Oyuncular hem kaybetmek istememekte hem de riske girmek istememektedirler; riskin getireceği maliyet olduğu a y uksek olduğundan taraflar kazanmayı g  z ardı ederek kaybetmenin düzeyini belirleyeceklerdir. Oyuncuların stratejilerini kendi zararlarını minimize etmek adına belirledikleri durumlar, çok oyunculu iktisadi hayatta da sürekli ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi, yukarıda da belirtildiği gibi üreticilerle tüketiciler karlılarını ve  ıkarlılarını maksimize etmek amacı ile birbirleri hakkında ve piyasanın koş ulları hakkındaki bilgileri kullanarak oyunu gerçek hayatta gerçekleştirmektedirler.

4. Matematiksel  ktisadın Eleştirisi

Matematiksel iktisadın, var olan ekonomik olguları ve bunlar arasındaki ilişkileri irdelemekte, zaman içinde iktisadi hayatın karmaşıklaşan işleyişini analiz etmekte ve bu analizlerden hareketle yeni teoriler, çalışma alanları oluşturmakta önemli bir yer teşkil ettiği belirtilmişti. Matematik in kendisinden kaynaklanan sembollerin açıklık ve değişmezlik unsurlarının kullanımı, hızla gelişen iktisadi kavramları sistematik bir çerçeveye oturtmakta gerekli olabilmektedir. "Uygulamalı matematik in yöntemleri sayısal değerlerle ifade edilen miktarlar arasındaki ilişkileri analiz etme amacı yönünde evrim göstermiştir.  ktisat ıların ilgilendiği temel unsurların çoğu-fiyat, çıktı, istihdam, gelir, ticaret dengesi vs-sayısal olarak  l   lebilir. Bu yüzden temel ekonomik miktarlar arasındaki ilişkilerin irdelenmesiyle ilgilenen iktisatçıların uygulamalı matematik yöntemleri kullanmış olmaları ş aşırtıcı değildir." (Casson, 1973, s.5) Böylelikle matematik, iktisatçılar tarafından belirtilen değişkenler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu ekonomik işleyişin açıklanması bağlamında kullanılarak, iktisatta yaygın bir meşruiyet alanı bulmuştur.

Aynı ş ekilde matematiksel iktisat literatürdeki birçok sorunu form  ller haline dönüştürmekte ve bu sorunların çözümlerinin yeniden keşfini sağlamaktadır. Bütün bunlar boş una çabalar mıdır? Cevap hayırdır. Çünkü  alışma alanımız yeni bakış açıları elde etmek için birçok farklı noktadan değerlendirilmesi gereken zor sorunlarla uğraşmaktadır. Pareto, Slutsky, Hicks ve Allen fayda teorisi ve tüketicici davranışın temel unsurları ile ilgili muazzam bakış açıları sağlamışlardır." (Klein, 1954: 360) Bunun ortaya çıkmasını

sağlayan en önemli unsur, matematiksel iktisadın düşünce netliği özelliğine sahip olmasıdır. Açıktır ki, algılanması zor olan ilişkileri anlamında değişme ve kayma olmayan sabit matematik terimlerle ifade etmek konuyu içselleştirmede çok önemli yardım sağlayacaktır.

Matematik sadece iktisat teorisi için değil istatistik metotların kullanımında da faydalı olmaktadır. İstatistik teorisi olasılığın matematiksel teorisinden ortaya çıkmıştır ve bu yüzden ciddi boyutlarda matematik kullanımı olmaksızın istatistiğin hipotez testlerinde ya da ekonomik sistemlerin yapısal tahmininde kullanılması mümkün değildir. Bu şekilde, istatistiğin iktisatta kullanılması ve matematiğin istatistikte belirleyici yer tutması, iktisat matematik ilişkisini güçlendirmiş olan bir diğer faktör olarak kendini göstermektedir.

Matematik ve iktisat ilişkisi ile ilgili konuları ifade edecek soruları şu şekilde ortaya koyabiliriz; neden iktisat teorisi daha çok matematik ağırlıklı olmakta, neden lisansüstü iktisat eğitiminde matematik ağırlık kazanmakta, neden iktisat dergilerinin editörleri gittikçe sembolik terimlerle doldurulmuş makalelerle karşılaşmaktadır? Solow bu ve benzeri sorulara şu cevabı vermektedir "İyi bir evrimci olarak bunun bir rastlantı olmadığına inanmaktayım. Son yirmi yılın iktisat teorisinde, kuramların ilgi çekici ve değerli olanlarının geniş ve büyüyen bir oranı (Javons, Marshall, Wicksteed, Walras, Pareto, Edgeworth, Barone, Bickerdike, Wicksell vs. kadar geriye gidersek liste daha da uzar) en azından teorileştirme çalışmalarının bazısında matematik yöntemleri de kullanan teorisyenler tarafından üretilmiştir." (Solow, 1954: 373) Böyle bir altyapıya sahip olan iktisat teorisi zamanla matematikle iç içe geçmiş bir iktisat bilimine yol açmıştır. Bu ilişki iktisat literatüründeki ciddi dergilerin matematik ağırlıklı makalelerinden de fark edilmektedir. Doğal olarak literatürü takip etmek durumunda olan iktisatçılar matematik öğrenme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Bütün bunlara rağmen, matematiğin kendi yapısından ve iktisat ile bir arada kullanılmasından doğan birtakım zaafı vardır. Matematik iktisatçıya ekonomik sistemleri etkin bir şekilde incelemek için karmaşıklıkları aşmasını sağlayacak bir dil ve yöntem sağlar. Ancak "matematik sürekli talep eden bir sahip gibidir. O durmaksızın daha büyük genelleştirmeler ve daha güçlü sonuçlar için daha zayıf varsayımlar ister. İktisat teorisi matematiksel şekil alırken bu talepleri karşılamaya zorlanır." (Debreu, 1994: .3) Varsayımların sürekli arttırıldığı ve bu varsayımlara dayanılarak sonuçlara ulaşıldığı yapısal bir mekanizma, aslında soyutlama düzeyinin giderek yükseldiği bir düşünme yöntemi kullanmaktadır. Sürekli soyutlama ve var olan olguların bu tip ussallaştırmalarla birbirleri arasındaki neden-sonuç ilişkilerine ulaşma çabaları oldukça teoriye yakın gerçeğe uzak bir eğilim sunmaktadır. Sonuçta iktisat teorisi ile gerçeklik arasında var olan ilişki zedelenmekte, teorinin günceli açıklama gücü azalmaktadır.

Matematiği daha önce belirtildiği üzere bir çeşit dil olarak ifade etmemize rağmen, tamamlanmış bir dil olmadığını da görebilmekteyiz. Her şeyden önce matematiğin kendisinin belirli bir cümle yapısını kullanmaksızın yazıya geçirilmesinin imkânsızlığı onun sınırlarına işaret etmektedir. "Bu sınırlar matematiğin işlem yapma evrenselliğinin

işsel olarak homojen değişkenler ve bunlar arasında uygulamalardan kaynaklanan ilişkilerden oluşması gerçeği tarafından belirlenmektedir. Matematik temel değişkenlerin yapısındaki heterojenliğin ya da karmaşıklığın göz ardı edildiği soyutlama düzleminde çalışmaktadır. Bu gerçek matematiğin iktisada uygulanmasındaki güç ve zaafını oluşturur. Gücüdür; çünkü değişkenlerin işsel yapılarından yapılan soyutlamayla belirli temel ilişkiler daha açıkça görülür ve tutarsızlıklar gözlenir. Zaafıdır; çünkü ilgilenilen değişkenlerin işsel yapısının gerçekliğinden uzaklaştırır ve böylece bu yapının önemli olduğu yerde hataya yol açar" (Boulding, 1948: 189) Konuyu somutlaştırmak amacıyla, Y ve I harflerinin gelir ve yatırıma işaret ettiğini düşünelim. Buradaki varsayımımız, harflerle ifade ettiğimiz adı geçen toplam değişkenlerin işsel yapılarının çalışılan problem için önemli olmadığıdır. Gerçekte ise oldukça önemli olabilirler. Ayrıca bu değişkenlerin matematiksel analizi, değişkenlerin heterojenliklerinden kaynaklanan ciddi bozuklukları ortadan kaldıramayabilir. Örneğin gelirin veya sermaye stokunun kompozisyonu tüketim ya da yatırım hacmi üzerinde toplam gelir ve sermayeden daha fazla bir etki yaratabilir. Farklı tüketim kalıplarına sahip farklı gelir grupları söz konusu olduğunda tüketim eğilimi düşük olan kesimin gelirindeki artış ve sonrasındaki toplam gelir artışı düşünüldüğü gibi tüketim artışına yol açmayabilir. Aynı şekilde sermayenin yapısından kaynaklanan işsel farklılıklar da toplam sermaye stokundaki değişimlerin tüketim ya da yatırım ile doğrudan ve tek yönlü bir ilişki kurgulanmasını engelleyebilir. Sonuç olarak, göz ardı edilen bu özellik gerçeklikle uyum sağlamayan bulgular elde edilmesine yol açabilmektedir. "Burada alınacak karar hangi değişkenlerin önemli olduğuna, hangi toplam miktarların değişken olarak alınmaları için yeterli derecede homojen olduklarına, hangi temel varsayımların varsayılan fonksiyonel ilişkilerin doğasına uygunluk arz ettiğine dayanır-bütün bunlar aklın matematiksel analizden çok sözsözsel kritiğe yatkın olan kısmının çalışması ile alakalıdır." (Boulding, 1948: 189) Sözel düşünme yöntemini kullanmaksızın, değişkenleri ve işsel yapılarını gerçeklikle ilişkilendirip tanımlayarak netleştirmeksizin matematik işlevselleştirmeye yönelmek bahsi geçen endişelerden dolayı sakıncalı olabilmektedir.

Değişkenlerin homojenliğini ortaya çıkartacak bir çıkarsama yöntemi olmamasına rağmen, homojenlik istatistiksel olarak test edilebilir. Fakat neyin test edileceği gene işlem anlamındaki bir manipulasyondan çok aklın karar alma ya da kavrama bölümünün gücüne dayanmaktadır. Kenneth E.Boulding'e göre kavrayış (karar gücü) ve mantık (matematik) ciddi derecede birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Kavrayışsız mantığın içeriği yoktur; aynı şekilde mantıksız kavrayış da şekilsiz olmaktadır. Bu bağlamda, mantıksal, matematiksel, manipule edici kabiliyet iyi iktisadın gelişimi için gerekli ve fakat yeterli olmayan bir koşulu olmaktadır.

Matematiğin iyi bir iktisatçı olma bakımından nasıl değerlendirileceği, tartışılan konu ile ilgili önemli bir yer işgal etmektedir. İyi bir iktisatçı olmak için matematik bilmek zorunlu mudur? Eğer cevap evet ise hangi düzeyde bilmek gerekmektedir? İktisat teorisi tarihi incelendiğinde fark edilmektedir ki büyük teorisyenlerin eğitim geçmişleri ve altyapıları en azından orta derecede bir matematik bilgisini içermektedir; örneğin Marshall, Wicksell, Wicksteed, Malthus. Diğerleri yani Edgeworth, Cournot, Walras, Pareto ise zaten matematiksel iktisatçı olarak adlandırılmaktadırlar. Ancak bu bulgulara rağmen

Samuelson şunu ifade etmektedir: "Dünün ve bugünün en tanınan iktisat teorisyenlerinden bazıları matematik ile çok az ilgilidirler. Diğer bir kısmı ise bir dereceye kadar matematik bilmektedirler. Belli ki, matematik bilmeksizin iyi bir teorisyen olabilirsiniz. Gene de şunu söylemek gerekir ki, bunu başarmak için gerektiğinden çok daha zeki ve akıllı olmak zorunda kalacaksınız... Kısacası matematik iktisat teorisinde verimli bir gelecek için ne gerekli ne de yeterli bir koşuldur. Yardımcı olabilir. Ancak iyi bir teorik iktisatçıyı ortalama bir matematiksel iktisatçıya dönüştürmek çok kolay olduğundan belli ki bir engel olarak da ortaya çıkabilir." (Samuelson, 1952: 65) Görüldüğü üzere Samuelson'ın bu konudaki görüşü oldukça nettir. İfade ettikleri kabul edilebilir olmakla birlikte, iktisat literatürünün önemlice bir kısmı açısından bakıldığında en azından bugün gelinen nokta itibarı ile matematik bilgisi olmaksızın iyi olarak kabul edilmiş bir iktisatçı olmak oldukça zor görünmektedir.

Son olarak, modern ekonomideki matematiğin ağırlığını bilimsel dergilerde yayımlanmış makaleler bazında inceleyen ve bunun iktisatçılar arasında nasıl karşılandığını gösteren bir çalışmadan, Grubel ve Boland'ın makalesinden bahsetmek gerekmektedir. Grubel ve Boland belli başlı iktisat dergilerini gözden geçirerek matematiğin yoğunluğunun arttığını vurgulamaktadırlar. Ayrıca Birleşik Devletler ve Kanada iktisatçıları arasında yapılan bu konuya dair anketlerden elde edilen sonuçlardan bizim açımızdan önemli olanı şudur: Ünlü iktisatçıların oluşturduğu grup (Amerikan İktisatçılar derneği yönetici kadrosu, Nobel ödülünü almış iktisatçılar, İktisatta Kim Kimdir biyografisinde yer alanlar gibi) yoğun düzeyde matematik kullanımı konusunda diğerlerinden daha negatif tavırlar almışlardır. Bu iktisatçılar matematiksel iktisada önemli derecede katkılarda bulunmuş olduklarından, bu bağlamdaki eleştirel bakışları matematiksel iktisadın sınırlarının farkında olmalarından kaynaklanmaktadır. Diğer önemli bir sonuç ise, iktisatçıların çoğunun matematiğin öğrencileri akademik olmayan çalışma alanları için hazırlıksız kıldığına, mesleğe girişi sınırlandırdığına ve girenleri denetleyen bir aygıt görevi aldığına, çabuk ve kolay makale yazımına yol açtığına, birçoklarının hayatlarının ilerleyen dönemlerde başka alanlara kaymalarına yol açtığına inanmalarıdır. Bütün bunlar matematiksel iktisatla ilgili endişelerin hatırı sayılır kesimlerce paylaşıldığını ortaya koymakta, matematiğin iktisatta gereğinden fazla kullanıldığı argümanı ile uyumlu bulunmaktadır.

5. Sonuç

Başlangıçta belirtildiği üzere matematik iktisatta ortak bir dil geliştirilme, belirsizliklerin ortadan kaldırılması, kavramsallaştırmanın dolayısı ile teorinin algılanmasının kolaylaştırılması, iktisadi ilişkilerin teorik temellerinin belirlenmesinin sağlanması gibi kaygılarla kullanılagelmiştir. Oldukça verimli kullanım araçları vermiş olan matematik zamanla iktisat metodolojisinde vazgeçilmez bir yer edinmiştir. Matematiksel iktisat, iktisat teorisinde de belirleyici roller almaya başlamıştır. Teorisyenler argümanlarını matematiksel çıkarsamalarla desteklemek ve anlaşılabilir kılmak zorunda hissetmişlerdir. Böyle bir süreç sonrasında iktisat literatürü matematik kullanımı açısından

oldukça ileri bir noktaya gelmiştir.

Ancak matematiğin iktisat teorisini gerçeklikten uzaklaştırdığına dair eleştiriler sürekli olmuştur. “Özellikle yeni Avusturyacılar ve kurumcu iktisatçılar gibi birçok muhalif, iktisadın matematiksel formülleştirme ve uygulamalı kanıtlama yoluyla bir bilim haline getirilmesi çabasının yanıltıcı olduğunu öne sürmektedirler. Bu muhaliflerin düşüncesine göre, matematik ve istatistik tekniklerdeki on yıllar boyunca varolan entelektüel yatırımın meyveleri negatif olmasa bile az olmuştur. Bu argümana göre iktisat biliminin oluşumundaki bu tip kısır çabalar politika yapımcılarının iktisat vurgularına dair geniş güvensizliği beslemiş ve iktisatçılar ile diğer sosyal bilimciler arasındaki iletişimi neredeyse çökertmiştir. Daha kötüsü matematik yeteneklerle donanmış fakat fikirlerle sahip olmayanlar elinde matematik ve hesaplamalar iktisatçıları piyasa ve piyasa işleyişinin temel gerçeklerinden uzaklaştırabilir.” (Ekelund ve Hebert, 1990: 587) İktisat teorisi bakımından yeterli bir altyapıya sahip olmayanların matematik yöntemleri kullanarak açıklamaya çalıştıkları ilişkiler, aslında başlangıç olarak ortaya koydukları çerçeveyi çizen varsayımların zayıflığı sebebi ile var olan ilişkilerden uzaklaşabileceklerdir. Einstein’ın matematik için özellikle vurguladığı şey matematiksel iktisat için de geçerli olabilmektedir; matematik gerçekliğe yaklaştıkça kesinlikten uzaklaşmakta ve kesinleştikçe de gerçeklikten uzaklaşmaktadır. Matematiğin kendi yapısından kaynaklanan bu paradoksal durum, iktisada da bulaşmış gibi görünmektedir. Sürekli varsayımlar kurgulayarak, içsel yapıları homojen addedilen iktisadi olguları sabit değişkenler olarak belirleyip kullanarak ve bunlardan hareketle oluşturulan sistemde teoriye aykırı gelen noktaları sayılarla ya da değişkenlerle oynayıp gidererek sürekli bir yeniden süreçlendirmeye gidilmekte ve bu zamanla gerçekliğin kurgusal olanla karıştığı izlenimi vermektedir. Burada matematiğin iktisat biliminin daha iyi bir şekilde algılanmasını kolaylaştıracak düzeyde matematik kullanımına karşı bir fikir geliştirilmemektedir. Elbette ki matematik kendi yapısından kaynaklanan avantajlar sebebiyle iktisat için faydalı bir yöntem olabilir. Ancak esas sorun matematiğin artık araç olmaktan çok iktisadın araçsallığa indirgendiği görünümüdür. Bu da iktisatçılar açısından kabul edilemez bir durum arz etmektedir.

Matematiksel iktisadın gelişme seyri ve bugünkü geldiği nokta itibari ile iktisat teorisi daha çok niceliksel teknikler kullanan bir bilim dalı haline gelmiştir. Ayrıca niceliksel analiz tekniklerinin kullanımını yaygınlaştıran teknolojik gelişmeler, iktisatçıların bu yolda hareket etme eğilimlerini arttıran en önemli faktör olmaktadır. Matematiksel analizin bu çalışmada bahsedilen kendi içinde barındırdığı problemler sebebi ile iktisat zaman zaman açıklayıcı ve sade olmaktan uzaklaşmakta, kendi kurgusal dünyasını oluşturmuş, gerçeklikle arası bozulan bir durum arz etmektedir. Sonuçta, artık geri dönülemez hale gelen iktisat-matematik ilişkisinin iktisat bilimi amacı çerçevesinde sağlıklı bir şekilde kullanılması ve böylece ortaya çıkacak amaç-arac sorunlarının giderilmesi iktisatçılar açısından önemli olmaktadır.

Kaynakça

- Arrow, K. J. ve Intriligator, M. D. (1981); *Handbook of Mathematical Economics*, V.I, Netherlands: North-Holland Publishing.
- Grubel, H.G. ve Boland, L. (1986); “On the Efficient Use of Mathematics in Economics: Some Theory, Facts and Results of an Opinion Survey”, *Kyklos*, 39, 419–442.
- Boulding, K.E. (1948); “Samuelson’s Foundations: The Role of Mathematics in Economics”, *The Journal of Political Economy*, 56(3), 187–199.
- Casson, M. (1973); *Introduction to Mathematical Economics*. Great Britain: Thomas Nelson and Sons
- Chiang, A.C. (1984); *Fundamental Methods of Mathematical Economics*. İstanbul: Literatür
- Debreu, G. (1991); “The Mathematization of Economic Theory”, *American Economic Review*, 81 (1), 1–7.
- Eatwell, J., Milgate, M. ve Newman, P. (1990); *Econometrics*. New York: Macmillan
- Ekelund, R.B. ve Hebert, R.F. (1990); *A History of Economic Theory and Method*, MacGraw-Hill.
- Griffiths, W.E., Hill, R.C. ve Judge, G.G. (1993); *Learning and Practising Econometrics*, New York: John Wiley and Sons.
- Landreth, H. ve Colender, D.C. (1994); *History of Economic Thought*. Boston: Houghton Mifflin.
- Klein, L.R. (1954); “I. The Contributions of Mathematics in Economics”, *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 359–361.
- Koopmans, T.C. (1954); “VIII. On the Use of Mathematics in Economics”, *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 377–379.
- Mirowski, P. (1991) “The When, the How and the Why of Mathematical Expression in the History of Economic Analysis”, *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 145–157.
- Oser J. ve Blanchfield, W.C. (1975); *The Evolution of Economic Thought*. New York: Harcourt Brace Jovanich Inc.
- Samuelson, P.A. (1952); “Economic Theory and Mathematics- An Appraisal”, *American Economic Review*, 42, 56–59.
- (1954); “Introduction: Mathematics in Economics-No, no or Yes, Yes, Yes?”, *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 359–361.
- Savaş, V.F. (1998); *İktisatın Tarihi*. İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Schumpeter, J.A. (1954); *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press
- Silberberg, E. (1990); *The Structure of Economics*. Mexico: McGraw-Hill.
- Solow, R. (1954); “VI. The Survival of Mathematical Economics”, *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 372–374.

Cevat Bilgin

Ulutan, B. (1978); *İktisadi Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yolsuzlukla Mücadelede Uluslararası Örgütler

Musa Kayrak

musakayrak@sayistay.gov.tr

Role of International Organizations in Curbing Corruption

Abstract

Corruption is a worldwide phenomenon that hinders economic development of countries, efficient allocation of resources and fair distribution of national income. Contribution of international organizations to struggle against corruption is crucially important so as to complement the efforts in both state level and civil society level. International organizations are integral part of anticorruption efforts since they provide countries with opportunity to discuss the issue in detail; to elicit information about successful experiences of other countries; to reinforce their own anticorruption strategy and to take preventive measures in international environment. This study is an attempt to analyze the role of international organizations in curbing corruption and to underscore significance of international cooperation in solving the matter concerned.

Key Words : Corruption, Fight against Corruption, International Organizations, International Cooperation, Transparency, Accountability.

JEL Classification Codes : D73, F53, H83.

Özet

Yolsuzluk, ülkelerin ekonomik gelişmesini, kaynakların etkin dağılımını ve milli gelirin adil bölüşümünü engelleyen tüm dünyayı sarmış bir olgudur. Uluslararası örgütlerin yolsuzlukla mücadeleye katkısı hem devlet ve hem de sivil toplum düzeyindeki çabaları tamamlaması açısından hayati öneme haizdir. Uluslararası örgütler, ülkelere bu konuyu ayrıntılı olarak tartışma, diğer ülkelerin başarılı deneyimlerini hakkında bilgi edinme, yolsuzlukla mücadele stratejilerini güçlendirme ve uluslararası platformda gerekli önleyici tedbirleri alma fırsatı sağladığı için yolsuzlukla mücadele çabalarının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu çalışma, yolsuzlukla mücadelede uluslararası örgütlerin rolünü analiz etme ve ilgili sorunun çözümünde uluslararası işbirliğinin önemini vurgulama amacını taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler : Yolsuzluk, Yolsuzlukla Mücadele, Uluslararası Örgütler, Uluslararası İşbirliği, Şeffaflık, Hesap Verebilirlik.

1. Giriş

Yolsuzluk, kullanılan yöntem ve araçlara göre, bu aktiviteler içinde rol alan aktörlere ve çıkar sağlayan taraflara göre ve arkasında var olan güdülere ve çıkar türlerine göre oldukça geniş bir yelpazede var olan faaliyetleri kapsayan sosyal bir olgudur. Entelektüel literatürde çok tartışılan ve irdelenen yolsuzluk üzerine çeşitli tanımlar üretilmiş ancak değişen şartlar içerisinde yolsuzluğu anlama ve kavramsallaştırma şekli de değişmiştir. Bu açıdan bakıldığında, yolsuzluk fenomeni için evrensel bir tanım üretmek çok kolay görünmemektedir.

Yolsuzluk, genel olarak, “kamu gücünün kişisel çıkar yahut bağlı bulunulan bir grubun çıkarı için kötüye kullanılması” olarak tanımlanabilir (Dye ve Staphenurst, 1998: 2). Ancak yolsuzluk retoriğinde geline nokta itibarıyla bu tanım, özel sektörü de kapsayacak biçimde genişletilmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan, yolsuzlukta kötüye kullanılan güç, sadece kamu gücünü değil, emanet edilen özel yetkiyi ya da kamu gücüne ait bir yetkiyi ifade etmektedir. Diğer bir deyişle yolsuzluk, “kişisel amaçlarına hizmet etmek ve kişisel çıkarlarını korumak amacıyla, görev ve yetkilerini kötüye kullanan ve sorumluluklarının gereklerinden ayrılan özel kişilerin veya kamu görevlilerinin davranışlarını” (UNODC, 2001: 7) ifade eder.

Her ne kadar yolsuzluk kavramı karmaşık bir nedensellik ilişkisi içerse ve değişik adlar altında var olsa dahi, yolsuzluğun sebepleri açısından için bazı genel kabuller ortaya koymak mümkündür. Birinci olarak, takdir yetkisi yahut ihtiyari olarak kullanılabilecek güçlerin bireyler yahut organizasyonların elinde bulunması yolsuzluğun ortaya çıkması açısından çok elverişli ortamlar meydana getirir. İkinci olarak, şeffaflık olgusunun olmayışı yahut yetersiz kalışı yolsuzluk için önemli bir katalizördür. Bununla birlikte, hukuki, ekonomik, kültürel, siyasi ve yönetsel açıdan uyumsuzlukların var olması ve bu nedenlerle çeşitli boşlukların oluşması da önemli bir etkidir. Son olarak ise tekelleri veya oligopol olarak belli güçlerin piyasalara hâkim olduğu durumlar benzer etkilere yol açacaktır (Radulescu, 2003: 3-4).

Ortaya çıkış sebepleri, kullanılan araçlar, yer alan aktörler veya içinde bulunulan sosyo-politik koşullar ne olursa olsun, yolsuzluğun siyaset, ekonomi, toplum ve hatta birey üzerinde yol açtığı yıkıcı etkiler az ya da çok benzerlik gösterecektir. İşlevsel faaliyetlerin etkinliği düşecek, kaynakların dağılımı süreci hatalı sonuçlar üretecek ve bu süreçlerden en çok etkilenecek kesim ise yoksullar olacaktır (Schaeffer, 2002: 2). Bunlara ek olarak, ekonomilerin piyasa kurallarına göre düzgün işleyişinde büyük sorunlar oluşacak, yerli ya da yabancı sermayenin o ülkeye olan güvenini azaltacak ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçleri sekteye uğrayacaktır.

Yolsuzlukla mücadele çabaları, yolsuzluk kavramının ortaya çıkışı kadar eski olmasına rağmen, yolsuzluk kültürü, değişen ve gelişen devlet anlayışları ve kamu yönetim sistemleri içinde sıklıkla kendine yer bulmayı başarmıştır. Toplumların gelişmesi önünde önemli bir engel teşkil eden yolsuzluğun sebepleri ve sonuçları bilinmesine karşın, gelişmiş ülkeler de dâhil olmak üzere, bu sorunun tam anlamıyla üstesinden gelebilmiş bir ülkeden bahsetmek mümkün değildir.

Uluslararası toplum, yolsuzluk sorunun geçici çözümlerle aşılamayacağı ve daha köklü çözümler için de topyekûn bir savaşın kaçınılmaz olduğu gerçeğini kabullenmiş ve bu yönde çabalarını arttırmıştır. Bu nedenle, uluslararası ilişkilerin ve uluslararası hukukun bir parçası olan yolsuzlukla mücadele, uluslararası örgütlerin ajandalarının üst sıralarında kendine yer bulmaya başlamıştır. Yolsuzlukla mücadele için uluslararası hukuk kuralları geliştirilmeye başlanmış ve gerek hükümet düzeyinde, gerekse sivil toplum düzeyinde birçok işbirliği mekanizmaları kurulmuştur.

Bu çalışmanın temel amacı, yolsuzlukla mücadelede yer alan uluslararası kurumsal yapıları inceleyerek uluslararası ajandada yolsuzlukla mücadelenin yerini ve önemini ortaya koymaktır. Yolsuzlukla mücadele stratejisi geliştirme amacı güdülmemesine karşın, yolsuzluğun önlenmesinde başvurulabilecek yöntemlere ilişkin önemli ipuçları da verilmektedir.

2. Uluslararası Düzeyde Yolsuzlukla Mücadele Unsurları

Globalleşme süreci, liberal düşüncenin ortaya çıkışına paralel olarak, ekonomi ve ticaret alanlarında meydana gelen ve çeşitli noktalarda sektelere uğramasına karşın diğer alanlara yayılarak genişleyen bir olgudur. İlk olarak iktisadi ilişkiler çerçevesinde tanımlanan küreselleşme, ülkeler arası ekonomik ilişkilerin artması, uluslararası ticaretin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak karşılıklı bağlılığın artması ile açıklanmıştır. Günümüzde ise ekonomide olduğu kadar politik ve kültürel bir küreselleşme anlayışı kaçınılmaz bir olgu olarak uluslararası ilişkileri yönlendirmektedir.

Yirmi birinci yüzyılın uluslararası toplumunda dünyanın değişik yerlerinde bulunan farklı kültür ve yaşam şartlarına sahip insan toplulukları, birbirlerinin gereksinimlerine daha fazla hassasiyet göstermektedirler. Ekonomik ilişkiler, kültürel bağlar ve evrensel değerler açısından çerçevesinde tek bir dünya uygarlığı oluşturma senaryosu, başat ülkeler tarafından savunulan bir düşünce olması nedeniyle kendine taraftar bulmakta zorlanmamıştır. Francis Fukuyama tarafından yazılan “Tarihin Sonu ve Son İnsan”¹ adlı kitapta ortaya koyulan, liberal demokrasiye sahip ülkelerin birbirlerine bağlı olduğu, birbirleri ile savaşılmayacakları ve liberal demokrasinin insanoğlu için en

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Francis Fukuyama, *The End of History and The Last Man*, Penguin, 1992.

doğru yaşam ve yönetim biçimi olduğu düşüncesi, aslında küreselleşme ve tek bir uygarlık anlayışına doğru gidişin altyapısını çok iyi açıklamaktadır.

Uluslararası toplumun karşı karşıya olduğu durum, liberal demokrasinin tüm ülkelerde için en doğru biçimde kurgulanması ve bu sayede dünyanın müşterek refahının ve mutluluğunun en üst düzeyde sağlanması gerekliliğidir. Bu gereklilik, beraberinde uluslararası toplumun gerek hükümetler seviyesinde gerekse sivil toplum düzeyinde her türlü konuda işbirliği yapmasını ve var olan işbirliği imkânlarının geliştirilmesi zorunlu kılmaktadır. Uluslararası işbirliğinin her alanda giderek artması, uluslararası hukukun algılama şeklini değiştirmiş ve yaptırım gücünü arttırmıştır.

Yolsuzluk, devlet ve sivil toplum boyutunda ülkelere fazlasıyla zarar veren ve iktisadi koşulları, iç siyasi dengeleri ve toplumun iç huzurunu olumsuz yönde etkileyen bir olgudur. Bu açıdan bakıldığında yolsuzluk sorunsalı, doğru işleyen demokrasiler kurgulamaya engel teşkil etmektedir. Yolsuzluğun kalıcı bir hal aldığı ülkeler politik, ekonomik, hukuki ve kültürel olarak everensel değerlerin gerisinde kalmakta ve aynı zamanda ilişkiye girdiği diğer ülkeleri de olumsuz olarak etkileyebilmektedir.

Yolsuzluk kavramının bir nevi kanser yahut virüs olduğu benzetmesi hatırlanacak olursa, etkileşim sonucunda yolsuzluğun gerek düşünce gerekse eylem boyutunda bir ülkeden diğer ülkeye ihraç edilmesi mümkündür. Siyasi, iktisadi ve kültürel olarak daha önce keşfedilmemiş boşluklar suiistimale açık hale gelecektir. Bunun yanında, uluslararası rüşvet, kara para aklama ve zorla para sızdırma gibi birçok şekilde uluslararası ekonomik ilişkilere yansıyan yolsuzluk sorunu, uluslararası ticaretin market koşullarında gelişmesine engel teşkil edilebilecektir.

Bu nedenle, yolsuzluk, ülkelerin sadece kendilerine ait sorunları olmaktan çıkarak uluslararası boyuta taşınmakta ve uluslararası toplum, her geçen gün yolsuzluğa karşı daha duyarlı hale gelmektedir. Uluslararası organizasyonların her alanda faaliyet gösterdiği, uluslararası hukukun yaptırım gücünün ve düzenleyici rolünün arttığı ortamda, ülkelerin yolsuzluğa karşı birlikte hareket etmeleri, yolsuzlukla mücadele konusunda oldukça etkili politikalar üretmeleri mümkündür.

Uluslararası organizasyonlar politik, ekonomik veya kültürel amaçlarla; hükümetler arası veya hükümet dışı şekillerde; iki taraflı ya da çok taraflı; bölgesel yahut küresel olarak kurulabilirler. Ancak, nasıl bir sınıflandırmaya tabi tutulursa tutulsunlar, kendi örgüt yapıları içinde uluslararası hukuk çerçevesinde yaptırımlara haiz sözleşme ve kararlar üretebilirler. Yolsuzlukla etkin bir mücadele sağlamada bu örgütlerin konuya ilişkin olarak ortaya koyacağı bağlayıcı metinler önemli bir rol üstlenir. Bunun dışında, her uluslararası örgüt veya işbirliği çabası, uluslararası kamuoyu oluşturma platformu olmakta ve üyeleri üzerinde baskı mekanizmaları oluşturabilmektedir. Bu mekanizmalar çerçevesinde ülkeler, yolsuzluklara karşı tedbirlerini arttırmak ve yolsuzlukla mücadele stratejileri geliştirmek zorunda kalmaktadır.

Uluslararası organizasyonların rolü, doğrudan yolsuzlukla mücadele süreçlerinin başlatılmasını sağlamak, var olan mücadele süreçlerini desteklemek, karşılıklı yardımlaşma ortamları sağlamak, yol haritaları çizmek ve geliştirmek olarak özetlenebilir. Uluslararası işbirliği çerçevesinde değişik ülke deneyimlerine ilişkin çıktılar karşılaştırılarak, zamana ve koşullara en uygun mücadele mekanizmalarının tespit edilmesi yönünde düşünce üretimleri yapılabilir.

Uluslararası planda yolsuzlukla mücadelenin ana unsuru olan ve çoğunluğu da dolaylı yollardan yolsuzlukla mücadele eden uluslararası örgütler şu şekilde sınıflandırılabilir;

- Çok Taraflı Uluslararası Organizasyonlar,
- İki Taraflı Uluslararası Yardım Girişimleri,
- Hükümet Dışı Uluslararası Kuruluşlar,
- Bölgesel Örgütler,
- Uluslararası Meslek Örgütleri, Sendikalar ve Özel Sektör Girişimleri.

3. Çok Taraflı Uluslararası Organizasyonlar

3.1. Birleşmiş Milletler – U.N. (United Nations)

Birleşmiş Milletlerin (BM) yolsuzlukla mücadelesini BM Bölgelerarası Suç ve Adalet Araştırmaları Enstitüsü (UNICRI), Uyuşturucu Kontrol ve Suç Önleme Ofisi (ODCCP) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) kurumsal yapılarının altında sürdürülmekte olup, bunlara ek olarak yolsuzluk ve benzeri konulara ilişkin Birleşmiş Milletler sözleşmeleri mevcuttur.

BM Bölgelerarası Suç ve Adalet Araştırmaları Enstitüsü - UNICRI (United Nations Interregional Crime & Justice Research Institute), genel olarak, uluslararası suçların önlenmesi ve bu suçlarla mücadele için imzalanan uluslararası belgelerin uygulanmasının sağlanması üzerine faaliyet gösterir. Yolsuzlukla ilgili olarak özellikle Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi yapıldıktan sonra, bu sözleşmenin ileride doğru şekilde uygulanması üzerinde çalışmalar yapmakta ve toplantılar düzenlemek suretiyle teknik destek sağlamakta ve diğer boyutlarda uluslararası işbirliğinin sağlanabilmesi konusunda adımlar atmaktadır. Hükümetlerin çabalarına destek verdiği gibi hükümet dışı inisiyatiflere de destek vermektedir (UNICRI, 2006).

Uyuşturucu Kontrol ve Suç Önleme Ofisi - ODCCP (Office for Drug Control and Crime Prevention), suçların önlenmesi ve üye devletler tarafından gerekli yasal düzenlemelerin yapılabilmesi için çaba göstermektedir. Yolsuzlukla mücadele kapsamında, 1999 yılında Birleşmiş Milletler Uluslararası Suç Önleme Merkezi (CICP)² ve UNICRI ile birlikte “Yolsuzlukla Küresel Mücadele Programını” başlatmıştır. Birçok ülkeye teknik desteğinin sağlandığı bu programın temel unsurları şunlardır;

- Yolsuzlukla mücadele için yasal ve kurumsal güçlendirilmesinde üye ülkelere teknik destek vermek,
- Uluslararası yargıçlar grubunun adalet sistemlerinin güçlendirilmesine ilişkin çabalarına hizmet etmek ve destek sağlamak,
- Yolsuzlukla mücadele politika ve araçlarının geliştirilmesini ve yayılmasını sağlamak,
- Yolsuzlukla mücadelede kurumlar arası koordinasyonu sağlamak (UNODC, 2005).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı - UNDP (United Nations Development Programme), iyi yönetişimin ve beşeri sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için uygun ortamların oluşturulması amacıyla hizmet etmektedir. Bu program, yolsuzluğun önlenmesi, hesap verilebilirlik ve şeffaflık konularının önemini vurgulamakta ve bunları demokratik yönetimlerin temel unsurları olarak işaret etmektedir (Anti-Corruption Resource Center, 2005). Bu bağlamda yürütülen “Hesap Verebilirlik ve Şeffaflık Programı” çerçevesinde, birçok üye ülkeye ulusal kapasitelerin güçlendirilmesi, bilgi ağı ve işbirliğinin inşası gibi konularda katkılar sağlanmıştır (UNODC, 2005).

Birleşmiş Milletlerin yolsuzlukla mücadelede önemli bir rolü de bu konu üzerine uluslararası geçerliliği olan belgeler ortaya koymasıdır. Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi (2003), Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticari Anlaşmalarda Yolsuzluk ve Rüşvetle Mücadele Deklarasyonu (1996), BM Kamu Görevlileri Uluslararası Davranış Kuralları (1996), Sınırışan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (2000) bu belgelerden bazılarıdır.

Uluslararası arenada ortaya konulmuş en önemli belgelerden birisi olan ve 2000 yılında başlayan çalışmalarının sonucunda ortaya çıkarılan Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi 10 Aralık 2003 tarihinde imzaya açılmıştır. Oldukça detaylı bir düzenleme olan söz konusu sözleşme, yolsuzlukla mücadele üzerine ilk uluslararası hukuki belge niteliğini de taşımaktadır (MASAK, 2005).

² UN Centre for International Crime Prevention daha sonra ODCCP'nin bir parçası olmuştur.

“Kalkınma amacıyla kullanılacak olan kaynakların başka yerlere kaydırmak, hükümetin temel hizmetleri yapma yeteneğini zedelemek, adaletsizliği ve eşitsizliği beslemek ve yabancı yatırım ve yardımların cesaretini kırmak suretiyle yoksullara aşırı zarar vermektedir” (UNODC, 2005). BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın “Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesinin” BM Genel Kurulu tarafından kabulü üzerine yapmış olduğu bu konuşmanın bir parçası olan bu sözler, örgütün yolsuzluğu algılama ve değerlendirme şeklini açık ifade etmektedir.

Sözleşmenin ilk vurguladığı husus yolsuzlukların önlenmesidir. Sözleşmeye göre yolsuzlukla mücadele kavramı, hesap verebilirlik, şeffaflık, önleyici mekanizmaların kurulması ve tüm topluma yayılmış bir savaşı içermektedir. Sözleşmede yolsuzluğa karşı etkin cezai yaptırımları içeren bir yargı sistemin altı çizilmektedir. Ayrıca uluslararası işbirliği mekanizmalarının yolsuzlukla mücadeledeki rolleri de vurgulanmaktadır.

Soğuk Savaş döneminin bitmesi sonrasında, küresel politikaların yeniden oluşturulduğu ve siyaset dışında dünyanın genel sorunlarının çözüme kavuşturulması duyarlılığının daha çok vurgulandığı bir süreçte, Birleşmiş Milletlere değişik görevler yüklenmiş ve daha etkin bir örgütsel yapı olma yolunda adımlar atmıştır. Birleşmiş Milletler, şu an en geniş katılımlı dünya forumu olma özelliği ile dünyanın ortak sorunlarının dile getirilebileceği en önemli platformdur. Mamafih, geniş katılım ve organizasyon eksiklikleri sebebiyle, önemli üst politika konularının dışında birçok konuda yaptırım uygulama gücüne sahip değildir. Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesinin yolsuzlukla savaşa yapmış olduğu en önemli katkı, Sözleşmenin, suçluların yargılanması, yolsuzluğun önlenmesi ve gelirlerin kaynak ülkeye iadesi konusunda taraflara belli yükümlülükler yüklemesidir. Bu açıdan bakıldığında zaman oldukça etkin olabilecek bir işbirliği ve rehberlik sistemi tasarlanmıştır.

3.2. Dünya Bankası (World Bank)

Dünya Bankası, 2000 yılında yeniden yayımlanmış olduğu “Ülkelere Yolsuzlukla Savaşta Yardım” adlı raporda bir kanser olarak nitelendirdiği yolsuzluk fenomeniyle mücadelede Bankanın neden önde gelen aktörlerden birisi olduğunu şu nedenlere dayandırarak açıklamaktadır;

- Yolsuzluğun en çok yoksulları etkilemesi, kaynaklara ihtiyacı olanların bu kaynaklara erişimine ket vurması ve özel sektörün gelişimini engellemesi,
- Yolsuzluğun kalkınma için yapılacak kamu desteğini olumsuz yönlendirmesi,
- Gelişmekte olan ülkelerin özel sermayeye ulaşmasını engellemesi,
- Bankanın ülkelere yaptığı mali yardımların amaçlanan hedeflere ulaşmasından sorumlu olması (WB, 2000: 1-2).

1996 Yılından beri üye ülke hükümetlerince başlatılan 600'ün üzerinde yolsuzlukla mücadele programına ve inisiyatifine destek veren ve yolsuzlukların önlenmesine ilişkin el kitapları hazırlayan Dünya Bankasının bu mücadelesinin beş temel saçı ayağı bulunmaktadır;

- Politik hesap verilebilirliğin artırılması,
- Sivil toplumun katılımının kuvvetlendirilmesi,
- Daha rekabetçi bir özel sektörün yaratılması,
- Güç üzerindeki kurumsal kısıtlamalar,
- Kamu yönetim kalitesinin yükseltilmesi (WB, 2005).

Dünya Bankasının yolsuzlukla mücadeledeki altı çizilmesi gereken rolleri şunlardır;

- Banka finanse ettiği her türlü proje program ile ilgili olarak yolsuzluğa karşı olası tüm çabaları gösterir.
- Banka yolsuzlukla mücadele için yardım talep eden ülkelere yardım eder.
- Yolsuzluğa ilişkin veriler Bankanın ülke analizlerinde ve kredi verme kararlarında hatırı sayılır bir etkidir.
- Banka yolsuzlukla mücadeleye ilişkin uluslararası çabalara katkı sağlar (WB, 2000: 2).

Dünya Bankası dolaylı yoldan yolsuzlukla mücadelede etkin olan bir örgüttür. Uluslararası mali sistemin IMF ile birlikte en önemli kurumu olan Dünya Bankası, ilişki içinde bulunduğu tüm ülkelerde yolsuzluğun önlenmesine dolaylı ya da doğrudan katkı yapacak her türlü reformu desteklemekte ve gerektiğinde zorlayıcı tedbirler uygulayabilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ve az gelişmiş ülkelerin mali anlamda ihtiyaçlarını karşılaması ve bu çerçevede yapılan anlaşmalar yoluyla, ilgili ülkedeki yolsuzlukla mücadele altyapılarının kurulması ve geliştirilmesi için belirli mali yaptırımlar uygulama potansiyeli mevcuttur. Bu ülkelerde, kamu mali yönetiminde hesap verebilirliği ve şeffaflığı artırma amacıyla yapılan reformları da yakından takip etmekte, yapmış olduğu parasal yardımları bu reformların başlatılması ve sürdürülmesiyle ilişkilendirmektedir.

Yolsuzluk ile ilgili dolaylı veya doğrudan faaliyetleri bulunan diğer çok taraflı uluslararası örgütlerden bazıları şunlardır;

Dünya Ticaret Örgütü – WTO (World Trade Organization), Mali Eylem Görev Grubu – FATF (Financial Action Task Force), Uluslararası Para Fonu – IMF (International Monetary Fund), Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Teşkilatı – OECD (Organisation for

Economic Cooperation and Development), Uluslararası Kriminal Polis Örgütü - INTERPOL (The International Criminal Police Organization), Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Örgütü – INTOSAI (International Organization Of Supreme Audit Institutions).

4. İki Taraflı Uluslararası Yardım Girişimleri

4.1. A.B.D. Uluslararası Kalkınma Ajansı – USAID (United States Agency for International Development)

Bütün dış politika desteğini Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'ndan alan Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID), bir federal hükümet birimidir. Bağımsız olarak çalışan ve 1961 yılında kurulan USAID, tüm dünyada ekonomik büyümü, tarım, ticaret, küresel sağlık, demokrasi, çatışmaların önlenmesi ve insani yardım amaçlarını güder ve bu hedefler doğrultusunda ülkelere mali yardımlar sağlar (USAID, 2006). Demokratik reformlara katkıda bulunurken ülkelerdeki yolsuzluk olaylarının önlenmesi ile mücadele için strateji ve yöntemler üretmektedir.

USAID yapmış olduğu yolsuzlukla mücadele strateji ile yolsuzluk için müsait ortamların bertaraf edilmesi, mevcut kurumsal yapıların güçlendirilmesi ve sivil toplum ve medyanın duyarlılığının artırılmasını hedeflemektedir. Yolsuzlukla mücadelenin Amerikan dış politikasının gittikçe artan öneme haiz bir hedefi olması cihetiyle USAID'in bu konuda yürüttüğü programlar ve yaptığı mali yardımlar giderek artmaktadır (USAID, 2005: 1-2). USAID yolsuzlukla mücadele perspektifini hazırlamış olduğu “Yolsuzlukla Mücadele Elkitabı” ve “Yolsuzlukla Mücadele Stratejisi” ile ortaya koymaktadır.

Yolsuzluk ile ilgili yürüttüğü programlara hatırı sayılır miktarda para yatıran USAID, sivil toplum örgütleri, uluslararası organizasyonlar gibi hükümet dışı kurumlar ile sıkı ilişki içinde olması nedeniyle, yolsuzluğu daha iyi anlama ve çözüm üretme avantajına sahiptir. Ancak yaptırım gücü olmaması ve Amerika Dışişleri Bakanlığı gözetimi nedeniyle etkinliği azalmaktadır.

4.2. Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Birimi - DFID (United Kingdom Department for International Development)

Fakir ülkelere İngiltere'nin yapacağı yardımları düzenleyen ve bu ülkelerde yoksulluğun bertaraf edilmesi için çalışan Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Birimi (DFID), İngiliz Hükümetine bağlı bir organdır. Bakanlar Kurulundaki üst düzey kıdemli bir bakana bağlı olarak işlevlerini yerine getirir. 1970 Yılından 1997'e kadar Denizaşırı Ülkeler Kalkınma İdaresi (ODA) adı altında yürütülen faaliyetler, bu yıldan itibaren DFID tarafında yürütülmekte olup, kurumun çeşitli denizaşırı ülkelerde 64 ofisi bulunmaktadır (DFID, 2005).

Yolsuzlukla mücadele inisiyatifini yukarıda değinilen amaçlar çerçevesinde daha çok dolaylı olarak yürütmekte olan kuruluş, aynı zamanda kara para aklanması, uluslararası rüşvet ve yolsuzlukla savaş için ülkelere yapılan yardımların korunmasına dair çalışmalar yapmaktadır. Diğer uluslararası örgütlere benzer yolsuzlukla mücadele stratejisi olan DFID, yardımda bulunduğu ülkelerde yolsuzlukla savaş için tavsiyelerde bulunmaktadır (DFID, 1999: 2).

Yolsuzlukla mücadelede doğrudan veya dolaylı olarak yer alan diğer iki taraflı yardım girişimlerinden bazıları şunlardır:

Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansı (Canadian International Development Agency), İsveç Uluslararası Kalkınma Ajansı (Swedish International Development Agency), Danimarka Uluslararası Kalkınma Ajansı (Danish International Development Agency).

5. Bağımsız Uluslararası Kuruluşlar

5.1. Uluslararası Saydamlık Örgütü TI (Transparency International)

Uluslararası Saydamlık Örgütü (TI), tüm çalışmalarını yolsuzlukla mücadele üzerine yoğunlaştırmış ve yolsuzlukla savaşı uluslararası boyutta sürdüren tek hükümet dışı uluslararası kurumdur. Bu özelliğiyle değerlendirildiği zaman uluslararası topluma önemli katkılar yapmaktadır. Örgüt kendisini ve misyonunu şu şekilde tanımlamaktadır;

Yolsuzlukla savaşta önde gelen küresel sivil toplum örgütü olan Uluslararası Saydamlık Örgütü [TI], insanları, tüm dünyada kadın, erkek ve çocuklar üzerinde yıkıcı sonuçlar doğuran yolsuzluğu sona erdirmek için kurulan güçlü bir küresel ittifakta bir araya getirmektedir. TI yolsuzluğun kaçınılmaz oluşu anlayışına karşı çıkar ve yolsuzlukla yaşayan mağdurlara umut verir. Örgüt, yolsuzlukla mücadele hareketlerine ivme kazandırarak, duyarlılığı artırarak, yolsuzluğa toleransı ve kayıtsızlığı azaltarak ve bunlara ilaveten yolsuzluğu ortaya çıkaracak politikalar uygulayarak öncü rolünü oynar (TI, 2006).

1993 Yılında kurulan ve merkezi Almanya'nın Berlin kentinde olan ve yaklaşık doksan beş ayrı ülkede temsilciliği bulunan örgütün yolsuzlukla mücadeleye olan katkısı şu şekilde özetlenebilir:

- Her yıl yayımladığı “Yolsuzluğu Algılama Endeksi” ile o yılda yolsuzluğun tüm dünyadaki genel durumunu, iyi ya da kötü yönde oluşan gelişmeleri ortaya koyarak uyarılarda bulunur. Her bir ülkeye yolsuzluk puanı verir ve ülkeleri puanlarına göre sıralayarak dünya kamuoyuna sunar. Bu endeks sayesinde her bir ülkedeki yolsuzluk algılamasının yıldan yıla değişimi

ortaya konur. Kamuoyunun ve sivil toplumun güçlü olduğu ülkelerde bu endeks kayda değer etki yapmaktadır.

- 1999 ve 2002 Yıllarında yayımladığı “*Rüşvet Ödeyen Ülkeler Endeksi*” ile rüşveti verenleri ifşa eder. Bu endekste iki ayrı tespit yapılmaktadır. Birincisi, uluslararası rüşvetin en çok hangi sektörlerde yoğunlaştığı ortaya konulur. İkincisi, hangi ülke şirketleri ne oranda uluslararası rüşvette yer almaktadır.
- Her yıl yayımladığı “*Küresel Yolsuzluk Raporu*” ile halkın gözüyle her bir ülkedeki yolsuzluk durumunu ortaya koyar. Burada amaç, yolsuzluğun toplumları ve bireyleri nasıl etkilediği, insanların yolsuzluğun yıllara göre değişimini nasıl gördüğünü ortaya koymaktır. Bu sayede, değerlendirmenin yapıldığı ülkede, kamuoyunun yolsuzluğa bakışı ortaya konur ve hükümetler için önemli veriler üretilir.
- “Ulusal Güvenilirlik Sistemi” adı altında yapılan çalışmalarla yolsuzlukla mücadele stratejileri üretmektedir. Burada amaç, dünya deneyimlerini bir çatı altında toplamak ve ülkelere yolsuzlukla mücadelede başarılı örnekler sunmaktır. Ulusal güvenlik sistemi çalışmaları Uluslararası Saydamlık Örgütünün yayımladığı “Yolsuzlukla Mücadele Elkitabı” ve “Uluslararası Saydamlık Örgütü Kaynak Kitabı” gibi birçok çalışma ve yayının düşünsel altyapısını teşkil eder.
- Uluslararası arenada yolsuzlukla mücadele girişimlerine destek verir.
- Yolsuzlukla mücadelede önemli katkı yapanlara her yıl “*Uluslararası Saydamlık Dürüstlük Ödülü*” verilir. Örgütün genel kurulunda verilen bu ödüle, kişiler ve kurumlar aday gösterebilmektedir (TI, 2006).

5.2. Yolsuzluğa Karşı Parlamenterler Küresel Örgütü – GOPAC (Global Organisation of Parliamentarians Against Corruption)

Tüm dünyada yolsuzluğun önlenmesi, hesap verebilirliğin, saydamlığın ve iyi yönetişimin güçlendirilmesi için çalışan Yolsuzluğa Karşı Parlamenterler Küresel Örgütü (GOPAC), 2002 yılında düzenlenen küresel konferansın sonucu olarak kurulmuştur. Örgütün en önemli özelliği sadece yolsuzlukla mücadele üzerine uğraş veren tek parlamenterler ağı olmasıdır. 70’i Aşkın ülkeden 400’ün üzerinde parlamenterin üye olduğu Örgütün, bölgesel temsilcilikleri bulunmaktadır.

Yolsuzluğun önlenmesi ve şeffaflığın artırılması için parlamenterlere önerilerde bulunur ve ülkelerin bu konulardaki deneyimlerini paylaşmaları için bir platform görevi yapar. Bu amaçlara hizmet etmek üzere, küresel konferanslar, çalışma atölyeleri, seminerler ve forumlar düzenlemektedir. Diğer uluslararası organizasyonlarla işbirliği içinde olan Örgüt, 2006 yılında düzenleyeceği İkinci Küresel Konferans ile kara para aklanması konusunda da çalışmalar yapacaktır (GOPAC, 2006).

Yolsuzlukla mücadelede dolaylı veya doğrudan yer alan diğer bağımsız uluslararası örgütlerden bazıları şunlardır:

Bütçe ve Politika Öncelikleri Merkezini (Center on Budget and Policy Priorities), Ödediğini Yayınla Girişimi (Publish What You Pay), Global Tanıklık Girişimi (Global Witness).

6. Bölgesel Örgütler

6.1. Avrupa Birliği – EU (European Union)

Avrupa Birliği'nin temel değerleri olan kurumsallaşmış bir demokrasinin var olabilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve düzgün işleyen bir piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi için yolsuzlukla mücadele önem arz etmektedir. Bu sebeple Avrupa Birliği, üye ülkelerde, birlik bünyesinde ve aday ülkelerde var olan yolsuzlukların önlenmesi amacıyla çeşitli programlar ve inisiyatifle yürütmekte ve yasal düzenlemeler yapmaktadır. Söz konusu yasal düzenlemeler çoğunlukla Komisyon, Birlik Konseyi, Merkez Bankası ve Sayıştay tarafından alınan kararlar şeklinde olup bunlara ilaveten dolaylı olarak yolsuzlukla mücadeleye katkı sağlayan sayısız yasal düzenleme bulunmaktadır.

Birliğin yolsuzlukla mücadelede kullandığı kurumsal araçlar şunlardır:

6.1.1. Avrupa Sahtecilikle Mücadele Ofisi - OLAF (European Anti-Fraud Office)

Sahtecilikle mücadelenin güçlendirilmesi amacına yönelik olarak Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 28 Nisan 1999 tarih ve 1999/352 sayılı karar ile kurulmuştur. Topluluğun mali çıkarlarının korunmasında en önemli araç konumunda olan OLAF, “Sahteciliği Önleme Koordinasyon Birimi”nin (Unit for the Coordination of Fraud Prevention - UCLAF) devamı niteliğindedir. OLAF, Komisyon bünyesinde faaliyet göstermesine karşın bağımsız bir soruşturma birimidir ve çeşitli yasal düzenlemelerle bu bağımsız yapısı garanti edilmiştir (OLAF, 2006).

OLAF, Avrupa Birliği'nin mali çıkarların korumak amacıyla, Birlik organları içinde, üye ülkelerde ve ikili anlaşmalar çerçevesinde üçüncü ülkelerde soruşturma yapabilmektedir. Birlik kurumlarında yaptığı soruşturmalarda gerekli her türlü bilgi ve belgeye ulaşma yetkisi vardır. Birlik kurumları soruşturmalarda sonucunda OLAF tarafından yapılan tavsiyeleri yerine getirmek ve buna ilişkin OLAF'a bilgi vermek zorundadır. Diğer soruşturmalarda ise sonuçlar ülkelerin yetkili birimlerine gönderilir (TBMM, 2003: 67-68).

OLAF'ın temelinde yatan amaçlar şunlardır;

- Sahtecilikle mücadele stratejisi oluşturmak,
- Üye ölkelerdeki yetkili birimler arası işbirliğini ve eşgüdümü arttırmak (İşbirliği ve koordinasyonu arttırmak amacıyla “Yolsuzlukla Mücadele Bilgi Sistemi”, “Gömrük Bilgi Sistemi” ve harici veri bankası gibi sistemler kurmuştur),
- Sahtecilikle mücadelenin ceza hukuku boyutuna katkıda bulunmak (OLAF, 2003: 10-17).

6.1.2. Avrupa Birliği Sayıştayısı –ECA (European Court of Auditors)

1975 Yılında kurulan ve 1993 yılında Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği aslı kurumları arasına giren Avrupa Birliği Sayıştayısı (ECA), Birliğin gelir ve giderlerini denetler ve mali sistemlerin sağlıklı işleyişini sağlar. Birliğin mali çıkarlarını korumak amacını taşıyan ECA, yaptığı denetimlerin sonunda yıllık raporlar ve özel raporlar üretir. Gerektiğinde Avrupa Parlamentosuna ve Avrupa Birliği Konseyi’ne yardımcı olur (ECA, 2006).

Avrupa Birliği Sayıştayısı bir dış denetim organı gibi faaliyet gösterir ve bu nedenle yolsuzlukla mücadelede için dolaylı bir işlev görür. Yapılacak mali denetimler ve performans denetimleri, Birliğin mali yapısının güvenilir kılmakta ve hesap verebilirliği ve saydamlığı arttırmaktadır.

ECA, OLAF ile ilişkilerini düzenleyen 97-2004 No’lu Kararı uyarınca, yürütmekte olduğu denetimlerde yolsuzlukla ilgili herhangi bir bulgu elde ederse durumu gecikmeksizin OLAF’a iletir. ECA, üçüncü şahıslardan bir ihbar alacak olursa ilgili bölümün incelemesinden sonra durumu OLAF’a iletir. Aynı zamanda OLAF’ın yürütmekte olduğu soruştırmalarla ilgili bilgi ve belge taleplerine gecikmeksizin karşılık verir. OLAF tarafından yapılacak inceleme ve soruştırma faaliyetleri, ECA’nın yürütmekte olduğu denetimlere devam etmesine engel teşkil etmemektedir. OLAF yaptığı bu soruştırmaların sonuçları hakkında ECA’yı bilgilendirecektir.

6.1.3. Orta ve Doğu Avrupa Ölkelerinde Yönetişimin ve İdarenin Desteklenmesi Programı - SIGMA Programı (Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries)

Avrupa Birliği ve OECD’nin birlikte yürütmekte olduğu SIGMA programı, Orta ve Doğu Avrupa ölkeleriyle Balkan ölkelerinin kamu mali yönetimlerinin güçlendirilmesi ve idari reformların yapılmasında tavsiyelerde bulunmak için 1992 yılında başlatılmıştır. 2006 yılı itibariyle üye ölkelerinde olan ölkelerin adaylık süreçlerinde Avrupa Birliği normlarına uymasında ve mali yönetimlerinin çağdaş düzeeye gelmesinde yardımcı olan bir programdır (SIGMA,2006).

SIGMA Programı, dış denetim, mali kontrol, kamu harcamaları, kamu ihaleleri gibi konularda programa dâhil olan ülkelere rehberlik eder. Değerlendirme raporları ile söz konusu ülkelerdeki yolsuzluklar da dâhil olmak üzere kamu mali yönetimindeki tüm aksaklıkları ve yapılan reformları ortaya koyar ve değerlendirmelerde bulunur. Bu açıdan bakıldığı zaman dolaylı olarak yolsuzlukla mücadeleye katkı sağlar.

6.1.4. Avrupa Saydamlık Girişimi (European Transparency Initiative)

Avrupa Komisyonu tarafından 9 Kasım 2005 tarihinde başlatılan bu inisiyatif henüz başlangıç aşamasındadır. Bu girişimin amacı, Avrupa Birliği kurumlarında şeffaflığı ve hesap verebilirliği arttırmak ve bu sayede Avrupa halklarının bu Birliğin kurumlarına olan güvenini arttırmaktır. Bu amaç dâhilinde sahtecilikle mücadele konusunda da adımlar atılacaktır.

6.2. Avrupa Konseyi (Council of Europe)

1949 Yılında kurulan ve Avrupa'nın en eski politik organizasyonu olan Avrupa Konseyi, 46 üye ülke ve 5 gözlemci statülü ülke ile faaliyet göstermektedir. Üyeleri arasında Avrupalılık bilincini arttırmak ve demokrasi ve hukukun üstünlüğünü geliştirmek amacıyla kurulan Konsey, 1989 yılından beri özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokrasinin ve insan haklarının gelişimini sağlamak, politik, sosyal ve ekonomik reformların yürütülmesine yardımcı olmak amaçlarıyla faaliyet göstermektedir (Avrupa Konseyi, 2006).

Avrupa Konseyi yolsuzlukla mücadeleye verdiği desteği birbiri ile bağlantılı üç temel unsur üzerine inşa edilmektedir;

- Avrupa'nın yolsuzlukla mücadele standartlarını oluşturmak,
- Oluşturulan standartların gözetimini sağlayacak mekanizmalar kurmak (GRECO, MONYEVAl),
- Yolsuzlukla mücadele kapasitesini arttırmak amacıyla teknik işbirliği programları yürütmek (OCTOBUS Programı, PACO Programı).

Avrupa Konseyi'nin yolsuzlukla mücadele için kullandığı yaptığı yasal düzenlemeler şunlardır;

- *Yolsuzluğa Karşı Ceza Hukuku Sözleşmesi*

1999 Yılında kabul edilen ve 2002 yılında yürürlüğe giren Sözleşme, kamu sektöründeki ve özel sektördeki rüşvet, uluslararası kurum temsilcilerinin yolsuzlukları, nüfuz ticareti, kara para aklanması ve muhasebe suçları gibi konularda ulusal yetkililerin alması gereken tedbirleri ortaya koyar. Bunun yanında, bu tür durumlarda ülkelerin

yardımlaşması ve etkin uluslararası işbirliği için gereken tedbirler konusunda hükümler koyar.

- *Yolsuzluğa Karşı Özel Hukuk Sözleşmesi*

1999 Yılında kabul edilen ve 2003 yılında yürürlüğe giren Sözleşme, yolsuzluk sebebiyle mağdur olanların haklarının aranması için ulusal planda yapılması gereken yasal düzenlemeleri ve bu konuda gerekli olan uluslararası işbirliği konusunda hükümler koymaktadır.

- *Suç İşleme Suretiyle Elde Edilen Gelirlerin Aklanması, Araştırılması, Müsadere Edilmesi Ve Ele Geçirilmesine İlişkin Sözleşme*

1990 Yılında kabul edilen ve 1993 yılında yürürlüğe giren Sözleşme, suç işleme suretiyle elde edilen gelirlerin nasıl araştırılması gerektiği ve yapılması gereken yasal düzenlemeler konularında hükümler koymaktadır. Sözleşmeye taraf devletler, bu tür gelirlerin aklanmasının önlenmesi ve bunlara el konulması konusunda yasal düzenlemeler yapmakla yükümlüdür.

- *Siber Suçlar Sözleşmesi*

2001 Yılında kabul edilen ve 2003 yılında yürürlüğe giren Sözleşme, bilişim sistemleri yoluyla işlenen suçlar konusunda yapılan ilk uluslararası sözleşme niteliğindedir. Söz konusu Sözleşme, çocuk pornografisinden bilgisayar kayıtları üzerinden yapılan sahteciliğe (yolsuzluk) kadar birçok konuda düzenlemeler yapmaktadır.

- *Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Yolsuzlukla Mücadele Yirmi Temel İlke Kararı*

1997 Yılında Bakanlar Komitesinin almış olduğu bu karar, temelde yolsuzluğun önlenmesi için gereken tedbirlerin alınması, uluslararası işbirliği çerçevesinde suçluların cezalandırılmasının sağlanması, iyi bir kamu mali sisteminin oluşturulmasının teşvik edilmesi, sivil toplumun duyarlılığın artırılması, mağdurların haklarının aranması gibi konularda öneriler getirmektedir. Ayrıca bu kararların ulusal otoriterlerce en kısa zamanda kabul edilip yürürlüğe konulması istenmektedir.³

- *Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Tavsiye Kararları*

³ Avrupa Konseyi'nin yolsuzluk konusunda yaptığı yasal düzenlemeler hakkında detaylı bilgi için Avrupa Konseyi Sözleşmeler Web sitesi, <<http://conventions.coe.int>>, (erişim 20.09.2006).

Bu kararlardan biri, seçim kampanyalarının ve siyasi partilerin parasal kaynak sağlamalarına ilişkin yolsuzlukların önlenmesi üzerine tavsiyeler getirmekte olup, diğeri kamu görevlilerinin mesleki ahlak kurallarına dair öneriler içermektedir.

Avrupa Konseyi'nin yolsuzlukla mücadeledeki kurumsal araçları şunlardır;

i) GRECO

Avrupa Konseyi'nin 1994 yılında düzenlenen 19 uncu Konferansında Adalet Bakanları'nın yolsuzluk konusunun ciddiyetini gündemlerine almaları ve ortak bir çalışmanın gerekliliğinin zorunluluğunun vurgulanması ile başlayan süreçte, Bakanlar Komitesi aynı yıl “Çok Disiplinli Çalışma Grubunu” kurdu ve 1996 yılında “Yolsuzluğa Karşı Eylem Planı”nı yürürlüğe koydu. Komite, yolsuzlukla mücadele Avrupa standartlarının gözetimini yapmak üzere, 1998 yılında Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubunu (Group of States Against Corruption- GRECO) kuran anlaşmayı kabul etti (GRECO, 2006).

GRECO, “Yolsuzlukla Mücadele Amacıyla İzlenmesi Gereken Rehber İlkeler”e ve “Yolsuzluğa Karşı Eylem Planı” çerçevesinde kabul edilen ve Avrupa Konseyi'nin yaptığı yukarıda değinilen yasal düzenlemelerin uygulanmasını gözetiminden sorumludur. Taraf ülkelerdeki yolsuzlukla mücadele konusunda yapılan reformları izler ve değerlendirme raporları üretir. Bu sayede, taraf ülkelerin teknik işbirliği yapmasını sağlar ve ulusal planda yolsuzlukla mücadele araçlarının güçlendirilmesine katkıda bulunur.

ii) MONYEval⁴

2002 Yılı öncesinde ismi PC-R-EV olan ve kara para aklanmasıyla mücadele yollarının değerlendirilmesini için Avrupa Konseyince kurulan komitedir. Mali Eylem Görev Grubu (FATF)⁵ tarafından verilen 40 no'lu ve 8 no'lu tavsiye kararlarının uygulanmasının yanında, Birleşmiş Milletlerin ve Avrupa Konseyinin ilgili sözleşmeleri ile Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyinin kara para aklanmasına ilişkin 10 Haziran 1991 direktifine ilişkin amaçları da mevcuttur. Aynı zamanda Avrupa Konseyi Suç Sorunları Karşı Avrupa Komitesinin bir alt komitesidir (MONYEval, 2006).

iii) OCTOBUS Programı

⁴ Council of Europe Select Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures.

⁵ FATF, daha çok kara para aklanmasına karşı belirli bir rol üstlenmiş bir örgütsel yapıdır. 1989 Yılında kara para aklanmasına karşı G-7 Zirvesinde oluşturulmuş olup, 2001 yılında çalışma alanına terör faaliyetlerinin finansmanını da eklemiştir. Yıllık raporlar hazırlayan ve tavsiye kararları bulunan FATF, kara para aklanmasına karşı faaliyet gösteren en önemli uluslararası oluşum olarak gösterilebilir.

Avrupa Komisyonu ile (European Commission) Avrupa Konseyi'nin (Council of Europe) 1996 yılında ortaklaşa başlatmış oldukları bir programdır. Bu program 2001 yılından beri ekonomik suçlarla mücadelede teknik işbirliği sağlamak amacıyla Avrupa Konseyi çatısı altında yürütülmektedir. Yıllık raporların üretildiği program çerçevesinde, ülkeler acil ihtiyaçlarını ve projelerini ortaya koyarlar ve bu projeler gönüllü katkılarla finanse edilir.

2003 Yılında oluşturulan "OCTOBUS Arayüzü" ile ekonomik suçlar konusunda çalışmalar güçlendirilmiştir. Yolsuzluk konusunda 2005 yılında çalışma atölyesi olup, 2006 yılında bir konferans düzenlenecektir (OCTOBUS, 2006).

iv) PACO Programı

Haziran 1999'da Güney Doğu Avrupa Yolsuzlukla Mücadele Girişimi İstikrar Paketi'nin kurulmasını müteakiben, Avrupa Konseyi, güney doğu Avrupa'da yolsuzluk kara para aklanması ve organize suçlarla mücadele amacıyla Kasım 1999 tarihinde PACO Programını başlatmıştır. Program, yolsuzluğa karşı Avrupa standartlarının bu bölgede kabul edilip hayata geçirilmesini sağlamak amacıyla teknik işbirliğine olanak sağlar. Program çerçevesinde hali hazırda 3 ayrı projenin üretilmiş olup, bu projeler iki taraflı yardım kurumları tarafından finanse edilmektedir (PACO, 2006).

Yolsuzlukla mücadelede dolaylı ya da doğrudan rol oynayan diğer bölgesel örgütlerden bazıları şunlardır;

Asya Kalkınma Bankası (Asian Development Bank), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asian-Pacific Economic Co-Operation), Geçiş Ekonomilerinde Yolsuzluk Karşıtı Ağ (Anti Corruption Network for Transition Economies), Güney Doğu Avrupa İstikrar Paketi (Stability Pact for South Eastern Europe), Avrupa Yatırım Ve Kalkınma Bankası (The European Bank for Reconstruction and Development), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (Organization for Security and Co-Operation in Europe), Amerika Ülkeleri Kalkınma Bankası (Inter-American Development Bank), Amerika Devletleri Teşkilatı (Organization of American States), Afrika Kalkınma Bankası (African Development Bank).

7. Uluslararası Meslek Örgütleri, Özel Sektör Girişimleri ve Diğer İnisiyatifler

7.1. Uluslar arası Ticaret Odası - ICC (International Chamber of Commerce)

1919 Yılında kurulan Uluslararası Ticaret Odası (ICC), iş dünyasının küresel ortak sesidir. Amacı, küresel ticaretin yaygınlaşması, hakemlik yoluyla sorunların çözülmesi, uluslararası ticarete ilişkin gerekli norm ve standartların yapılması, uluslararası

ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve ticari suçların ve yolsuzluğun bertaraf edilmesidir (ICC, 2006). Gerçekten yolsuzluğun kamu sektöründen özel sektöre kadar birçok değişik biçimde ortaya çıkması, iş dünyasının, faaliyetlerini piyasa koşullarına bağlı olarak icra etmelerini ve piyasaların da düzgün işlemlerini engellemektedir. Bu sebeple ICC “Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu”nu kurmuştur. 34 Ülkeden 90’nın üzerine üyesi olan ve yılda iki kez toplanan Komisyonun öncelikleri şunlardır;

- Uluslararası Ticaret Odası’nın yolsuzlukla mücadele için standartlar oluşturmalarını ve tavsiye kararları almasını sağlamak,
- Firmalara yolsuzluk olayları karşısında yapılması gerekenler hakkında yol göstermek için araçlar geliştirmek,
- Rüşvet konusunda duyarlılığı artırmak,
- Birleşmiş Milletler ve OECD’nin yolsuzlukla mücadele sözleşmelerinin uygulanmasına dair gelişmeleri takip etmek (ICC, 2006).

Uluslararası Ticaret Odası’nın yolsuzlukla mücadele amacıyla “Zorla Para Alma ve Rüşvetle Mücadele İçin Davranış Kuralları ve Tavsiyeler” adlı bağlayıcı niteliği olmayan kararları 1977 yılında yayınlanmış ve en son 2005 yılında yenilenmiştir. Bu kararların amacı, yolsuzlukla mücadelede kendi standartlarını ortaya koymak ve üyelerin bunlara uymasını sağlamaktır. Söz konusu kararla yolsuzlukla mücadelede firmaların yapması gerekenler, iş dünyasının ulusal hükümetlere tavsiyelerine uymak, ulusal hükümetlerle işbirliği yapmak ve OECD ile BM sözleşmelerinin uygulanması konularındaki tavsiyelere uymaktır.

Yolsuzlukla mücadelede dolaylı ya da doğrudan rol alan diğer uluslararası meslek örgütleri, özel sektör girişimleri ve diğer inisiyatifler şunlardır;

Uluslararası Özel İşletmeler Merkezi (Center for International Private Enterprise), Şeffaf Üstlenici Firmalar Örgütü (Transparent Agents and Contracting Agencies), OECD İş ve Sanayi Danışman Komitesi ve Sendika Danışman Komitesi (Business and Industry Advisory Committee and Trade Union Advisory Committee to the OECD), Ortak Sorumlulukta Yenileşme Merkezi (Centre for Innovation in Corporate Responsibility), Yolsuzluğa Karşı İttifak (United Against Corruption), İş Dünyası Yolsuzlukla Mücadele Portalı (Business Anti-Corruption Portal), Uluslararası Hâkimler Birliği Merkez Konseyi (The Central Council of the International Association of Judges).

8. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Ülkelerin birçok alanda gelişimlerini olumsuz etkileyen ve uluslararası topluma entegrasyonlarını sekteye uğratan yolsuzluk sorunu, artık, toplumların bir kaderiymiş gibi algılanmamakta ve sorunun çözümü için her düzeyde çalışmalar yapılmaktadır. Ancak devletlerin tek başların yolsuzlukla mücadele etmesi ve bu sorunun üstesinden gelmesi oldukça zordur.

Bir yandan var olan uluslararası örgütler yolsuzlukla mücadele için çalışırken, diğer yandan yolsuzlukla mücadele için gerek hükümetler düzeyinde gerekse sivil toplum düzeyinde küresel veya bölgesel oluşumlar meydana getirilmekte ve birçok program başlatılmaktadır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa uluslararası örgütlerin yolsuzlukla mücadeleye katkıları şu şekilde özetlenebilir;

Uluslararası hukukta yolsuzlukla mücadelenin normlarının oluşturulması ve gerekli yaptırımların uygulanması: Uluslararası örgütler, yolsuzlukla mücadelenin uluslararası hukuk normlarının (uluslararası antlaşmalar, yapılageliş, hukuk genel ilkeleri, içtihat ve doktrin) oluşturulmasında önemli rol oynar. Bu noktada, özellikle, yolsuzlukla mücadeleye ilişkin sözleşmelerin uygulanmasını sağlayacak etkin yaptırımların ve cezalandırıcı mekanizmaların oluşturulması hayati önem arz etmektedir.

Uluslararası örgütlerin kararları bağlayıcı kararalar ve tavsiye kararlar olarak sınıflandırılacak olursa, mevcut durumda uluslararası örgütlerin yolsuzlukla mücadeleye ilişkin kararları, genel olarak tavsiye niteliğine haizdir. Bu bağlamda, yaptırım gücünden yoksun olan kararlar etkin işlev görememektedir.

Birleşmiş Milletlerin yolsuzlukla mücadeleye bu yöndeki katkısı giderek artmaktadır. Ayrıca, IMF, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Ticaret Odası ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin yolsuzlukla mücadelede zafiyet gösteren ülkelere bazı ekonomik yaptırımlar uygulaması yeni açılımlar sağlayabilir. Yine de birçok uluslararası örgüt, yolsuzlukla mücadeleye yönelik almış oldukları kararları uygulamak konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu durumun bertaraf edilebilmesi için, uluslararası örgütler, yolsuzlukla mücadele amacını taşıyan uluslararası sözleşmelerin nitelik ve niceliklerini arttırmak için çalışmalıdırlar. Bu sayede, konuya ilişkin uluslararası hukuk belgelerinin sayısı artacak ve sözleşmelerin ihlalleri durumunda uluslararası hukuk yollarına başvurma imkânları gelişecektir. Buna ilaveten uluslararası örgütler, üye ülkelere yolsuzlukla konusunda örgütün kuruluş amaçları dâhilinde yaptırımlar geliştirmelidirler. Bu ise ancak mali işbirliği amacını taşıyan örgütler ile entegrasyon amaçlı örgütlerde gerçekleştirilebilecek bir durumdur.

Uluslararası işbirliğinin sağlanması: Uluslararası örgütler, tüm düzeylerde devlet temsilcilerinin ve sivil toplum unsurlarının bilgi ve becerilerini paylaştıkları platformlardır. Yolsuzlukla mücadele için ülke deneyimlerinin paylaşılması ve teknik işbirliği ortamlarının oluşturulması ülke düzeyinde yolsuzlukla mücadeleyi güçlendirecektir.

Ülkelere mali destek sağlanması: Uluslararası örgütler, yolsuzlukla mücadele kapsamında reform programları yürüten üye devletlere gerektiğinde mali destek sağlanmakta ve reform süreçlerini güçlendirmektedir. Bunun yanında, bazı gelişmiş ülkelerin kendi inisiyatifleriyle kurmuş oldukları iki taraflı yardım kuruluşları, mali yardım sağlama konusunda oldukça etkilidirler.

Uluslararası toplumun dikkatinin yolsuzlukla mücadeleyle çekilmesi:

Doğrudan yolsuzlukla mücadele amacına yönelik örgütlerin kurulması, diğer örgütlerin yolsuzluğa karşı savaşa giderek artan şekilde destek vermesi ve bu konuda uluslararası norm ve standartların oluşması dünya kamuoyunun yolsuzlukla mücadeleyle daha duyarlı olmasını sağlar. Bu durum, yolsuzluğa karşı topyekûn bir savaşa olanak sağlamaktadır.

Ülke kamuoylarının yolsuzlukla mücadeleyle duyarlı hale getirilmesi:

Yolsuzlukla mücadele konusundaki uluslararası girişimler, bir ülkenin yolsuzlukla savaşın neresinde olduğunu göstermektedir. Bu açıdan, özellikle Uluslararası Saydamlık Örgütü gibi örgütlerin yaptığı çalışmalar, ülke kamuoylarında yankı uyandırmakta ve hükümetleri yolsuzlukla mücadelede gereken tedbirleri alması için zorlayıcı etki yapmaktadır.

Kaynakça

Anti-Corruption Resource Center Web sitesi,

<<http://www.u4.no/helpdesk/faq/faqs3e.cfm#9>>, (erişim 17.10.2005).

Avrupa Konseyi Web sitesi,

<http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/Brochures/800millionsE.asp#P674_68484>, (erişim 02.09.2006).

Avrupa Konseyi Sözleşmeler Web sitesi, <<http://conventions.coe.int>>, (erişim 20.09.2006).

DFID, Anti-Corruption Strategy for DFID, London: DFID, 1999.

DFID Web sitesi, <<http://www.dfid.gov.uk>>, (erişim 01.08.2005).

Dünya Bankası, Helping Countries Combat Corruption Progress at the World Bank Since 1997, Opretation Core Services: Washington D.C, 2000.

Dünya Bankası Web sitesi,

<<http://www1.worldbank.org/publicsector/anticorrupt/index.cfm>>, (erişim 02.09.2005).

Dye, Kenneth M. and Stapenhurst, Rick, “Pillars of Integrity: The importance of Supreme Audit Institutions in Curbing Corruption”, 1998,

<<http://www.worldbank.org/wbi/governance/pubs/pillars.html>>, (erişim 19.08.2005).

ECA Web sitesi, <<http://eca.europa.eu>>, (erişim 30.09.2006).

Fukuyama, Francis, The End of History and The Last Man, Penguin, 1992.

GOPAC Web sitesi, <http://www.gopacnetwork.org/AboutUs/faq_en.htm>, (erişim 26.09.2006).

GRECO Web sitesi, <http://www.coe.int/t/dg1/greco/general/background_en.asp>, (erişim 30.09.2006).

ICC Web sitesi, <<http://www.iccwbo.org/id93/index.html>>, (erişim 03.10.2006).

ICC Web sitesi, <<http://www.iccwbo.org/policy/anticorruption/id863/index.html>>, (erişim 03.10.2006).

MASAK Web sitesi, <<http://www.masak.gov.tr/tr/yolsuzlukua.htm#B2>>, (erişim 17.10.2005).

MONYEVAL Web sitesi, <1 MONYEVAL Web sitesi, < http://www.fatf-gafi.org/document/46/0,2340,en_32250379_32236869_34355246_1_1_1_1,00.html >, (erişim 02.09.2006).

OCTOBUS Web sitesi, <http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/combating_economic_crime/3_technical_cooperation/octopus/>, (erişim 26.09.2006).

OLAF, OLAF and International Cooperation, Belgium: OLAF,2003.

OLAF Web sitesi, <http://ec.europa.eu/dgs/olaf/mission/mission/index_en.html#2>, (erişim 26.09.2006).

PACO Web sitesi, <http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/combating_economic_crime/3_technical_cooperation/paco/01Presentation_PACO.asp#TopOfPage>, (erişim 01.10.2006).

Radulescu, Irina Gabriela,” International Efforts To Combat Corruption” Innsbruck Conference on International Institutions 2003,<www.uibk.ac.at/csi/>, (erişim 17.08.2005).

Schaeffer, Michael, “Corruption and Public Finance, Sectoral Perspectives on Corruption”, <<http://www.u4.no/document/literature.cfm?id=147&key=37>>, (erişim 19.08.2005).

SIGMA Web sitesi, <http://www.oecd.org/pages/0,2966,en_33638100_33638163_1_1_1_1,00.html>, (erişim 30.09.2006).

TBMM, Meclis Araştırması Komisyonu (10/9) Raporu, Kısım 1: Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler Ve Çözüm Önerileri.

TI Web sitesi, < <http://www.transparency.org>>, (erişim 25.09.2006).

UNICRI Web sitesi, <<http://www.unicri.it/>>, (erişim 17.10.2005).

UNODC Web sitesi, United Nations Manual On Anti-Corruption Policy, Haziran 2001, www.unodc.org/pdf/crime/gpacpublications/manual.pdf, (erişim 13.08.2005).

UNDOC Web sitesi, <<http://www.unodc.org/unodc/corruption.html>>, (erişim 17.10.2005).

UNDOC Web sitesi, <http://www.unodc.org/unodc/en/corruption_projects_report_presentations.html>, (erişim 17.10.2005).

UNDOC Web sitesi, <http://www.unodc.org/unodc/en/crime_convention_corruption.html>, (erişim 17.10.2005).

USAID, USAID Anti-corruption Strategy, Washington D.C:USAID, 2005.

USAID Web sitesi, <<http://www.usaid.gov>>, (erişim 12.11.2005).

Türkiye’de Büyükşehir Belediyeleri ve Küreselleşme Sürecine Eklemlenmeleri

Hürriyet Olgun
hurol@emekli.gov.tr

Metropolitan Municipalities in Turkey and Joining Them into the Globalization Period

Abstract

The public services being given by the state, has been the major principle behind the founding and structural establishment of Nation-State of Turkey. This structure has been modified by the neo-liberal policies that were applied along with the process of globalization since the 1980’s. Privatization was used as the main tool for this modification. Global organizations and their extensions being the international/multinational/supernational giant corporations and their local partners have taken their role with privatization. Therefore, the municipalities have been involved in and bolted with globalization process at the national economy scale as much as the local level.

Key Words : Capital, Corporation, Global, Globalization, International, Liberal, Multinational, Municipality, Nation-State, Neo-liberal, Supernational, World Bank.

JEL Classification Codes : F01, F02, F13, F15, F23, F33, F53, G2, G20, G21, H7, H72, H76, H8, H81, H83, O1, O16, O19, R, R0, R53.

Özet

Türkiye’de ulus-devletin kuruluşunda ve yapılandırılmasında temel ilke, kamusal hizmetlerin devlet eliyle görülmesidir. Bu yapılanma, küreselleşme süreciyle 1980’li yıllardan itibaren uygulanan neo-liberal politikalarla bir değişime uğramıştır. Bu değişimle, özelleştirme ana unsur olarak kullanılmıştır. Özelleştirme ile birlikte küresel örgütler ve bunların uzantıları olan uluslararası/çokuluslu/uluslarüstü dev şirketler ve yerli ortakları devreye girmişlerdir. Böylece büyükşehir belediyeleri, gerek ulusal ekonomi gerekse yerel düzeyde küreselleşme süreci ile eklemlenmişlerdir.

Anahtar Sözcükler : Belediye, büyükşehir, çokuluslu, Dünya Bankası, küresel, küreselleşme, liberal, neo-liberal, sermaye, şirket, ulus-devlet, uluslararası, ulusaşırı, uluslarüstü.

1. Giriş

1980’li yıllardan itibaren Batıda uygulanmaya başlanılan ve ülkemizi de etkisi altına alan neo-liberal politikalarla birlikte ortaya çıkan küreselleşme olgusu çerçevesinde, özelleştirme politikaları ve uygulamaları baskın olmaya, daha doğru bir deyişle dayatılmaya başlanılmıştır. Böylece, 1980’li yıllardan itibaren uygulanan bu neo-liberal politikalarla birlikte genelde merkezi devlet yapısı, özelde de yerel yönetimler ve büyükşehir yönetimlerinin yapılanması bir değişime uğramıştır. Bu değişimle birlikte kamu hizmetleri özel sektör eliyle görülmeye/gördürülmeye başlanmıştır.

Gelenen bu noktada özelleştirme ana unsur olarak kullanılmış, özelleştirme ile birlikte küresel örgütler (BM, Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü, v.b.) ve bunların uzantıları olan uluslararası/çokuluslu/ulusötesi dev şirketler devreye girmişlerdir. Gerek ulusal ekonomi gerekse yerel düzeyde büyükşehir belediyeleri ile onların yan kuruluş ve şirketleri söz konusu küresel örgütlerle eşgüdümlü bir şekilde çalışmaya ve onlara eklemlenmeye başlamışlardır. Bu eklemlenme ile birlikte, özellikle büyükşehir yönetimlerinin ulus-devletin merkezi yönetimlerinin yani hükümetlerin denetiminden gittikçe uzaklaşmakta oldukları (bu yazımın kapsamında yer almamakla birlikte yeni reform yasaları ile de tamamen koparıma noktasına doğru götürülmekte oldukları), bu durumun Anayasa’da tanımlanan üniter (tekçi) devlet yapısını bozucu bir özellik taşıdığı ve “ulus-devlet” özelliğinin kaybolarak, egemenliğin ulustan, uluslararası örgütlere ve uluslar-üstü küresel şirketlere doğru kaymakta olduğu bir döneme girilmiştir.

İçinde bulunduğumuz bu dönemde, büyükşehir belediyelerinin özellikle yerel altyapı hizmetlerinde “proje anlaşmaları” ve “proje kredileri” boyutunda böyle bir yapılanma içerisinde oluşu, ulus-devletin mikro düzeylerde yani belediyeler ve büyükşehir belediyeleri ölçeğinde çözülmesi ve parçalanma tehlikesini ortaya çıkarmaktadır.

2. Küreselleşme Sürecinde Büyükşehir Belediyelerinin Önemi ve Konumu

1950’li yıllarda başlayan ve özellikle 1980’li yıllarda ivmesini arttıran Türkiye’deki kentleşme hareketi başta büyük şehirler olmak üzere konut, ulaşım, su, kanalizasyon vb. alanlarda merkezi idare ve belediyeleri büyük mali külfetlere katlanmak zorunda bırakmıştır. Zamanla büyük şehirlerdeki aşırı yüklenme kentleşme problemini daha da karmaşık hale getirmiştir (Keleş, 1990: 25). 1950’li yıllardan günümüze kadar olan süreçte hızı giderek artan kentleşme akımı, küresel ekonomik düzen ile entegre olabilecek kentleri başlangıçta oluşturamamıştır. Yaşanan küreselleşme olgusu ile birlikte ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımının ulus-ötesi bir özellik kazanarak yayılması ve yoğunlaşması ulus-devlet olgusunu aşmakta, sınır ötesi menfaat gruplarını ve değişik milletlere mensup bireyleri sıkı menfaat bağlarıyla birbirine bağlamaktadır. Bu tür ilişkiler sonucunda ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıklar, devletin sınır aşan ekonomik ilişkiler üzerindeki kontrolünü azaltmaktadır (DPT, 1995: 1). Diğer bir ifadeyle,

sermayenin ulus-ötesi oluşu, bağımsız ulusal politikayı olanaksız kılmasıyla ulus-devleti sıkıştırmaktadır. Öte yandan enformasyonun ulus-ötesi oluşu da ulusal ve kültürel kimliği sabote ederek hatta yok ederek ulus-devleti sıkıştırmaktadır (Drucker, 1994: 205). Bütün bu etkileşimler altında küreselleşme, ülkeler arasındaki fiziksel ve ekonomik sınırları önemsizleştirerek ülkelerin ekonomik egemenliklerini küçültürken ve en aza indirirken, küresel ekonomik sistemin temel birimlerini ise giderek kentler oluşturmaktadır. Küreselleşme, ulus-devleti hedef alırken, yerel yönetimleri güçlendirmektedir.

Küreselleşme süreci ile ortaya çıkan bu gelişmeler karşısında Türkiye, ülke içinde yeni oluşmakta bulunan dünya standartlarına uygun yapılanmaların eksikliklerini gidermek zorunda bırakılmış ve sonuçta uluslar-üstü küresel sermaye ve örgütler ile bunların aynı özellikteki şirketleri ülkemizde de büyükşehir belediyelerini kendilerine pazar olarak seçmekte gecikmemişler ve bu doğrultuda büyükşehir belediyelerinin çeşitli projelerini gerçekleştirmek amacıyla borçlanma sürecini başlatmışlardır. Bu doğrultuda Büyükşehir belediyeleri, toplamaları bugün itibarıyla milyar dolarlara ulaşmış bulunan projelere ilişkin krediler ile büyük borçlanmalar altına girmiş durumdadırlar. Küresel çokuluslu şirketlerin büyükşehir belediyelerini kendilerine pazar olarak seçmelerinin bir sonucu olarak bu durum öyle boyutlara ulaşmıştır ki, artık günümüzde geline bu noktada; siyasal alanı da etkilerine alarak bir takım sözde reform yasaları adı altında gerçekleştirilmesini sağladıkları bir takım yasal düzenlemelerle mümkün olabilen en geniş alanlara ulaşabilmeyi gerçekleştirmişlerdir. Nitekim bu maksatla çıkartıldığı da rahatlıkla söylenebilecek 5216 sayılı yeni Büyükşehir Belediyesi Yasası ile getirilen önemli bir yenilik de Geçici 2. madde ile İstanbul ve Kocaeli ilinde büyükşehir belediye sınırlarının, il mülkî sınırı olarak genişletilmesi ve yine diğer büyükşehir belediyelerinde, mevcut valilik binası merkez kabul edilmek ve il mülkî sınırları içinde kalmak şartıyla, nüfusu bir milyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı yirmi kilometre, nüfusu bir milyondan iki milyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı otuz kilometre, nüfusu iki milyondan fazla olan büyükşehirlerde yarıçapı elli kilometre olan dairenin sınırı büyükşehir belediyesinin sınırını oluşturmasıdır. Bu sınırlar içerisinde kalan ilçeler büyükşehir ilçe belediyeleri, beldeler büyükşehir ilk kademe belediyeleri haline gelmiştir. Bu belediyeler hakkında bu Kanun ile Belediye Kanunu'nun belediyelerin tüzel kişiliklerinin kaldırılmasına veya başka bir belediyeye katılmasına ilişkin hükümleri uygulanmayacaktır.

Böylece, bu yeni düzenlemeler ile özellikle İstanbul ve Kocaeli başta olmak üzere aralarında Ankara, İzmir gibi diğer büyük kentlerin de bulunduğu pek çok büyükşehir belediyesi çok özel bir yapıya kavuşturulmakta, hizmet ve sorumluluk alanları genişletilmiş olmaktadır. Ancak, buna paralel olarak bu alanlarda yürütülmesi gereken hizmetler için gereken kaynakların sağlanması ve yeterliliği ise bir sorun olarak görünmekle birlikte, bu durumu yukarıda da belirtildiği üzere son dönemde uygulanan politikaların ve özelleştirme uygulamalarının bir sonucu olarak bu hizmetleri yürütecek uluslararası/çokuluslu/ulusötesi küresel şirketlerin (ve/veya yerli ortaklarının) pazarının ve kentsel rantların genişletilmesi olarak görmek de mümkündür.

Gerek 3030 sayılı eski, gerekse 5216 sayılı yeni Yasa ile büyükşehir belediyelerine sosyal ve kültürel hizmetlerden çevre sağlığı hizmetlerine, ulaşım ve kanalizasyon hizmetlerinden hal ve mezbaha hizmetlerine kadar pek çok alanda görevler verilmiştir. Ancak, bu hizmetlerden tümünün söz konusu belediyelerce sağlıklı bir şekilde yerine getirilebileceğini düşünmek zor görünmektedir. Çünkü büyükşehir belediyelerinin teknik olanakları, özellikle de finansal kaynakları yeterli düzeyde bir hizmeti mümkün kılmamaktadır.

Oysaki yerel yönetimlere “görevleri ile orantılı gelir kaynakları” sağlanacağı 1982 Anayasası’nın 127. maddesi ile öngörülmüştür. Bu hükme rağmen büyükşehir belediyelerinin, yürütülecek hizmetler için gerekli gelir kaynaklarından yoksun durumda oldukları ve bunların ancak ve ancak borçlanma ve özelleştirme ile karşılanmak istendiği de açıktır.

3. Büyükşehir Uygulamasının İşleyiş Süreci ve Getirdiği Kamusal Yararlar

Türkiye Cumhuriyeti devletin kuruluş felsefesi ve devletin örgütlenmesinde kabul görmüş hipotez gereğince, toplumsal ihtiyaçlar ve hizmetler kamusaldır. Mahallin müşterek ihtiyaçlarının karşılanması için örgütlenmiş olan belediyeler ve büyükşehir belediyeleri konusundaki yasal düzenlemeler ile amaçlanan da toplumsal hizmetlerin kamu hizmeti eliyle görülmesini gerçekleştirmektir. Bu nedenle, belediyeler ve büyükşehir belediyeleri de bu düşünce ve ilkeler doğrultusunda yasal, fiziksel ve örgütsel olarak yapılandırılmışlardır.

Bu durum ve bu dönem 1980 yılına değin sürmüştür. 1980’li yıllar ile birlikte küreselleşme ve onun getirdiği neo-liberal politikalar ve onun uzantısı olan özelleştirme rüzgarları ile birlikte rant yöneticiliği ve ticari işletmecilik işlevleri genişlemiştir. Buna karşın, belediyecilik modeli toplumsal ihtiyaçları kamu hizmetiyle karşılama işlevinden kent yönetimi olarak hemen hemen sürekli bir biçimde uzaklaşmıştır. Hizmetlerin görülmesinde ihale yoluyla ilerleyen bu süreçte, 1990’lı yıllarda imtiyaz sisteminde Danıştay yetkilerinin daraltılması, yap-işlet ve yap-işlet-devret modellerinin yaygınlaştırılması, Anayasa’ya uluslararası tahkimi kabul eden değişikliğin girmesi gibi gelişmelerle, kent yönetimlerinin küresel sermaye şirketleriyle iç içe çalışma dönemi açılmıştır. Artık bugün geline nokta kent yönetimi, temel altyapı hizmetleri bakımından, küresel sermayenin kendisi için yüksek kârlı yatırım alanı saydığı mekânların tekeli yönetimine dönüşmüştür. Yaklaşık olarak son yirmi beş yıldan bu yana uygulanan neo-liberal ve küreselleşmecî politikalar, bir yandan kentlerde belediyelere özgülenmiş “yönetme hakkı”nı çözen, bir yandan da belediyelerin ulusal merkezî yönetimle bağlarının kesilerek, bu yerel yönetimlerle doğrudan sözleşmeler yapmak amacına kilitlenmiş durumdadır.

Büyükşehir belediyesi uygulamasının küresel dinamiklerle ortaya çıkan ve yukarıda belirtilen kimi olumsuzluk içeren durumlarına karşın, demokratik süreçlerin iyi işletilmesi ve katılımın sağlanması şartlarıyla bazı yararlarından da söz edilebilecektir. Büyükşehir belediyelerinin, gerek doğal olarak büyümüş olan, gerekse uygulanan çeşitli sosyal ve ekonomik politikalarla şişirilmiş ve adeta koskoca köyler durumuna getirilmiş bulunan büyük kentlerin; bütün dertlerine çare olacağını düşünmek elbette yanlıştır. Ancak, büyükşehir uygulaması içinde ilgili kente ait belediye hizmetlerini ikili düzeyde (büyükşehir ve ilçe belediyeleri düzeyinde) bölüştürmek yönetimde etkinliği artırabilir.

Diğer yandan yurttaşların yönetime katılmasını özendirmesi ve artırması da söz konusu olabilir. Büyükşehir’e ilişkin yasal düzenlemeler, geniş çaptaki vatandaş kitlesine yaşadığı beldenin belediye başkanını seçmek, belediye meclisine üye olarak katılmak, bir çok küçük çaptaki yerel hizmetin görülmesini, büyükşehir belediyesine ya da merkezi idareye başvurmadan gerçekleştirme olanağı vermektedir.

4. Büyükşehir Belediyelerinin Borçlanması ve Bunun Getirdikleri

Belediyelerin borçlanma sürecine girdikleri dönemin başlangıcı, yani 1980 yılı, ekonomik politikaların ABD’den başlayarak dünya çapında değiştiği bir dönemdir. 1980’lerden itibaren küreselleşme ile birlikte serbest piyasa ekonomisi sadece gelişmiş ülkeler için değil, gelişmekte olan ülkeler için de geçerli politikalar haline getirilmiştir. Bu nedenle, Türkiye’nin 1980’li yıllarda “ihracata dönük büyüme için serbestleşme” modeli ile yaşadığı dönüşüm, liberal (ya da neo-liberal) politikalar doğrultusunda yeniden yapılanan dünya ekonomisinin içinde bulunduğu süreçten bağımsız değildir (Kazgan, 1999: 135–6). 1980’lerde dünya çapındaki neo-liberal yeniden yapılanma ve 1980 sonrası döneme damgasını vuran küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği bu politikalar yerel yönetimlerde de yansımalarını bulmuştur: Küreselleşen ekonomide yerel yönetimlerin aslı görevi yerel sermaye ile işbirliği içinde kendi yerleşmesini dışardan gelebilecek sermaye için çekici hale getirmeye dönüşmüştür. Diğer bir deyişle, yerel yönetimler sermayenin ihtiyaçlarına duyarlı müdahale biçimleri geliştirmeye yönelmişlerdir.

5. Genel Olarak Belediyelerin Borçlanma Süreci

1980’li yılların başından itibaren Türkiye’de de yerel yönetimler küreselleşme sürecinin zorladığı bu dönüşüme göre şekillenmeye başlamıştır: Yerel yönetimler bir yandan hizmet üretiminde sermayenin mantığına eklenirken diğer yandan da yerleşimlerini özel sermayenin yatırım alanına dönüştürmüşlerdir. Belediyeler giderek artan bir biçimde kentsel altyapıya yatırım yapar hale gelmişlerdir. Diğer bir deyişle sermayenin üretkenliğini ve kâr oranlarını artıran bu tür yatırımlarla belediyeler sermayeye dolaylı yoldan kaynak aktarımı gerçekleştirmektedirler. Dolaylı kaynak aktarımının yanı sıra, mal, hizmet ve para (kredi/borç) alımına yönelik harcamalar aracılığıyla da belli toplumsal tabakalara ve sermayenin belli gruplarına doğrudan kaynak aktarılmaktadır. Sonuç olarak, doğrudan ve dolaylı kaynak aktarımının 1980 sonrası dönemde belediye

harcamalarının baskın unsuru haline gelmesi, Türkiye’deki belediyeleri tanımlama gücüne sahip boyut olarak sermaye birikimine katkı işlevini öne çıkarmıştır (Şengül, 2001: 109). Bu işlevi yerine getirirken de sürekli olarak borçlanma ve bu doğrultuda da kredi gereksinimi ortaya çıkmış ve 1980’li yılların ortalarından itibaren yerli ve yabancı sermaye kredileri devreye sokulmuştur. Türkiye’de belediyelerin kredi ihtiyacı 1980’li yıllara kadar İller Bankası aracılığıyla kamu kaynaklarından sağlanmıştır. Yerli ve yabancı özel sermaye kredilerinin 1980’li yılların ortalarından itibaren devreye sokulması ile İller Bankası’nın kamu kredisi tekeli ortadan kalkmıştır (Falay, 2002: 564).

6. Büyükşehir Belediyelerinin Borçlanması

Belediyeler 1985 yılından bu yana iç ve dış piyasalara borçlanmaktadırlar. Son yıllarda kullanılan kamu kredisi miktarı giderek daralırken iç ve dış piyasalara borçlanma hızla genişlemiştir. Genel olarak belediyelerin borçlanma sürecinde yaşanan bu artış, büyükşehir belediyelerinin özellikle Dünya Bankası merkezli finansman kaynaklı projeleri içeren büyük altyapı yatırımlarına girişi nedeniyle artarak sürmüştür. Bundan başka, irili ufaklı pek çok belediyenin yanı sıra büyükşehir belediyeleri ve bunlara bağlı kuruluşlar da doğrudan dış ülke kreditorlerine toplamaları milyarlarca dolara ulaşan miktarlarda borçlanmışlardır.

Büyükşehir belediyeleri ile bunlara bağlı iktisadi kuruluşlar, artık günümüzde kâr amacıyla hareket eden özel sektör girişimleri gibi çalışan kuruluşlar haline gelmişlerdir. Küreselleşmenin getirdiği dinamiklerden birisi olan özelleştirme uygulamaları doğrultusunda, bu kuruluşlar kamu hizmetlerini kamu eliyle görmeleri gerekli olan kuruluşlar olmalarına karşın, özel sektör mantığı içindeki uygulamalar ile birlikte, özellikle, Türkiye’ye sektörel proje kredilendirmesinde motor kuruluş görevi üstlendiği görülen Dünya Bankası’nın öncülüğünde dış bankalara ve kredi veren ülkelere doğrudan borçlanmaktadırlar.

7. Borçlanma ve Hizmet Türü Arasındaki İlişkiler

Dünya Bankası¹, Türkiye’nin genel olarak proje kredileri bazında en çok borçlanma ilişkisine girmiş olduğu kuruluştur.

¹ 1944 yılında 44 müttefik ülkenin maliye bakanları, ABD’de Bretton-Woods konferansı için bir araya gelmişlerdir. Sonradan Dünya Bankası adını alan Uluslararası Kalkınma ve Yeniden Yapılanma Bankası, ABD ve İngiltere’nin öncülüğünde yapılan bu toplantıda, kuruluş kararına göre, savaşın yıktığı Avrupa’yı yeniden inşa etmek ve dünyanın yoksul ülkeleri için kredi vermek olmak üzere iki temel fonksiyonu yerine getirmek amacıyla kurulmuştur.

Türkiye, Dünya Bankası'ndan ilk krediyi 1950 yılında almış, Banka ile o tarihten 2000 yılına dek 163 adet kredi sözleşmesi yapmıştır (Emek Araştırma Dergisi, Sayı:1, 2002, s.99). Aşağıdaki tabloda bu kredilere ilişkin genel görünümü sergileyen sayıların sektörel olarak küresel durumu yer almaktadır.

Tablo 1
Dünya Bankası'ndan Alınan Kredilerin Sektörel Dağılımı (1950–2000)

Sektör	Proje Toplamı (Milyon \$)
Çevre	603,24
Eğitim	3316,40
Ekonomik Politika	759,60
Elektrik ve Diğer Enerji	25,20
Enerji	8445,70
Gaz	5,30
Kamu Sektörü İşletmeciliği	384,50
Kentsel Gelişme	1774,10
Mali	2230,80
Karma (Multi sektör)	500,00
Özel Sektörü Geliştirme	437,20
Sağlık	315,30
Sanayi	0
Sosyal Koruma	1218,20
Su	1083,80
Tarım	1277,20
Ulaşım	389,30
GENEL TOPLAM	23196,74

Kaynak: Emek Araştırma Dergisi, Sayı:1, 2002, s.99.

Küreselleşme sürecinde Türkiye’de; 1979 yılı IMF Stand-By Anlaşması, Dünya Bankası Program Kredisi Anlaşması ve 24 Ocak ekonomik kararlarının üzerine gelen 12 Eylül 1980 darbesi milât olarak gösterilebilir (Güler, 2006). Türkiye “Yapısal Uyum Kredisi” (SAL) adlı krediyi 1980’den 1984’e kadar her yıl almıştır. Bu toplam 1,6 milyar dolar para akışına denk düşmektedir ve 1985’den itibaren “Sektörel Uyarlama Kredileri” (SECAL)’lerin; tarım SECAL, malî SECAL, enerji SECAL ile SECAL adını taşımayan; sağlık sektörü kredisi ve milli eğitim kredisi gibi krediler adı altında alındığı da bilinmektedir. 1990’lı yıllarda IMF, Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve OECD, Türkiye’nin şekillenişinde etkili kuruluşlar olmuştur. Dünya genelindeki liberalizasyon ve Türkiye’nin o liberalizasyonun içinde yer alışı IMF, Dünya Bankası, OECD, Avrupa Birliği’nin yaptırım gücü son derece yüksek belgeleriyle Türkiye gündemine girmiş, GATS sistemini 2000 yılında liberalize edecek hizmetlerin genişletilmesini amaçlayan girişimlere başlanmıştır (Güler, 2002).

Bu süreç ve gelişmeler içerisinde ülkemizdeki büyükşehir belediyeleri de bu yapının bir parçası olmaktadır. Özellikle kamusal hizmetler ile ilgili işlevlerini yerine getirmek üzere giriştikleri projelerde, sürekli olarak yukarıda söz edilen borç veren yapılara borçlanmakta, kendi aslî görev alanlarını yani kamusal hizmetlerin yürütülmesini özel sektör şirketlerine açan uygulamalar içinde olmakta ve bu anlamda küreselleşme sürecindeki yerlerini bu yönde katkı koyarak almaktadırlar.

Toplumsal yaşamın zorunlu gereksinimlerini karşılayan hizmetler, nitelikleri gereği kamu hizmeti olarak kabul edilen hizmetlerdir. Düzenlilik, süreklilik, kâr amacı gütmeme kamu hizmetinin en önemli öğelerini oluşturur. Çünkü bu unsurların yokluğu ya da aksaması toplum yaşamını altüst edebilir. Kamu hizmeti tanımına giren hizmetler; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, ulusal ve yerel savunma, belediye hizmetleri, demiryolu hizmetleri, elektrik, su, gaz, yol, baraj, liman, kanalizasyon, haberleşme, altyapı vb. hizmetlerdir. Bu alanlardaki faaliyet kural olarak devlet tarafından yerine getirilir. Ancak devlet tarafından, özel girişimcilerin de kamu hizmeti alanını bozmadan devreye sokulması da yaygın olarak görülen bir uygulamadır (Eğitimsen, 2004). Ne var ki, yukarıdaki bölümlerde de değinilmiş olduğu gibi, büyükşehir belediyelerince bu alanın, küreselleşmenin dayatmış olduğu dinamikler ile tamamen uluslararası örgütler ile şirketlere borçlanılmak suretiyle girilen yatırımlara terk edildiği bir dönem açılmıştır.

Büyükşehir belediyeleri, kendi olanaklarıyla gerçekleştirilmesi mümkün olmayan büyük projeler için ek kaynaklar bulma arayışına girmekte ve iç borçlanmanın yanı sıra dış borçlanmaya da yol açan bu duruma teknolojik ihtiyaçlar da eklenmekte, -reel gelirlerine göre daha yüksek miktarda artan reel giderleri de göz önüne alındığında- kaynak kıtlığı çeken bu belediyeler dış kredi kullanımı yoluna başvurmaktadırlar. Ancak, bu belediyelerin zaten kıt olan gelirleri, kullanılan dış kredilerin geri ödenmesine olanak tanımamaktadır. Çünkü bu yatırımlar belediyenin kendi finansman dengesi açısından genellikle geri dönüşü olmayan, belediye açısından kârlılığı bulunmayan ancak işlerin ihale edildiği özel sektör şirketleri açısından oldukça yüksek kârlılığı bulunan alt yapı yatırımlarına yönelik olmaktadır. Bu yatırımların merkezî idarece finanse edilmesi veya belirli bir plan dâhilinde bizzat gerçekleştirilmesi ve işletme noktasında ilgili yerel yönetime devri yoluna gidilmesi ya da yerel yönetimlerin genel bütçe gelirlerinden kullandığı kaynak miktarının bu yatırımları kendi başlarına gerçekleştirebilecekleri seviyeye çıkarılması gerekmektedir. Ancak, ülkenin sık sık içine düştüğü malî kriz ortamları ve borç yükü yakın gelecekte merkezî idare tarafından mahallî idarelere köklü bir kaynak aktarımının mümkün olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, genel olarak yerel yönetimlerin ve özel olarak da büyükşehir belediyelerinin dış kredi kullanması ile ilgili izlenecek usul ve esasları gösterir bir düzenlemenin bulunmaması, kredi kullanmak isteyen büyükşehir belediyelerinin, bu kredi koşullarını değerlendirecek teknik ve uzmanlık kapasitesine sahip olmaması, cazip olmayan koşullarda, yüksek faizli ve maliyeti yüksek aynı zamanda da özel koşullar içeren kredi temin edilmesine neden olmaktadır. 2001 yılına kadar, yerel yönetimlerin kullandığı hazine garantili borçları geri ödemesini temin etmeye yönelik bir sistemin de geliştirilmemiş olması, yerel yönetimleri hesapsız kredi kullanmaya

özendiren bir ortam yaratmıştır. Bu ortamda ülkemizin borç stokunu artırıcı, alternatif maliyet analizleri köklü bir şekilde yapılmamış, uygun ölçekte olmayan, teknolojik seviye olarak da tartışılabilir projeler, yüksek maliyetli kredilerle gerçekleştirilmiştir (Songur ve Şahin, 2004).

Gerçekleştirilmesi çok uzun zaman alan altyapı yatırımlarının zamana yayılarak uygulamaya konulması, büyükşehirlerde yaşayanların çok uzun süre bu yatırımların sağlayacağı yararlardan yoksun kalması anlamına gelmektedir. Kuşkusuz, büyükşehirlerin çağdaş bir yapıya kavuşturulması için gerekli yatırım projeleri altyapı yatırımlarından ve hizmetlerinden ibaret değildir. Kent yaşamının düzenlenmesi, çağdaşlaştırılması ve kentin büyümesine paralel olarak ortaya çıkan örneğin sağlık, sosyal, kültür, v.b. alanlarda ortak kamusal ihtiyaçların karşılanabilmesi için daha birçok hizmet ve projenin de gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, belediyelerin hizmet üretimlerinde kalite ve verimlilik esasına uygun çalışmaları da önemlidir. Bu nedenle borçlanma sonucunda sağlanan kaynakların da çok dikkatli kullanılması zorunludur. Belediyeler kamu kaynaklarıyla hizmet üretmekte, kullandıkları kaynaklar ülke ekonomisi içinde önemli bir orana ulaşmaktadır. Bu kaynakların etkin ve verimli biçimde kullanılma oranı ile ülke kalkınması arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Zira, yerel yönetimlerin harcamaları, toplam genel yönetim harcamaları içinde konsolide bütçe ve sosyal güvenlik kurumlarının ardından üçüncü sırada yer almaktadır (Yılmaz, 2006). Dolayısıyla kamu kaynaklarının verimli kullanımı ve kaynakların kullanımındaki verimlilik artışı, ülke kalkınması açısından önemli bir unsurdur. Ürettikleri hizmetlerle şehirlerin gelişimini sağlayan en önemli unsur olan belediyelerin, hizmetlerindeki kalite ile şehrin gelişimi doğru orantılıdır.

Günümüzde küreselleşme ile birlikte önemi daha da artan kentleşmenin ve kent gelişiminin sağlıklı olarak gerçekleştirilebilmesi, belediye çalışmalarının belirlenecek bir plana göre gerekli yöntem ve kaynakların optimum kullanılması ile mümkün olacaktır. Belediyelerin verecekleri hizmetle halkın memnuniyetini artırmaları, toplumsal barışa önemli katkıda bulunacaktır. Halkın memnuniyetini sağlamanın yolu, hizmet planlamasında ve üretiminde halkın talep ve gereksinimlerini odak kabul etmekle mümkündür. Bu açıdan özellikle ortak kentlilik kültürü oluşturulması çalışmaları kaçınılmazdır. Ayrıca, günümüzde yönetim anlayışı katılımcı bir karakter arz etmektedir. Halkın denetimine en yakın ve yüz yüze ilişkiler ortamında çalışan devlet kuruluşları olan belediyelerin, çalışmalarında halkın katılım olanağını artırmaları, demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi açısından gereklidir. Halkın katılımını esas alan yönetim anlayışı geleneksel yönetim tekniklerinden çağdaş yönetim tekniklerine geçmeyi gerektirmektedir (Songur ve Şahin, 2004).

Bu nedenle, borçlanmalar sonucunda sağlanan krediler ile gerçekleştirilen kamusal hizmetler arasında yukarıda belirtilen kriterler doğrultusunda kaynak ve hizmet türleri arasında belirgin bir uyum ve denge gözetilmelidir. Ancak, bugüne değin yapılan borçlanmalar ve bunun sonucunda gerçekleştirilen hizmetler arasında böyle bir denge ve uyumdan söz etmek olanaklı görünmemektedir.

8. Büyükşehir Belediyelerinin Borçlanma Konusunda Küresel Örgütler İle İlişkilerini Ortaya Koyan Altyapı Hizmet Projelerine İlişkin Genel Görünüm

Büyükşehir belediyelerinin ve özellikle de bunlara bağlı kuruluşların ve şirketlerinin özel sektör mantığı ile işletilmekte olan ve büyükşehir belediyelerinin küresel örgütler (özellikle Dünya Bankası ve yabancı finans kuruluşları) ve çokuluslu şirketlerle doğrudan ilişkilerini ve eklemlenmelerini sergileyen örnekler olan özellikle altyapı (su ve kanalizasyon projeleri, kentsel atık (çöp) projeleri) hizmetleri gereksinimleri için yapmış oldukları büyük projeler ve bu doğrultudaki borçlanmalarından aşağıdaki bölümlerde kısaca bahsedilmektedir.

Borçlanma mekanizmalarından birisi, su ve kanalizasyon ile ilgili altyapı hizmetlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Tüm dünya ülkelerinde sular hemen tümüyle kamunun mülkiyetindedir; su kaynakları kamu kurumları tarafından yönetilmektedir. Dünya genelinde “özel su piyasası” son derece dardır; insanların çok küçük bir bölümü su hizmetini özel şirketlerden sağlamaktadır (Yerelnet, 2004).

1980’li yıllarda başlayan küreselleşme süreci ile birlikte, sular üzerindeki kamu tekeli de zararlı, israfçı gösterilmeye başlanmıştır. Kaynakların en uygun kullanımının, sürdürülebilir kalkınmanın, en iyi biçimde piyasa mekanizmalarınca sağlanabileceği ileri sürülerek bu alanda da özelleştirmeler başlatılmıştır. Özel mülkiyet ve özel işletmecilik, su yönetiminin sürdürülebilir kalkınma doğrultusunu güvence altına alacak alternatif yönetim modeli olarak öne çıkarılmıştır. Hem yeraltı hem yerüstü sularında öncelikle işletmeciliğin, ancak tam sonuca ulaşılabilmesi için sonra da hızla mülkiyetin kamudan özel sektöre aktarılması gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Kamu tarafından yürütülen hizmetlerin özel sektöre devredilemediği durumlarda devlet tarafından kullanılan yetkilerin, her tür iş ve işlemde mümkün olan en alt kademeye devri temel ilke olarak benimsenmiştir (Yerelnet, 2004). Uygulamada büyükşehirlerde su ve kanalizasyon idareleri, söz konusu bu devrin yapıldığı kuruluşlar olmuşlardır. İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ), 1981 yılında çıkarılan Yasa ile büyükşehir belediyesinin su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmek ve bu amaçla gereken her türlü tesisi kurmak, kurulu olanları devralmak ve bir elden işletmek üzere İstanbul’da kurulmuş, bu Yasa’da 1986 yılında yapılan bir değişiklik ile, tüm büyükşehir belediyelerinde benzer bir idarenin kurulması karara bağlanmıştır. Diğer büyükşehir belediyelerinde kuruluşlar, bu hüküm dayanak alınarak Bakanlar Kurulu Kararları ile oluşturulmuştur. Bunların tümü büyükşehir belediyesine bağlı, müstakil bütçeli, kamu tüzel kişiliğine sahip kuruluşlardır.

Su ve kanalizasyon idareleri, yüksek oranda dış borç kullanan yapılardır. Bu bakımdan ilk sırayı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ), ikinci sırayı Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) almaktadır. Bu iki idare kadar yüksek olmamakla birlikte, dış borçlanma diğer idarelerde de başvuru bir yoldur. Aşağıdaki tabloda bu borçlanmaların bir kısmı gösterilmiştir.

Tablo 2
Su ve Kanalizasyon İdareleri Dış Kredileri

İdare	Tarih	Tutar (Milyon)	Kredi Kaynağı
Adana-ASKİ	1997	111,4 ECU	Avrupa Yatırım Bankası
		80,0 DM	KfW
Ankara-ASKİ	1986-96	308,0 \$	
Antalya-ASAT	1995	100,0 \$	Dünya Bankası
Bursa-BUSKİ	1993	117,0 \$	Dünya bankası
Diyarbakır-DİSKİ	1997	138,0 DM	KfW
Erzurum-ESKİ	1995	87,0 Fr	Fransa
Eskişehir-ESKİ	1994-97	104,5 Fr	Fransa
Gaziantep-GASKİ	1993	78,0 Fr	Banque Paribas, Fransa
	1998	100,0 \$	Bank of America, İngiltere
İstanbul-İSKİ	1987-97	370,0 \$	
İzmir-İZSU	1987	184,0 \$	Dünya Bankası
	1993	230,8 Fr	Banque de Paris et des Pays-Bas SA
İzmit Su AŞ	1995	752,0 \$	Chase Manhattan Bank, İngiltere ve Eximbank Japonya

Kaynak: www.yerelnet.org.tr

Bu borçlanmaların özelliği, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW) (Almanya), Banque Paribas (Fransa), Bank of America (İngiltere), Banque de Paris et des Pays-Bas SA, Chase Manhattan Bank (İngiltere) ve Eximbank (Japonya) gibi küresel örgütlere ve uluslararası/çokuluslu/ulusötesi küresel şirketlere yapılmış olmasıdır.

Borçlanma mekanizmalarından birisi de Katı Atık (Çöp) ile ilgili altyapı hizmetleri biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de kentsel temizlik hizmetlerinin örgütlenmesi ve yönetimi, halk sağlığı sorununun bir parçası olarak tanımlanmıştır. Hukuksal çerçeve bu yaklaşım doğrultusunda 1930 yılında belirlenmiştir. Sağlıklı içme ve kullanma suyu sağlanması ile çöplerin düzenli ve sağlıklı biçimde toplanarak yok edilmesi, merkezî düzeyde Sağlık Bakanlığı’nın yetki alanı içinde yer alan konulardan biri olmuştur. Taşrada ise konunun izleyiciliği il ve ilçelerde kurulmuş olan hıfzısıhha kurullarına verilmiştir. Türkiye’de temizlik hizmetleri görevinin yürütülmesi tüm aşamaları

bakımından belediyelere yüklenmiştir. Belediyeler bu görevi kamu bütçesinden finanse edilen bir kamu hizmeti olarak yürütmüşlerdir.

1980’li yıllarda Sağlık Bakanlığı devreden çıkmış ve bu alan “çevre”ye odaklanmış haliyle “Çevre Müsteşarlığı” adlı ayrı bir örgütün çatısı altında toplanmıştır. Halk sağlığı yaklaşımı, merkezî yönetimde Sağlık Bakanlığı’nda somutluk kazanırken, taşra yönetiminde hıfzısıhha kurulları ve bunların sekreteryası olarak çalışan İl Sağlık Müdürlüğü birimlerinde varlık kazanmıştır. Çevre Müsteşarlığı’nın 1991 yılında bakanlık olarak örgütlenmesi ile birlikte taşra örgütlenmesinde de farklılaşma başlamıştır. Bu bakanlığın İl Çevre Müdürlükleri’nin yanı sıra, sekreteryasını bunların üstlendikleri İl ve İlçe Mahalli Çevre Kurulları oluşturulmaya başlanmıştır. Halk sağlığı yaklaşımının yerini çevre odaklı yaklaşımın almasından sonra, önce merkezî, sonra yerel örgütlenme de değişmiştir. Alana ilişkin hukuksal çerçevenin değişimi kurumsal değişim ile birlikte ilerlemiştir. Çöp alanında kamu yönetiminin, sektöre hâkim bir görüntü sergilediği söylenemez. 1930’lu yıllardan bu yana varlığını sürdüren Sağlık Bakanlığı ve belediye odaklı yapı yerini son yirmi yıldan bu yana Çevre ve Orman Bakanlığı-özel sektör-belediye odaklı başka bir yapıya terk etmeye başlamışsa da bu zincir de tam olarak kurulamamıştır. Merkezî yönetimde yaşanan durum, taşra örgütlenmesi için de geçerlidir. İl - ilçe hıfzısıhha kurullarının yanı sıra mahallî çevre kurullarının oluşturulması, dağılan yapının kurumsal göstergeleri olmuştur. Sektörün hukuksal açıdan temel düzenleyici metinleri yönetmeliklerdir. Yönetmelikler ile getirilen kuralların yönünü belirleyen bir temel yasa ya da yasalar demetinin varlığından söz edilemez iken, son yıllarda bir gelişme gözlenebilmiş ve çevrenin korunması, kirliliğin önlenmesi ve iyileştirilmesi ile atık ve kirleticilerin bertaraf edilmesi ile ilgili olarak Türkiye’nin ulusal politikasının belirlenmesi, ülkenin temel stratejisini çizen bir üst düzey düzenleme yokluğunda yürütülen kural geliştirme işi, Çevre ve Orman Bakanlığı’nın inisiyatifine bırakılmıştır. 08.05.2003 tarih ve 25102 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 4856 sayılı “Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”un 1. ve 2. maddeleri ile bu konudaki görev tanımı yapılarak söz konusu bakanlık yetkili kılınmıştır.

Kurumsal yapılanmada yalnızca yerel yönetimler değil, bunlarla birlikte kimi merkezî yönetim kurumları da yer almaktadır. Bu konudaki kurumsal yapıları; DPT Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İller Bankası Genel Müdürlüğü, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Yerel Yönetim Birlikleri, olarak sıralamak mümkündür (Yerelnet, 2006).

Çöp, 20. yüzyıldan farklı olarak, 21. yüzyılda yalnızca yerel bir sorun ve görev alanı değildir. 1995 yılında, Uruguay Görüşmeleri sonunda ortaya çıkan GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) metni, çöp hizmetlerini uluslararası ticarete tam liberalizasyona konu edilecek hizmet alanlarından biri saymakta; Türkiye bu başlıkta sınır-ötesi ticaret dışında hiç bir konuda sınırlama koymama taahhüdü vermiş bulunmaktadır. Bir başka deyişle çöp işlerinde yabancı şirketler ticari varlık sahibi olabilir, yabancı işgücü istihdam

edebilir sayılmıştır. Katı atık yönetimi yaklaşımı, Türkiye’de çöp hizmetinin bölgesel düzeyde yönetilmesini ve özelleştirilmesini öngörmektedir.

9. Dünya Bankası Tarafından Kredilendirilerek Finanse Edilen Altyapı Hizmet Projeleri

Yukarıdaki bölümlerde de değerlendirilmiş olduğu gibi, küreselleşme dinamikleri ile birlikte özellikle Büyükşehir belediyeleri ve bunlara bağlı iktisadi kuruluşlar kâr amacıyla hareket eden özel sektör girişimleri gibi çalışan kuruluşlar haline getirilmişler ve bunlar küreselleşmenin getirdiği dinamiklerden birisi olan özelleştirme uygulamaları doğrultusunda, kamu hizmetini kamu eliyle görmeleri gerekli olan kuruluşlar olmalarına karşın, özel sektör mantığı içindeki uygulamalar ile birlikte dış bankalara ve kreditor ülkelere doğrudan borçlanmaya başlamışlardır.

Türkiye’ye sektörel proje kredilendirmesinde motor kuruluş görevi üstlendiği görülen Dünya Bankası’nın (IMF politikaları ile de eşgüdümlü bir şekilde) dünyanın başka bir takım bölgelerinde olduğu gibi ülkemizde de istek, baskı, güdüm ve kontrolünde gerçekleştirilen ve yukarıdaki tablolarda gösterilen borçlanmaların ve altyapı hizmet projelerinin yanı sıra büyükşehir belediyelerinin küresel örgütler ile ilişkilerinin ve eklemlemelerinin somutlaştığı daha büyük ve daha belirgin olan bazı projeler de aşağıda bir tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 3
Bazı Dünya Bankası Proje Kredileri

Proje Adı	Kredi Tutarı	Kredi Kuruluşu
Çukurova Kentsel Gelişme Projesi	120 milyon \$	Dünya Bankası
İstanbul Su Temini Projesi	218 milyon \$	Dünya Bankası
Bursa Su ve Çevre sağlığı Projesi	95,74 milyon \$	Dünya Bankası
Ankara Kanalizasyon Projesi	173 milyon \$	Dünya Bankası
Antalya Su ve Çevre Sağlığı Projesi	100 milyon \$	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)
Antalya Katı Atık Yönetimi Projesi	15 milyon \$	Dünya Bankası

Kaynak: Hürriyet OLGUN, "Türkiye’de Büyükşehir Belediyeleri ve Küreselleşme Sürecine Eklemlemeleri", Yüksek Lisans Tezi, TODAİE, Şubat 2005.

Yukarıda belirtilen projelerin yanı sıra yine merkezinde ulusal stratejist olarak Dünya Bankası’nın yer aldığı bazı projelerden de söz etmek mümkündür: Trabzon-Rize Kıyı Hattı Katı Atık Projesi: 30 milyon \$, İçel Sahil Bandı Belediyeleri Pissu Katı Atık Hizmetleri Birliği Entegre Çevre Projesi: 16 trilyon TL, Güney Antalya Turizmi Geliştirme Altyapı Birliği Projesi: 8,6 milyon \$.

10. İkili Kredi Anlaşmaları İle Finanse Edilen Projeler

Büyükşehir belediyeleri tarafından altyapı hizmet projelerinin gerçekleştirilmesi için sadece Dünya Bankası gibi uluslararası bir kuruluş ile proje kredi anlaşmaları yapılmamış, ikili ülke ilişkileri doğrultusunda Almanya, Fransa, ABD, Kuveyt ve Japonya gibi çok sayıda ülke ve onların kredi kuruluşları ile de toplam bedelleri milyar dolarlara ulaşan proje kredi anlaşmaları gerçekleştirilmiştir.

11. Yeni Yapılanma ve Ortaya Çıkan Duruma İlişkin Genel Değerlendirme

Büyükşehir belediyelerinin küreselleşme ile eklemlenmeleri sonucunda ortaya çıkan yeni yapılanmaya ilişkin değerlendirme yapmak gerekirse; büyükşehir belediyelerinin verdikleri hizmet alanlarındaki bu yeniden yapılanmaların hukuka uygunluk sorunu ile karşı karşıya olduğu, bütünüyle özel hukuka tabi tutulan bu özelleştirmelerin mevcut idarî yapıya ve Anayasa ile kurulan kamu hizmeti anlayışına aykırılık oluşturduğu görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında ise günümüzde kamu reformu adı altında yürütülen son uygulamalar ile de, üniter (tekçi) yapıya sahip olan ulus-devlet örgütlenmesi, yerellik (subsidiarite) ilkesi doğrultusunda yapılandırılmaktadır. Bunun gerçekteki anlamı, Anayasa’nın ilgili maddeleri ile devlet örgütlenmesinde merkeziyetçiliği sağlayan ve üniter yapılanmayı güvence altına alan “idarenin bütünlüğü” ilkesinin, merkezî idarenin yerel yönetimler üzerindeki denetimini sağlayan “idarî vesayet” uygulamasıyla birlikte kaldırılmasıdır.

Yerellik üzerine yapılandırılan kent yönetimi ve bu arada büyükşehir belediyeleri yönetimleri, kentsel hizmetlerin yürütülmesinde bu hizmetlerin kamu hizmeti olarak değil, özel hizmet olarak görülmesi gerektiği düşüncesiyle yapılandırılmaktadır. Bu nedenle, küreselleşme sürecinde, yerel yönetim özerkliğinin “idarî ve malî özerklik” olarak tanımlanması ile büyükşehir belediye yönetimlerinin ulusal-merkezî yönetim ile bağlarının olabildiğince gevşetilmesi, buna karşılık küresel piyasalar ve şirketler ile yeni bağlar kurularak yerelin küresele bağlanması sonucu yaratılmaktadır.

1980’li yıllardan bu yana dış kredilerle yürütülen politikalar, sessiz sedasız bir ilerleyişle MAI binasını inşa etmekte ve ulusal yasama ve yürütme iradesini kuşatma ve baskı altına almaktadır. Bu misyon, dış kredilere gerekçe oluşturan ve yukarıdaki bölümlerde ana hatları ile bahsedilen “proje anlaşmaları” ile ilerlemektedir. Yerel yönetim dünyasında “proje anlaşmaları”, 1986 yılından başlayarak, önce kamu kredisi tekeli kırırmıştır. 1985 yılında yatırımların finansman gereği % 100 kamu kredisi ile karşılanırken, 10 yıl içinde kamu kredisi oranı % 13’e düşmüş, yerli özel kredi % 0’dan % 20’ye, yabancı kredi ise yine sıfırdan % 67’ye yükselmiştir (Güler, 1999: 130). 1980’li yılların dikkat çekici yanı, kamunun kredi piyasasındaki tekelinin ve giderek kamu varlığının ortadan kaldırılmasıdır. 1990’lı yılların dikkat çekici yanı ise, bu özelliğe bir başka özelliğin

eklenmesidir. Projelere dayalı anlaşmalar, hizmet üretimi ve hizmetlerin yürütülmesinde kamu tekeline ve giderek kamu varlığına son vermeye yönelmişlerdir. Bütün bu ulaşılan sonuçları genel olarak ülke ekonomisinin ve özelinde de büyükşehir belediyelerinin ve onlara bağlı kuruluşlar ile şirketlerinin uluslararası/uluslararası/ulusötesi örgütlerle ve bunların uzantısı olan dev küresel şirketler ile eklemelenmiş olmalarının sonuçlarından bazıları olarak görmek mümkündür.

Ülkemizde küreselleşme süreci ile bu sürecin dinamik unsurlarınca genel olarak kent yönetimlerinin ve bu arada büyükşehir belediyelerinin öngörülen yeni konumu uygulamada; yerel halk bakımından musluk başında belediye ile değil herhangi bir dünya devi küresel su şirketi ile yüz yüze gelmesi, çöplerini atarken herhangi bir dünya devi küresel katı atık şirketiyle alış veriş yapması anlamına gelecektir. Bu şirketlerin hemen tümünün doğal tekel alanı olan yerel hizmetlerde gösterdikleri performansın ilk büyük göstergesi hizmet fiyatının pahalılaşmasına yol açmaktır. İkincisi, verdikleri hizmeti alım gücü olmayan insanların yaşadığı semtlere götürmemeleri, bu nedenle de toplumsal eşitsizliği derinleştirmeleri; üçüncüsü yüksek kâr oranları sağlamak için yenileme yatırımlarını esirgemeleri ve hizmetlerin kalitesinde kabul edilemez düşüşlere yol açmaları; dördüncü bir sonuç olarak da, uyumsuzluk durumlarında bunun çözümü uluslararası tahkime bağlanmış olan imtiyaz sözleşmeleri sayesinde hizmeti bırakıp gittiklerinde yerel kamu gelirlerine haksız biçimde el koymalarıdır. Bu nedenle, deneyimlerden de ders alınarak küresel sermaye için talep edilen yerel yönetim özerkliğinin ve yeni yapılanma sonucunda büyükşehir belediyelerinin küreselleşme ile eklemelenmesinin, yerel halka ve Türkiye'nin tüm yurttaşlarına dış borçların artması, yoksulluğun derinleşmesi ve ulusal kaynakların bir kez daha yağmalanmasından başka bir şey getirmeyeceğinin bilincine varmak gerekmektedir. Bu yüzden Türkiye'de; kamu yönetiminin ve büyükşehir belediyelerinin "idarenin bütünlüğü" ve üniter yapı temelinde güçlü bir yerel yönetim sistemine dayalı olarak örgütlenmesi, özelleştirmek üzere değil, kamu hizmeti üretmek üzere yeterli kaynak ve görevlerle donatılması, her türlü varlığını ve kamu yetkisini kamu yararı doğrultusunda kullanmasını sağlayacak ve büyükşehir yönetimini şirketlere değil yerel halka ve halkın katılımına dayayacak saydam çalışma ilkelerine kavuşturulması ve böylece büyükşehir yönetimi sisteminin demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Kamu yatırımlarının dış kredi finansmanı ile ve yerli-yabancı konsorsiyumlar eliyle yapılması durumunda, piyasa sisteminin kaynakları heba eden rekabetçiliği yıkıcı hale gelmektedir. Bir sektörde duyulan yatırım gereksinmesinin saptanması, işin ne maliyetle ne kadar sürede nasıl yapılacağına belirlenmesi amacıyla yapılan ve birer ön çalışma olan etüd-fizibilite çalışmaları dahi, genellikle dış kredi ya da hibe ile yapılmaktadır. Bu durumda kaynağı sağlayan, fizibilite çalışmalarını da yönlendirmektedir. Ortaya çıkan raporlarda belirtilen maliyetler çok yüksektir; öyle ki, çoğu zaman bu maliyetlerin iç kaynaklar ya da kamu kaynakları ile karşılanması gerçekten de son derece güç görünür. Burada sorun, raporlarda uluslararası fiyatların kullanılmasından ibarettir. İç fiyatlara kıyasla beş-altı kat yüksek düzeyde seyreden bu maliyet hesapları, yeni dış kredi ve uluslararası ihale koşulunun gerekçesini

oluşturmaktadır. Gerekçeler yapaydır; alternatifleri de vardır. Yapılması gereken, hem makro düzeydeki hem de projeler bazındaki borçlanma kısır döngüsünü kırmaktır. Ayrıca iç üretimi artırmak üzere, sektörel planlama ve projelendirmelerin “içeride” ve kesinlikle kamu tarafından kotarılması sağlanmalıdır. Kamu hizmetinde finansman ve yatırım şeffaf olmak ve demokratik denetime açık olmak zorundadır. Bu, talep edilebilir ve erişilebilir bir nitelik olmalıdır. Oysa, özel sektörün ticari sır ilkesi ve bu doğrultudaki koruyucu yasaların arkasına sığınma olanağı şeffaflığın sağlanmasını engellemektedir. Bu durum neo-liberal politikaların bir sonucu olarak dünyada geçerli olan kâr ve kazanç kavramlarının tartışılmazlığı içerisinde sektörün halk denetimine kapalı tutulmasını sağlamaktadır. Öte yandan kamu hizmetlerinin özel sektöre gördürüldüğü durumlarda kamu denetimi, yalnızca ihale sisteminin kuralları ile sınırlıdır; bu son derece dolaylı ve yetersiz ayrıca da çok geriden gelen bir denetimdir. Böylece kamu hizmetleri yerel halkın ve belediye meclisindeki temsilcilerin oldukça uzağına savrulmaktadır.

Şirketler dünyasının sırları ve kapalılığı, bunların kendilerini yerel halkın gereksinmelerine uygun hizmet verme yükümlülüğü altında görmemeleri ile birleşmektedir. Kamu kurumu, üstlendiği hizmeti, başlangıçta öngörülmemiş olsa da her an ortaya çıkabilecek yeni bir genişleme gereğini karşılayarak sürdürür. Hizmet özel sektöre verilmişse, idare ve yüklenici bu tür her durumda yeniden pazarlığa oturmak zorundadır. Yüklenici için yapılan şey “iş”tir; hizmetten farklı bir şeydir ve hizmet yönü şirketi ilgilendirmemektedir. Şirket açısından “iş”, kendi stratejisi açısından tanımlanır; kamu hizmetinin süreklilik ilkesi bu stratejiye yabancısıdır. Bu strateji yerel olmayabileceği gibi, ulusal da olmayacaktır. Yerel halkın ve ulusal bütünün çıkarı ile şirketin çıkarı farklı düzlemlerdir; ayrışık ve perspektifleri farklıdır. Şirketler istihdam sorunu, teknolojik yenilenme ve birikim, çevre, toplumsal eşitsizlik gibi temel kaygılardan uzaktır; bu tür sonuçlardan sorumlu değildir. Kamu sektörünün ise toplumsal yaşamın en temel kaygılarını hesaba katarak, bunlardan sorumlu olarak hareket etme zorunluluğu vardır. Ayrıca, dışsal ve toplumsal maliyetleri de öngörmek ve gereğini yapmak durumundadır.

Kamu sektörü rekabet ortamında çalışmaz, kamu kesiminin çalışma ilkesi işbirliğidir. Kaldı ki, rekabetçilik liberal politikanın gereği olarak bir erdem ise, özel sektörün verimliliği artıran bir rekabet ilkesi temelinde çalıştığı savı da kesin olarak doğru değildir. Özel sektörün rekabetçiliği son derece kırılmalıdır. Bu kesimin varlığını gösterebilmek ve sürdürebilmek için her şeyden önce kamu seçeneğinin ortadan kaldırılması yönündeki ısrarı başka türlü açıklanamaz. Öte yandan özel sektörün kendi içinde kesintisiz bir birleşme-tekelleşme süreci yaşadığı piyasa ekonomisinin kuralları içerisinde bilinen gerçeklerdendir. Büyük yatırımlar ortaklıklar eliyle yapılmakta; en büyük rakiplerin sık sık bir araya gelerek birlikte hareket ettiklerine çok sık rastlanmaktadır. Özel sektör, rekabetten kaçışın bir başka yolunu kamu sektörünü bozucu bir takım mekanizmaları harekete geçirmekte, örneğin rüşvet mekanizmalarında bulunmaktadır. Rekabetçilik, klasik liberalizmin ileri sürdüğü gibi olumluluğu sağlayamamakta, romantik ilkelerinden biri olmaktan öteye gidememektedir.

Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, özellikle işgücü üzerinde doğrudan yıkıcı etkiler yaratmaktadır. Özel sektör kârlılığı her şeyden önce ucuz işgücü istihdamından kaynaklanmaktadır. Bu gerçek, asgari ücretten başka ücret düzeyleri doğmasına yol açmıştır. Günümüzde “piyasa ücreti” olarak anılmaya başlayan bu ücret düzeyini zalim ücret düzeyi olarak adlandırmak da mümkündür. Bu ücret düzeyi, bugünkü işgücünü kendisini yenileme fırsatı vermeden tüketmektedir. İşçi çocukları sağlıksız, eğitimsiz, nitelsiz, adeta geleceği olmayan yeni kuşaklar olarak yetiştirmeye mahkûm edilmektedir. Özel sektörün kâr defteri, bu tür toplumsal maliyetleri göstermemektedir. Öte yandan özelleştirme uygulamaları da işçi örgütlülüğünün tasfiyesi üzerinde yükseltilmektedir. Toplumsal ve siyasal yaşamın demokratikleştirilme sürecinde yaşamsal önemi olan örgütlülük unsuru, Türkiye gibi bir ülke için yalnızca emekçi olarak çalışan kesimlerin çıkarı açısından değil; ulusal kalkınma ve demokrasi amaçları açısından da önemlidir. Küreselleşme dinamikleri ve bununla birlikte uygulanan neo-liberal politikalar, Türkiye’nin uluslararası rekabet gücünü “ülkenin ucuz emek cenneti olması”na bağlamıştır. Bu yaklaşım ise kendi halkını adeta köleleştirmekten başka anlamı olmayan bir yaklaşımdır.

Kamu yatırımları ve hizmetlerinin finansmanında “dış kredi”, öncelikle borçlanma sorunu olarak; daha sonra döviz ile ve değişken faiz karşılığı alınan kaynak olması nedeniyle yüksek maliyet sorunu olarak dikkat çeker. Dış kredi belli bir eşiği aştığında ise bağımsızlık ve egemenlik tartışmalarının ana teması olmaktadır. 1990’lı yıllarda dış kredinin borçlanma boyutuna, uluslararası tahkim sorunu eklenmiştir. Kredi belli bir büyüklüğü aşırsa da aşmasa da, kredinin verilmesi ya da alınması tahkimin kabul edilme koşuluna bağlanınca, dış kredinin bağımsızlık ve egemenlik tartışmalarındaki yeri ilk sıralara taşınmıştır. Bu koşullar ulusal yargı gücünün yerini bir üst yargı mekanizmasına terk etmesi anlamına gelmektedir.

12. Sonuç

Küreselleşme sürecinin, gözle görülemeyen ve elle tutulamayan bir tür büyü gibi sunulması doğru değildir. Küreselleşme, diğer ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de doğası gereği kamu hizmeti olarak düzenlenmesi gereken alanlarda, yukarıdaki bölümlerde de örnekleri ile birlikte anlatıldığı üzere musluklarda ve sifonlarda ilerlemektedir. Musluklar ve sifonlar, insanlığın sahip çıkması gereken doğal kaynaklara, yurttaşların sahip çıkması gereken yeraltı ve yerüstü su kaynaklarına uzanmaktadır. Küresel sermaye, yerel, ulusal, evrensel doğal varlığa ve bunların toplumsal üretim, tüketim ve yönetimine ilişkin karar gücüne sahip olmak ısrarı ile hareket etmektedir. Dış kredi anlaşmaları, yürürlüğe girdikleri alanları küresel sermayenin bu ısrarı doğrultusunda düzene koymaktadır. Bu nedenle kamu hizmetlerinin “alternatif finansman yöntemi” dış kredi, yalnızca finansman alternatifi değildir. Bu aracın sonuçları borçlanma sorununu aşmış, yönetme-iktidar olma sorununa ve savaşıma dönüşmüştür. Dış finansman ister uluslararası kuruluşlardan, ister devletlerden, ister para piyasalarından sağlansın, bu unsurun yarattığı etkilerin değiştiği görülmelidir. Önceden olduğu gibi, günümüzde de dış

finansmanın “malî” sonuçları doğrudandır. Ancak, siyasal ve yönetsel sonuçları önceden olduğu gibi “malî sonuçların türevi” olarak görmek doğru değildir. Küreselleşme dönemini önceki dönemlerden ayıran özelliklerden birisi budur. Önceki dönemin özdeyişi “borç alan bir gün buyruk alır” idi. Günümüzde ise ulusaşırı malî sermaye ulusaşırı şirketlerle birlikte yola çıkmakta ve borç ile buyruk ard-zamanlı ve peş peşe değil, eş-zamanlı hareketleri sayesinde aynı anda gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye’de kuruluşundan bu yana genelde belediyeler ve özelde de büyükşehir belediyelerince mahallin yerel ve müşterek ihtiyaçlarının karşılanmasında, yani kamu hizmetlerinin görülmesinde temel esas, bu hizmetlerin kamu eliyle görülmesidir. Başlangıçta yasal ve kurumsal düzenlemeler de bu doğrultuda olup, yönetsel organlar da fiziksel olarak buna göre yapılandırılmıştır. Bu yapılanma küreselleşme süreciyle 1980’li yıllardan itibaren uygulanan neo-liberal politikalarla birlikte bir değişime uğramıştır. Bu değişimle hizmetler özel sektör eliyle görülmeye/gördürülmeye başlanmış, bunun için de özelleştirme ana unsur olarak kullanılmıştır. Özelleştirme ile birlikte küresel örgütler ve bunların uzantıları olan uluslararası/çokuluslu/uluslarüstü dev şirketler ve yerli ortakları devreye girmişlerdir. Böylece büyükşehir belediyelerinin, gerek ulusal ekonomi gerekse yerel düzeyde küreselleşme süreci ile ilişkilenerken, özellikle altyapı hizmetlerinin ve projelerinin yürütülmesinde daha açık ve net bir şekilde görülebildiği üzere, bu küresel örgütler ve şirketlere eklemlendikleri ya da belki de daha doğru bir deyişle eklemlenmek zorunda bırakıldıkları gerçeği ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Devlet Planlama Teşkilatı, (Ocak 1995), “Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye”, DPT:2374-ÖİK:439, s.1.
- Drucker, P. (1994); *Kapitalist Ötesi Toplum*, s.205.
- Emek Araştırma Dergisi, (2002), Sayı:1, s.99.
- Falay, N. (2002); “Yerel Yönetimler Bankacılığı Bağlamında İller Bankası”, Yerel Yönetimler Sempozyum Bildirileri, TODAİE, s.564.
- Güler, B. A. (2002); “Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) ve Mühendislik Hizmetleri” Paneli, 28 Aralık 2002, İstanbul, www.imoistanbul.org.tr/ist-bulten/bulten64/GATS1.doc. (13.12.2006).
- Güler, B. A. (1999); “Yerel-Küresel: Dış Kredilerin Yürütme Gücü”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, C.XXIII, S.215, s.130.
- Kazgan, G. (1999); *Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s.135–136.
- Keleş, R. (1990); *Kentleşme Politikası*, s.25.
- Songur, M. M. ve Şahin, M. A. “Mahalli İdarelerde Dış Finans”, http://www.icisleri.gov.tr/yayinlar/inceleme_arastirma/mahalli_idarelerde_dis_finans.htm. (24.08.2004).

Şengül, T. (2001); *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, s.109.

Yılmaz, H. “Kamu-Yerel Yönetim Reformu ve Türkiye”,
www.tek.org.tr/toplanti/toplantipdf/HAKAN-YILMAZ2.pdf. (13.12.2006).

<http://www.egitimsen.org.tr/bilgibelge/kamuyonetmi.html>. (24.08.2004).

<http://www.yerelnet.org.tr>. (13.12.2006).

Bilgi Üretenlerin Zor Seçimi: Mutlak Doğrular, Mütevazı Develer

Can Murat Alpaslan
calpaslan@csun.edu

A Fundamental Problem Facing Knowledge Producers: Absolute Truths or Absolute Modesty

Abstract

I use Gödel's incompleteness theorem to suggest that the search for absolute truths will be enhanced if the seeker of absolute truths accepts modestly that the results of this search will either produce inconsistent truths or remain incomplete. This implies that one of the most important goals the truth-seeker must try to accomplish is to build a complete and consistent system. Such a system will become more complete as it includes an increasing number of truths and more consistent when it does not value all truths equally.

Key Words : Gödel, Incompleteness Theorem.

JEL Classification Codes : C00, Z00.

Özet

Mutlak doğruları arayanların buldukları doğruların birbirleriyle çelişeceğini veya bu arayışın hiç bitmeyeceğini mütevazı bir şekilde kabul etmelerinin bilgi üretme sürecini kuvvetlendireceğini öneriyorum. Bu öneriyi, Gödel'in eksiklik teoreminden yararlanarak yapıyorum. Düşünün en önemli hedeflerinden birinin, içinde en çok doğruyu barındıran, hem tutarlı hem kapsamlı bir bilgi sistemi yaratmaya çalışmak olduğuna dikkat çekiyorum. Bu sistem her doğruyu içinde barındırmaya çalıştıkça kapsamlı, ama her doğruya eşit değer vermedikçe tutarlıdır.

Anahtar Sözcükler : Gödel, Eksiklik Teoremi.

Doğru söyleyenin dokuz köyden kovulacağını bile bile, mutlak veya yüzde yüz, yani zamana ve mekâna göre değişmeyen doğruları yüzyıllarca aradık. Çünkü mutlak doğruları bulmak bu doğruların üstüne kuracağımız sistemlerin doğruluğunun da garantisini verecekti. Zaman içinde, işin iç yüzünü keşfetmeye başladık. Bilim ve felsefe alanlarının çoğunda en az iki, birbirine yüzde yüz karşıt doğru olduğunu fark ettik. Yüzde yüz doğruları birbirine ekledik yüzde iki yüz etmedi, birbirinden çıkardık yüzde sıfır kalmadı. Doğruların bölünmez bütünlüğünü de tehlikeye hiç atamadık. Bu yüzden, doğruları birbirleriyle çarptık, çarpıştırdık. Yani, bilimsel ve felsefi kuramları savaşımlara benzettik. En az iki çarpışan taraf olduğunu gördük. Mutlaka taraf tuttuk. Bazen yendik, yüzümüz güldü, bazen yenildik, taraftarın yüzüne bakamadık. Yensek de, yenilsek de, şu doğruyla kolayca yüzleşemedik: Doğru (en az) ikiyüzlüdür. Bilim ve felsefe tarihi doğrunun ikiyüzlülüğünü yansıtan örneklerle doludur. Bu örnekler saymakla bitmez: realizm ve idealizm, ampirisizm ve rasyonelizm, mutlakçılık ve görelilik, öznellik ve nesnellik... Birinin ak dediğine öteki kara der, birinin mutlak dediğine öteki muğlâk der. Sonuç: Yüzde yüz doğru olan bir iddia yoktur.

Farkına vardıysanız bir önceki cümlede yüzde yüz doğru olan bir iddianın olmadığını kendimden yüzde yüz emin bir şekilde iddia ettim. Bu iddiaya “D” diyelim. Yani, D = “Yüzde yüz doğru olan bir iddia yoktur.”

Aklı yüzde yüz doğru çalışanlar mutlaka farketmiştir, eğer D doğruysa, yani yüzde yüz doğru yoksa, nasıl olur da ben, yüzde yüz doğrunun olmadığını yüzüzce iddia edebilirim. Çünkü eğer iddiamda haklıysam, D yüzde yüz doğru olamaz. Ama D doğru değilse, iddiamda haklıyım demektir, çünkü zaten ben de yüzde yüz doğru yoktur demiştim. Yani, eğer D doğru ise yanlış, yanlış ise doğru. Başka bir deyişle, D kendisiyle yüzleşmekten ölesiye korkan bir doğru. Peki, bu doğrunun bize faydası var mı? Doğruyu söylemek gerekirse, evet. Çünkü bu hem basit, hem karmaşık paradoks, doğruyu nerede ve nasıl aramız gerektiğine dair ipuçları verebilir. Bu ipuçlarını duymaya hazırsanız ve hala sıkılmadıysanız okumaya devam edin: Yıllar önce, Kurt Gödel isimli bir mantıkçı mantıksal sistemlerin bazı mutlak doğruları dile getiremeyeceğini, mantık kullanarak ispatladı (Hintikka, 1999; Hofstadter, 1999; Rucker, 1995). IQ’nuz sonsuz olsa bile mantıksal ispatı takip edecek sabrınız sonludur. Bu yüzden, kolay takip edebileceğiniz bir şekilde Rucker’dan uyarlayarak anlatmaya çalışayım:

Varsayalım, Yüzde Yüz Doğru Makinesi (Y.Y.D.M. veya Yiğidim) diye bir şey icat edilmiş. Ve Yiğidim kendisine verilen herhangi bir iddianın doğru olup olmadığını söyleyebiliyormuş. Mesela,

I_1 = “Yüz artı yüz üçyüz eder.”

Yiğidim, I_1 doğru mu, yanlış mı?

“Yanlış.”

I_2 = “Yüz artı yüz ikiyüz eder.”

Yiğidim, I_2 doğru mu, yanlış mı?

“Doğru.”

I_3 = “Yiğidim mutlaka doğruyu söyler.”

Yiğidim, I_3 doğru mu, yanlış mı?

“Doğru.”

Buraya kadar her şey yolunda. Soranın bir yüzü kara, cevaplamayanın iki yüzü kara deyip, Yiğidim’e şunu soralım:

I_4 = “Yiğidim hiç bir zaman I_4 doğrudur demez.”

Yiğidim, I_4 doğru mu, yanlış mı?

Eğer Yiğidim I_4 yanlıştır derse, “Yiğidim hiç bir zaman I_4 doğrudur demez” iddiası aslında doğru demektir. Çünkü Yiğidim I_4 doğrudur demedi; aksine, I_4 yanlıştır dedi. Demek ki, Yiğidim I_4 yanlıştır diyemez, çünkü bunu söylemesi kendini yalancı çıkartır. Eğer Yiğidim I_4 doğrudur derse, “Yiğidim hiç bir zaman I_4 doğrudur demez” iddiası aslında yanlış demektir. Bu yüzden Yiğidim I_4 doğrudur da diyemez.

Yiğidim bu iddiaya herhangi bir cevap veremeyeceği gerçekliğiyle nasıl yüzleşir? Yüzleşemez, çünkü ağzını açtığı anda her şeyi yüzüne gözüne bulaştıracağını fark eder. Yüzünden düşen yüzbin parça, “söz gümüşse, sükût altındır” iddiasının mutlak (!) doğru olduğunu sessizce kabul etmekten başka bir şey yapamaz.

Eğri oturalım, doğru konuşalım. “Yiğidim hiç bir zaman I_4 doğrudur demez” iddiası doğru mudur, yanlış mıdır? Tabii ki doğrudur! Çünkü Yiğidim soruya cevap vermeden sessizce durmaktadır. Başka bir deyişle, koskoca Yiğidim’in ya da Yüzde Yüz Doğru Makinesinin bile bilemeyeceği, bilse bile söyleyemeyeceği, ama bizim bildiğimiz doğrular vardır.

Her iddia'ya cevap verebilen Yiğidim'in en azından bir iddiaya cevap veremeyeceğini ve sessiz kalacağını biraz önce kanıtladık. Buradan çıkarılabilecek derslerden biri şudur: Mantığa dayanan bilgi üretme sistemleri bile her şeyi bilemezler, bilseler bile söyleyemezler, söylemeye çalıştıklarında ise kendileriyle çelişirler, tutarsızlaşırlar. Başka bir deyişle, bu tip sistemler hem kapsamlı hem tutarlı olamazlar. Kapsamlı olmaya, yani her doğruyu barındırmaya çalıştıkça tutarsızlaşırlar. Tutarlı olmaya, yani doğruların birbirleriyle çelişmemesine çalıştıkça, bütünün küçük bir parçasından başka bir şey hakkında söz söyleyemez olurlar. Yani, kendilerini gerçekliğin bir alt-kümesine hapsederler veya sınırlarlar.

Kurt Gödel'in eksiklik teoreminden ve ispatından çıkarılacak derslerden başka biri de şu olabilir: Yüzde yüz tutarlı bilgi üretme sistemleri kendi tutarlılıklarını ispatlayamazlar. Mesela, bilim kendi tutarlılığını ispatlayamaz. Bilimin bizi mutlak doğruya götürdüğünü bilimin kendisini kullanarak ispatlamanın tutarsız bir şey olduğunu hiç düşünmediniz mi? Yalancıya yalan söylemediğini ispatlatmaya çalışmak gibi bir şey. Ya da, bir cetvelin doğru ölçüp ölçmediğini aynı cetveli kullanarak bulmaya çalışmak gibi.

Bazı sistemler tutarsızlıkları sevmeyiz. Mesela, Matematik'te "sıfır", "sonsuz", ve "bir bölü sonsuz" kavramlarının olmasının sebebi tutarsızlıklardan kurtulmak içindir. Matematik'in temellerinin set teorisine dayandığını hatırlatarak ve Bertrand Russel'ı anarak soralım: "Kendi kendisinin elemanı olmayan setlerin seti, kendisini içinde barındırır" iddiası doğru mudur, yanlış mıdır? Matematik kapsamlılığını sorgulayan soruları cevaplayamaz. Bu yüzden sonsuzluğun varlığını kabul ederek kapsamlı olmaktan vazgeçer. Sayı doğrusu üzerindeki alt ve üst sınırları sonsuza doğru iter, arada kalan yerlere sıkıca tutunarak tutarlı kalmaya çalışır. Sonsuzu sorgulayanları da sınırlar veya "limit"ler. Çünkü sonsuzdan sonsuz derecede korkar. İşte bu yüzden $2+2=4$ etmesine rağmen, $\infty+2=\infty$ eder.

Bazı sistemler bilginin alt ve üst sınırlarını ve sınırlarla beraber gelen tutarsızlıkları doğrudan kabul ederler. Kapsamlı olmaya çalışırlar. Çalıştıkça, herkese yüzde yüz hak vermeye başlarlar. Herkese çok saygılıdırlar, ama bir tutar yanları yoktur. Bu tip sistemlere göre doğru görelî veya öznel'dir. Peki, "doğru öznel'dir" iddiasının kendisi öznel midir, zamana ve mekâna göre değişir mi, yoksa yüzde yüz doğru mudur? Doğrunun görelî olduğunu iddia eden sistemler kendi tutarsızlıklarını yüzlerine vuran soruları cevaplayamazlar. Bu yüzden, görelîliğin görelî olmayan varlığını kabul ederek tutarlı olmaktan vazgeçmek zorunda kalırlar. Çünkü görelîliğin zamana ve mekâna göre değişmeyen kesinliği veya sabitliği karşısında bu sistemlerin korkudan dizlerinin bağı çözülür. Matematik gibi sıkıca tutunacak yerleri de yoktur. Yerçekimi kanunlarının şimdilik sabit etkisiyle yüzüstü yere kapaklanırlar.

Yüzde yüz doğru olan iddiaları bulma yolunda yüzümüzün neden hiç gülmediğini bilmem doğru özetleyebildim mi?

Mutlaka sormaya başlamışsınızdır. Zamana ve mekâna göre değişmeyen, mutlak veya yüzde yüz doğrular var mı? Bu soruya bir şakayla cevap vermem doğru olur. Çünkü bu kadar ciddi bir yazının içinde en az bir şaka olması gerekir. Her şakanın altında bir gerçek yattığına göre, en az bir de doğru olmalıdır:

“Deveye sormuşlar, boynun niye eğri?”

“Demiş, nerem doğru ki!”

Devenin neresi doğru? Sorulan soruya verdiği cevabı: Hiç bir yanım doğru değil! Yani, her yeri eğri olan deve bile en az bir şeyi doğru söyleyebiliyor.

Şaka bir yana, eğer doğruyu gerçekten veya gerçeği doğrudan bilmek istiyorsak, bu şakanın altında yatan gerçeği mutlaka doğru yorumlamalıyız: “Hiç bir iddia yüzde yüz yanlış olamaz.” Develerin iddiaları bile.

Eğer “Hiç bir iddia yüzde yüz yanlış olamaz” iddiasının doğru olduğuna inanıyorsak, dile getirilen herhangi bir iddiayı dile getirenden ve dile getirildiği zamandan bağımsız bir şeymiş gibi düşünmemeliyiz. “Dünya düzdür”, veya “güneş dünyanın etrafında döner” dediği zaman, bu iddiaları söyleyenlerden ve söyledikleri zamanlardan bağımsız algılamamalıyız. Dünyayı onların gözünden görebilmeliyiz. “Dünya düzdür” iddiasının neden ve nasıl doğru kabul edildiğini ve bir anlamda doğru olduğunu, anlayabilmeliyiz. Yanlış anlamayın, her iddia yüzde yüz doğrudur veya her iddia eşit derecede doğrudur demiyorum. Tam tersine, her iddianın biraz doğru olabilmesi için, bazı doğruların diğerlerinden daha doğru olması gerekir diyorum. Yüz yıl sonra bugün doğru bildiklerimizin küçük bir kısmının, binyüz yıl sonra ise büyük bir kısmının yanlış olacağını unutmayalım. Binyüz yıl sonra yaşayanların geriye bakıp bizi doğrudan doğruya şapşallıkla suçlaması hoşumuza gitmez herhalde.

Eğer hiç bir iddia yüzde yüz yanlış olamazsa, belki de düşünüre düşen tek görev, içinde en çok doğruyu barındıran, hem tutarlı hem kapsamlı bir bilgi sistemi yaratmaya çalışmaktır. Bu sistem her doğruyu içinde barındırmaya çalıştıkça kapsamlı, ama her doğruya eşit değer vermedikçe tutarlıdır. Düşünür doğruların zamana ve mekana göre nasıl değişebileceğini de açıklamalıdır. Kapsamlı ve tutarlı bir sistemin içinde yer alacak doğruların seçimi düşünürün bilincinin ne kadar açık olduğuna bağlıdır. Bir düşünürün bilincinin açıklığı da düşünürün kendini beğenmişliğiyle ters, yığılmasıyla doğru orantılıdır.

Uzun lafın kısıası, eğer doğruyu bulmak istiyorsak, bütün doğruları ben bilirim, bütün doğruları Tanrı bilir, bütün doğruları bilimsel yöntemle bulabiliriz, her doğru zamana ve mekâna göre değişir gibi kapsamlı olmaya çalıştıkça tutarsızlaşan, kesinleştikçe yanlışlaşan, benmerkezciliğin mutlak sonucu olan, içi yarı boş inançlardan vazgeçmeliyiz. Güneş dünyanın etrafında döner “doğrusunun” altında yatan korkuyu ve benmerkezciliği görmeliyiz. Kopernik devrimine kadar, insanlığın kendisini her şeyin merkezine

koyduğunu ve bunun böyle olmadığını fark ettiğinde hissettiği korkuları anlamaya çalışmalıyız. Yani, mutlak doğruya ulaşmak için bilincimizi yüzde yüz açmalıyız. Daha da önemlisi, en az bir deve kadar mütevazi olmalıyız.

Kaynakça

Hintikka, J. (1999); “On Gödel (Wadsworth Philosophers Series)”, United States, Wadsworth Publishing.

Hofstadter, D. (1999); “Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid”, New York, Basic Books.

Rucker, R. (1995); “Infinity and the Mind: The science and philosophy of the infinite”, New Jersey, Princeton University Press.

Maastricht Antlaşması Yakınlaşma Kriterleri Çerçevesinde Bütçe Disiplini ve Türkiye ile İlgili Bir Karşılaştırma

Deniz Aytac
d-aytac@turk.net

Budgetary Discipline within the Frame of Convergence Criteria's of the Maastricht Treaty and Turkey Comparison

Abstract

It is known that Turkey has to achieve some financial conditions in addition to the conditions on political and economic area to be a full member to European Union (EU) for which Turkey has been trying for more than 40 years. The primary condition of fiscal policy is the budgetary discipline which was determined by the Maastricht Treaty. It needs some time to adopt the EU budget discipline that is based on to limit the public debt and budget deficit. On that point, Turkey is tried to be determined and be evaluated how much it achieves those conditions with compare to its current financial structure in terms of public debt, interest expenditure and budget deficit.

Key Words : Budgetary Discipline, Public Debt, Interest Expenditure
Budget Deficits, Convergence Criteria's.

JEL Classification Codes : H69, H63, H5, H62.

Özet

Türkiye'nin Ankara Antlaşması ile başlayan ve 40 yılı aşan Avrupa Birliği (AB) tam üyeliği hedefinde yerine getirilmesi gerekli siyasi ve ekonomik koşullar kadar mali koşulların olduğu da bilinmektedir. Bu mali koşulların başında ise Maastricht Antlaşması ile getirilen bütçe disiplini ile ilgili şartlar yer almaktadır. Özellikle kamu borçları ve bütçe açıklarının belli düzeylerde tutulması üzerine inşa edilen AB bütçe disiplinine uyum belli bir zaman sürecine ihtiyaç göstermektedir. Bu noktada Türkiye'nin içinde bulunduğu mali yapı itibari ile bu koşullara ne kadar yakın ya da uzak olduğu kamu borçları, faiz giderleri ve bütçe açıkları incelenerek tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler : Bütçe Disiplini, Kamu Borçları, Faiz Giderleri, Bütçe Açıkları, Yakınlaşma Kriterleri.

1. Giriş

Bugün Türkiye'nin mali sisteminde en büyük sorunların başında borçlanma politikaların sürdürülebilirliği ve bütçe açıkları gelmektedir. 1980'lerin ortalarında borçlanma politikalarında yapılan değişikliklere paralel olarak 1990'ların ortalarından 2000'li yılların başına kadar sürekli artan kamu borçları ve beraberinde yaşanan iktisadi istikrarsızlık mali piyasalardaki güveni olumsuz etkilemiş, risklilik oranları arttığından faiz hadleri bu gelişmelerden olumsuz etkilenmiştir. Faiz hadlerindeki bu yükseliş büyümeyi ve istihdamı artırıcı özelliği olan yatırım harcamalarının önemli bir bölümünün yüksek faizli kamu borçlanma araçlarına yönelmesine neden olmuştur. Böylece bir taraftan verimli yatırımlar verimsiz alanlara kanalize olurken diğer yandan artan borçlanma ve faiz hadleri dolayısıyla bütçe içinde yer alan faiz giderleri giderek artmıştır. Bütçe faiz giderlerindeki bu artış ise özellikle kalkınmada etkili ve sermaye birikimine yardımcı olan kamu yatırım harcamalarına yeterince pay ayırlamamasına neden olmuştur. Bu sarmal içinde mali sistemdeki sorunlar ekonomik büyümeyi negatif etkilemiştir. İçinde bulunulan bu olumsuz durumun bertaraf edilmesi ekonomide büyümeyi ve istikrarı sağlamak için zorunlu olduğu kadar, Avrupa Birliği tam üyeliği hedefimizi gerçekleştirebilmemiz için de gerekli şartlar arasında yer almaktadır.

Avrupa Birliği ekonomik ve parasal birliğini sağlamak amacıyla Maastricht Antlaşmasında yer alan yakınlaşma kriterleri kapsamında bütçe disiplininin sağlanmasını üye ülkeler açısından zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle çalışmada öncelikle Avrupa Birliği'nde ekonomik ve parasal birliğin yapılandırılması amacıyla bütçe disiplininin sağlanması konusunda alınan önlemler üzerinde durulacak, daha sonra Türkiye'nin içinde bulunduğu borçlanma, faiz giderleri ve bütçe açıklarının oluşum nedenleri ve sonuçları kapsamında Avrupa Birliği ülkeleri ve Avrupa Birliği ortalamaları ile bir karşılaştırma yapılarak bütçe disiplini konusunda Türkiye'nin Birliğe tam üyelik hedefine ne kadar yakın ya da uzak olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu tespitler ışığında uygulamada alınması gereken bazı önlemler üzerinde durulacaktır.

2. Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Parasal Bütünleşme Sürecinde Bütçe Disiplini

Avrupa II. Dünya Savaşı nedeniyle yaşadığı siyasi ve ekonomik yıkımı ortadan kaldırmak, barışı ve refahı kalıcı kılmak amacıyla savaş sonrası iktisadi ve siyasi bir bütünleşmeyi, hedeflemiş ve temellerini atmıştır.

Hedeflenen bütünleşme sürecinde ekonomik ve parasal bütünleşme ilk aşama olarak belirlenmiş, bu aşamanın gerçekleşmesinin ardından siyasi bütünleşmeye yönelinmiştir. Bu hedef doğrultusunda, tercihli ticaret anlaşması, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ve ortak pazar aşamalarından geçip 1980'lerin sonunda Avrupa Topluluğu Tek Pazar hedefini önemli ölçüde tamamlanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak 1987

yılında Topluluk Konseyi ve üye ülkeler tarafından onaylanan Avrupa Tek Senedi çerçevesinde ekonomik ve parasal birlik hedefine yönelinmiştir. Bu çerçevede 7 Şubat 1992 tarihinde Avrupa Birliği Antlaşması (Maastricht Antlaşması) imzalanmıştır. Bu anlaşma, Birlik kapsamında uygulanacak olan tek para biriminin yasal temelini oluşturmuş, ekonomik ve parasal birliğin sağlanması ve tamamlanması konusundaki temel aşamaları tarihsel olarak belirlemiştir. Bu bağlamda Maastricht Antlaşması 1 Ocak 1999 tarihini birlik kapsamında ekonomik ve parasal birliğin gerçekleştirileceği tarih olarak belirlemiş ve bu tarihe kadar üye ülkelerin belirlenen temel aşamalar çerçevesinde para politikalarını uyumlaştırması öngörülmüştür.

Bu noktada ekonomik ve parasal birliğin gerçekleştirilmesi için para politikalarını merkezileştirilirken, “subsidiarite ilkesi”ni¹ yürürlüğe koyarak ulusal maliye politikalarına özerklik tanımıştır. Fakat tanınan bu özerkliğin ekonomik ve parasal birlik söz konusu olduğunda yaratabileceği uluslararası negatif dışsallıklar olabilir. Örneğin bir üye ülkenin izlediği kamu harcama politikası diğer üye ülkelerin istihdam ve üretim düzeylerini etkileyecektir. Dolayısıyla “bütçesel dışsallıklar” da denen ülkelerarası bu tür taşkınlık etkileri içselleştirilmediği yani maliye politikalarına belli bir uyum sağlanmadığı takdirde parasal birliğin işleyişi tehlikeye girecektir. Sorumsuz ya da disiplinsiz maliye politikaları, birlik düzeyinde parasal istikrarı bozacak ölçüde aşırı kamu açıklarına ve yüksek borçlanma düzeylerine yol açabilecektir (Yıldız, 2002:37)

İşte bu noktada özellikle parasal birliği ve tek para birimi uygulamasını olumsuz etkileyebilecek ekonomik ve mali etkenleri ortadan kaldırmak ve sınırlamak amacıyla Maastricht Antlaşması ve ilgili protokol ile belirlenen “yakınlaşma kriterlerini” tek para birimini kabul etmek isteyen üye devletlerin yerine getirmesi zorunlu kılınmıştır.

Bu kriterlere göre:

- i. Herhangi bir üye ülkenin son oniki aylık ortalama enflasyon oranı, Avrupa Birliği’ne üye ülkelerden en düşük enflasyon oranına sahip üç ülke ortalamasını, 1.5 puandan fazla geçmemelidir.
- ii. Herhangi bir üye ülkenin faiz oranı, en düşük enflasyon oranına sahip üç ülkenin faiz ortalamasını, 2 puandan fazla aşmamalıdır.

¹ *Subsidiarite ilkesi Maastricht Antlaşmasının 3B maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre subsidiarite ilkesi “münhasıran yetkisi altında bulunmayan alanlarda, subsidiarite ilkesi uyarınca Topluluk ancak, tasarlanan faaliyetin hedefleri üye devletler tarafından yeterli biçimde gerçekleştirilemeyecekse ve dolayısıyla tasarlanan faaliyetin boyutları ve sonuçları itibarıyla Topluluk düzeyinde daha iyi gerçekleştirilecekse müdahalede bulunur. Topluluğun faaliyeti bu antlaşmanın hedeflerine ulaşmak için gerekli düzeyi aşmaz...” şeklinde açıklanmıştır.*

- iii. Üye ülke paraları Avrupa Para Sistemi Döviz Kuru Mekanizmasına dahil olmalı ve son iki yılda normal dalgalanma marjı içinde bulunmalıdır.
- iv. Kamu mali pozisyonunun sürdürülebilirliği açısından, normal üye ülke bütçe açıkları Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'nın %3'ünü, kamu borçları ise %60'ını geçmemelidir.

Belirlenen bu “yakınlaşma kriterleri” çerçevesinde parasal istikrara zarar verebilecek ulusal maliye politikalarındaki sapmaları sınırlama ve denetim altına alma amaçlanmıştır (Bochicchio, 2003:11-15).

Bu paralelde bütçe disiplini Maastricht anlaşmasında yer alan kriterlerle belli sınırlar altına alırken diğer taraftan bu sınırlara uyumu kesin olarak sağlayabilmek amacıyla 1996 yılında Avrupa Konseyi yaptırım gücüyle donatılan İstikrar ve Büyüme Pakti'nin kurulmasını karara bağlamıştır.

Borçlanma ve bütçe açıklarını belirlenen oranlar bazında bir sınırdan tutmayı amaçlamadaki temel neden bütçe disiplininin uzun vadeli büyüme ve istihdam üzerindeki etkileridir.

Bütçe disiplini, para politikası üzerindeki yükü azaltarak, kısa vadeli faiz oranlarının düşük tutulmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca mali piyasalar, bütçe politikasına yönelik bu yaklaşımdan olumlu etkilenmekte ve uzun vadeli faiz oranlarının mümkün olan en düşük düzeyde olması sağlanmaktadır. Mali disiplin, kamu borç oranlarını frenleyerek ve bu nedenle kamu borçları üzerindeki faiz yükünü azaltarak, önceliklere daha fazla finansman ayrılması yoluyla kamu harcamalarının yeniden yapılandırılmasına imkân tanımaktadır. Bu, uzun vadeli büyüme ve istihdam açısından önemlidir (Bochicchio, 2003:17-18).

Bu noktada bütçe disiplini şart koşan Avrupa Birliği karşısında Türkiye'nin bu şartlara ne kadar yakın ya da uzak olduğunun ve bu uzaklık ya da yakınlığın temelinde yatan nedenlerin incelenmesinin önemi büyüktür.

Bu incelemede ele alınacak ilk mali kriter kamu borçları olacaktır.

3. Avrupa Birliğine Üye Ülkelerde Ve Türkiye’de Kamu Borçlarının Gelişimi

Öncelikle Türkiye’yi ele aldığımızda kamu finansman politikalarında özellikle 1980 sonrasında önemli değişimlerin olduğu bilinmektedir. Bu değişimlerin başında kamu finansmanında borçlanma politikalarının mali disiplin içinde daha serbest bırakılması gelmektedir.

Bu serbestleşme bazında ilk uygulamalar 1986 yılı bütçe kanunu ile gerçekleşmiştir. 1986 yılı bütçe kanunda önceki bütçe uygulamalarında, bütçe kanunları, B cetvellerinde cari yılda yapılacak borçlanma hâsılatının miktarı tahmini olarak gösterilmiş; ne kadarlık bir meblağa kadar borçlanma yapılacağı yasama organınca izne tabi tutulmuştur. Diğer bir deyimle, TBMM’ce bütçenin kabulü esnasında zımnen belirtilen tutarda borçlanmaya izin verilmiştir. Faiz giderleriyle birlikte, iç ve dış borç anapara geri ödemeleri, borçlanma hâsılatları doğrudan bütçe A ve B cetvelleri ile ilişkilendirilmiştir. Fakat 1986 yılı Bütçe Kanunu ile birlikte, iç ve dış borçlanma hâsılatları bütçe B cetvellerinden çıkarılmaya başlanmıştır. Bu şekilde cari yılda ne miktarda iç ve dış borçlanma yapılacağı yolundaki belirleme TBMM tarafından yapılamaz olmuştur (Derdiyok, 2002: 308-9).

Yine 1986 yılında yapılan bir başka düzenleme ile bu yıla kadar devletin yapacağı iç borçlanma Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın bilânçosundaki sermaye ve ihtiyat toplamının beş katını aşamazken, bu kısıt da kaldırılmıştır (Kazgan, 2002: 312). Getirilen tüm bu yeniliklerin uygulamadaki yansımaları kamu finansmanında borçlanmanın ağırlık kazanmasına şeklinde olmuştur. Bir noktada borçlanma politikalarında sınırların kaldırılması, devlete neredeyse sınırsız borçlanabilme olanağı sağlamıştır.

Kamu finansman politikalarında vergi yerine borçlanma ağırlık kazanırken 1985 yılında yapılan değişikliklerle devlet tahvili ve hazine bonolarının ihale yöntemiyle satılmaya başlanması kamu borçları içinde iç borçların oranını arttırmıştır. Böylece iç borçlanma sürekli bir artış gösterirken, dış borçlanma genelde dalgalı bir seyir izlemiştir. 1980 yılında dışa açılma sürecine giren Türkiye 1980’lerin sonunda dünyadaki küreselleşme hareketleri ve gelişen ülkelerde yaşanan durgunluk nedeniyle dış finansman kaynaklarına kolaylıkla ulaşabilmiştir. 1994 yılında yaşanan kriz ve sonrasında sıkıntılı ekonomik sürecin devam etmesi kredilendirme kuruluşlarının Türkiye’nin kredi notunu düşürmesine neden olmuş ekonominin gelecek için güven vermemesi dış borç kaynaklarını azaltmıştır.

Dış ve iç borçtan oluşan toplam kamu borçlarımız ise yıllar itibari ile sürekli yükselen bir grafik izlemiştir. Yükselen borçlanma grafiği ile Türkiye’nin bütçe disiplini açısından AB normlarına ne kadar yakın ya da uzak olduğunu yapılacak ülke karşılaştırmalarıyla incelemek yerinde olacaktır.

Tablo 1
Avrupa Birliği Ülkelerinde Kamu Borçlarının GSYİH İçindeki Payları (%)

Ülkeler	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Belçika	78,5	85,6	92,8	109,9	113,9	118,5	123,5	128,0	128,0	124,4	124,9	126,7
Danimarka	36,4	50,7	60,8	76,2	77,5	74,9	71,8	68,6	66,7	65,0	65,8	66,7
Almanya	31,7	35,6	37,4	39,1	40,6	41,6	41,8	42,2	42,2	39,9	42,0	40,1
Yunanistan	27,7	28,6	32,5	34,0	40,9	47,8	48,4	52,6	62,7	65,7	89,0	91,2
İspanya	17,0	23,5	28,7	37,4	43,7	48,6	49,4	48,6	45,0	46,5	48,5	49,6
Fransa	20,4	25,6	32,8	34,6	36,3	37,9	38,8	40,1	40,0	39,9	39,5	40,3
İrlanda	72,3	78,2	86,8	92,7	96,8	99,7	110,8	112,1	108,5	99,1	82,6	92,4
İtalya	58,0	63,6	65,9	70,0	75,2	82,0	86,2	90,4	92,5	95,3	103,7	107,4
Lüksemburg	9,2	9,2	9,3	9,4	9,4	9,5	8,0	6,9	5,3	4,1	3,0	2,4
Hollanda	46,0	52,3	56,4	60,2	64,2	68,7	70,6	73,1	76,0	46,0	75,6	75,7
Avusturya	36,1	38,3	41,5	44,3	46,8	49,2	53,2	57,1	58,4	57,6	56,8	57,1
Portekiz	35,3	42,3	45,7	48,5	54,0	57,0	66,8	64,3	65,0	63,3	65,3	67,3
Finlandiya	11,6	-	-	-	-	-	14,6	15,1	63,4	13,4	14,5	22,7
İsveç	39,6	45,7	56,8	63,4	64,7	64,4	63,9	57,0	51,3	46,7	42,7	51,4
İngiltere	55,0	55,2	54,3	53,9	60,8	59,4	58,6	56,3	49,9	43,2	39,1	40,1
Avrupa Birliği Ortalaması	38,3	45,3	50,1	50,8	54,7	57,1	57,4	59,3	58,5	57,1	58,2	58,7
Türkiye	37,6	36,1	40,0	53,1	55,9	57,8	63,2	69,6	67,1	57,1	46,8	48,9

Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Belçika	128,1	134,8	132,7	129,8	128,3	123,0	117,4	114,3	109,8	104,8	99,2
Danimarka	70,6	83,8	77,7	73,9	68,1	64,7	59,8	55,4	50,8	46,7	44,2
Almanya	43,4	49,0	49,2	59,1	61,9	62,8	63,3	63,5	63,5	62,6	61,4
Yunanistan	97,5	110,2	107,9	108,7	111,3	108,5	105,5	104,6	103,9	100,3	96,4
İspanya	52,1	63,4	65,5	68,4	72,2	70,9	69,0	67,6	65,7	62,1	59,2
Fransa	44,7	51,6	55,3	59,3	62,4	64,7	65,2	65,0	63,9	62,6	59,5
İrlanda	90,0	94,0	88,1	80,8	74,1	65,1	55,6	51,9	42,9	33,5	26,3
İtalya	116,1	117,9	124,0	123,1	121,8	119,8	117,7	116,6	112,9	108,9	125,9
Lüksemburg	3,2	3,6	3,5	4,2	5,6	6,0	6,4	6,0	5,5	5,3	5,1
Hollanda	76,4	77,6	74,0	75,5	75,3	70,3	67,0	63,7	59,7	56,5	51,2
Avusturya	57,0	61,6	64,6	68,4	68,3	63,9	63,5	64,9	64,4	63,4	61,6
Portekiz	59,9	63,1	63,8	65,9	64,8	62,0	57,8	58,3	58,8	57,3	57,3
Finlandiya	45,3	58,5	60,0	66,0	66,6	64,9	61,8	63,4	58,5	53,6	50,2
İsveç	68,6	73,7	77,9	76,9	74,5	74,0	73,3	68,3	58,1	52,3	47,1
İngiltere	46,9	56,2	53,7	58,9	58,5	58,9	56,2	53,0	49,7	46,9	42,9
Avrupa Birliği Ortalaması	63,7	70,0	71,2	75,2	76,2	75,7	74,3	73,1	70,9	68,5	57,8
Türkiye	52,7	55,5	49,5	60,4	64,4	65,4	68,0	84,8	82,1	112,1	85,8

Kaynak: OECD, Economic Outlook, 2002.

Tablo I’de görüldüğü üzere Türkiye’de 1980 yılında GSYİH içindeki payı %37,6 olan kamu borçları, 1990’da %46,8’e ve 2002 yılında %85,5’e yükselmiştir. 2002 yılında gerçekleşen bu oran aynı yıl AB ortalamasının yaklaşık 1,5 katıdır. Diğer yıllar itibarı ile incelendiğinde AB ülkelerinde kamu borçlarının GSYİH içindeki payı 1980 yılında %38,3 iken, 1997 yılına kadar genelde artan bir seyir izlemiş ve 1996 yılında %76,2 oranına ulaşmıştır. 1997’den itibaren düşüş sürecine giren kamu borçları GSYİH oranı 2002 yılında %57,8’e gerilemiştir.

1997 yılında AB ülkeleri ortalamasında meydana gelen gerilemenin temelinde, mali uyum ve disiplinin sağlanması amacıyla Maastricht Antlaşması kriterleri çerçevesinde kamu borçları / GSYİH oranının %60’ı geçmemesi koşulunun getirilmesi yatmaktadır. Bu koşul 1997’de İstikrar ve Büyüme Paktının kurulması ile daha etkin olarak uygulamaya yansımıştır. Fakat bu uygulamalara rağmen 2002 yılı itibarıyla Belçika, Almanya, Yunanistan, İtalya ve Avusturya, Avrupa Birliği ortalaması ve Maastricht Antlaşması kriterlerinin üzerinde oranlara sahiptir. Özellikle Belçika, Yunanistan ve İtalya’da kamu borçları/GSYİH oranı Avrupa Birliği ortalamasının iki katıdır. Yine de bu ülkeleri Türkiye ile benzemez kılan kamu borçlarının bütçe üzerindeki yansımalarıdır. Her ne kadar kamu borçları birebir kamu bütçeleri içinde yer almayabilseler de, kamu borçlarının faiz ödemeleri bütçelerin transfer harcamaları içinde yer almaktadır. Bu noktada mali disiplinin sağlanmasında transfer harcamaların rolünün incelenmesinde yarar vardır.

4. Transfer Harcamaları

Bilindiği üzere transfer harcamaları karşılığında devlete mal ve hizmet ya da faktör verme zorunluluğu bulunmayan karşılıksız harcamalardır. Diğer bir deyişle transfer harcamaları milli gelirden değişiklik yapmaksızın, satın alma gücünü kişiler ve sosyal gruplar arasında transfer etmekle yetinir (Öner, 1986: 34).

Gelişmiş ülkelerin bütçeleri incelendiğinde transfer harcamalarının bütçe içindeki payı en yüksek olan harcama türü olduğu görülür. Özellikle Avrupa Birliği’ne üye bir çok ülkede sosyal refah devleti anlayışına paralel olarak kamu harcamaları ve özellikle transfer harcamalarının artışı gözlenmektedir.

Avrupa’da sosyal refah devletinin gelişimi ile birlikte bazı risklerin toplumca paylaşılması düşüncesi güç kazanmış, özgürlük, eşitlik ve güvenliğin her birinin aynı önemde olduğu vurgulanarak, ekonomik alan ve sosyal alanların birbiriyle iç içe geçmiş oldukları kabul edilmiş, devletin sosyal boyutları olup olmadığı tartışması bir yana bırakılmış, daha çok bunun nasıl genişleyeceği üzerinde durulmuştur (Koray, 2002: 186). Bu yaklaşım içinde Avrupa Birliği ülkelerinde transfer harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı sürekli olarak artmıştır.

Tablo 2
Avrupa Birliği'nde Transfer Harcamalarının Toplam Harcamalar İçindeki Payı (%)

Ülkeler	Faiz Dâhil Transfer Harcamaları	Faiz Hariç Transfer Harcamaları
Belçika	60	48
Danimarka	64	58
Almanya	59	53
Yunanistan	23	12
İspanya	66	59
Fransa	65	60
İrlanda	58	55
İtalya	58	46
Lüksemburg	-	-
Hollanda	72	65
Avusturya	62	55
Portekiz	58	52
Finlandiya	60	56
İsveç	72	67
İngiltere	59	54
A.B. Ortalaması	60	53
Türkiye	67	24

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2003.

Tablo 2’de görüldüğü üzere 2002 yılı itibari ile transfer harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı, AB ortalaması alındığında %60 seviyesindedir. Bu oran ülkeler bazında incelendiğinde daha yüksek düzeylere ulaşmaktadır. Burada çarpıcı olan durum transfer harcamalarının Toplam harcamalar içindeki payının Türkiye’de %67 oranında gerçekleşmesidir. Bu oran AB ortalamasının üzerinde bir değerdir. Fakat burada üzerinde durulması gereken nokta faiz dışı transferlerin toplam harcamalar içindeki payı AB’nde %53 iken bu oranın Türkiye’de %24’e inmesidir. Diğer bir deyişle toplam harcamaların %43’ü faiz giderlerine ayrılmaktadır.

Türkiye’de transfer harcamaları içinde faiz ödemelerinin böyle önemli boyutlara ulaşmasında en temel etken kamu finansman politikalarıdır.

Bir önceki bölümde ele aldığımız üzere gerek AB gerekse Türkiye’de kamu finansmanında borçlanma tercihi gittikçe ağırlık kazanmaktadır. Fakat çarpıcı olan Almanya, Belçika, İtalya gibi ülkelerin kamu borçlarının GSYİH içindeki oranı Türkiye’nin kamu borçlarına nazaran yüksek bir seyir izlerken faiz harcamaları söz konusu olduğunda, Türkiye bu ülkelere oranla neredeyse 2 kat fazla bir kaynağı faiz giderlerine ayırmasıdır.

Faiz giderlerindeki bu engellenemez artışın sebebi Türkiye’de ekonominin büyüme oranı, reel faiz haddi ve iç borç stoku arasındaki sarmaldan ileri gelir. “Reel faiz haddinin büyüme oranının üzerinde seyretmesi durumunda iç borç stoku, birincil bütçe bakiyesi yeterince fazla vermiyorsa artacaktır.” (Sönmez, 1998: 362). İç borç stokunun mali sistem içindeki payının yükselmesi ise kamu kesimi borçlanma araçlarını tutmanın, yatırımcılar göz önünde riskliliğini arttıracak ve yatırımcıların fazladan bir risk primi talep etmelerine neden olacaktır. Sonuçta reel iç borç faizleri yükselecektir (Özatay, F.ve G. Sak, 1980: 37).

Bu sebep sonuç ilişkisi içinde Türkiye’de 1990’ların başında aylık iç borçlanma faiz oranları ortalama basit faiz söz konusu olduğunda %53,9 iken 1990’ların sonunda %110,7’ye çıkmış, ortalama bileşik faiz ise %59,8’den %122,5 seviyesine yükselmiştir.

Faiz oranlarındaki bu yükseliş sonuçta yüksek ve risksiz gelir sağlaması tasarrufların bir bölümünün faiz gelirine tahsis edilmesine neden olmuştur. Böylece yükselen faiz karşısında uzun vadeli yatırımlar kısa vadeli yatırımlarla, genelde bir bölümü ile yatırımlarda para manüplasyonları ile deplase edilmiştir (Türel, 1999: 55-6). Bu gelişmeler ise ekonomideki büyümeyi olumsuz etkileyerek, büyüme, faiz oranları, iç borç sarmalının derinleştirmiştir. Borçlanmanın maliyeti olan faiz harcamalar ise kamu bütçelerinde transfer harcamaları kalemi altına yer bulmuş, toplam kamu harcamalarının %43’ünün faiz giderlerine tahsisi ise sonuçta bu giderlerin artışı ile ilişkilendirilebilecek bütçe açıklarına neden olmuştur.

5. Avrupa Birliği’ne Üye Ülkelerde ve Türkiye’de Kamu Açıklarının Gelişimi

Mali yapımızın içinde bulunduğu bu sorunlu sistem sonuçta Türkiye’nin, AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında, özellikle bütçe açıkları söz konusu olduğunda mali disiplin için gerekli olan kriterlere yakınlaşılmasını engellemektedir.

Tablo 3
Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerin Ortalaması Olarak Bütçe Harcama, Gelir ve
Açıklarının Dönemsel Gelişimi

	Bütçe Harcamaları/ GSYİH		Bütçe Gelirleri/GSYİH		Bütçe Açık- Fazla/GSYİH	
	AB Ortalaması	Türkiye	AB Ortalaması	Türkiye	AB Ortalaması	Türkiye
1980–1985	48,4	17,5	43,4	15,2	-5,1	-2,3
1986–1990	46,6	16,8	43,6	13,8	-3,0	-3,0
1991–1995	50,4	22,4	46,6	18,3	-3,8	-4,1
1996–2002	49,8	36,6	47,1	25,7	-2,7	-10,9

Kaynak: European Commission, European Economy, 2002.

AB. ORT → Avrupa Birliğine Üye Ülkelerin Ortalaması

AB üye ülkelerin bütçe açıklarının ortalaması alındığında 1980 yılından başlayan beşer yıllık dönemler itibari ile incelendiğinde 1991–1995 dönemi dışında azalan bir seyir izlediği görülür. Bu dönemde bütçe açıklarında meydana gelen bu artışın nedeni pek çok Avrupa ülkesinde yaşanan durgunluktur. Durgunluğa bağlı olarak, ihracat talebi ve doların değerindeki düşüş ekonomide daraltıcı etkiler yaratmış, bu etkileri ortadan kaldırmak için güçlü araçlardan biri olan bütçe harcamaları 1990–1993 yılları arasında istisnasız olarak tüm Avrupa Birliği üye ülkelerinde artmıştır. Bu artışlar ise bütçe açıklarını olumsuz yönde etkilemiştir.

1991–1995 dönemi dışında AB bütçe açıklarının GSYİH'ya oranı sürekli olarak azalmış ve 1996-2002 döneminde %-2,7'ye gerilemiştir. Bu son dönem içinde Avrupa Birliği ortalamasında 2000 yılında %1,5'lik bir bütçe fazlası verilmiş, bunu 2001 yılında %0,5'lik fazla izlemiştir. 2002 yılında ise bütçe açıklarının GSYİH içindeki oranı %-0,5 olmuştur.

Bütçe açıklarında görülen bu gerilemenin en temel nedeni Maastricht Anlaşması'nın, 2. aşamasında yer alan mali uyumun sağlanması için getirilen %-3 düzeyindeki bütçe açığı/GSYİH oranının geçilemeyeceği şartıdır. Bunun yanı sıra 1997 yılında kurulan ve bu şarta uyulmadığı takdirde yaptırım uygulama yetkisine sahip olan İstikrar ve Büyüme Pakti da bütçe açıklarının gerilemesinde etkili olmuştur.

AB ülkeleri ile Türkiye arasındaki karşılaştırmada ise çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. 1990 yılına kadar AB ülkeleri bütçe açıkları ile paralel bir gelişim gösteren Türk bütçe açıkları bu dönemden itibaren artmaya başlamıştır. Bütçe açıklarının GSYİH'ya oranı AB ortalamasının 2 katını geçmiştir. 2001 yılında ise Türkiye'de bütçe açıklarının GSYİH'ya oranı AB ortalamasının 33 katı olmuştur. Maastricht kriterleri açısından bakıldığında 2002 yılında Türkiye'de bütçe açıklarının oranı bu kriterlerin 4 kat

üstündedir.

Görüldüğü üzere bütçe açıklarındaki artış Türk bütçesi içinde önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin AB üyeliğine geçişte uyması gerekli ekonomik kriterlerin başında bütçe açıklarının düşürülmesi gelmektedir. Çünkü "istikrar programlarında önemli yer tutan mali uyumun en önemli ölçme göstergesi kamu açığının azalıp azalmadığı ve bunun sonucunda borç stokunun aşağı çekilip çekilmediğidir. IMF ve Dünya Bankası destekli programlarda ya da Maastricht tipi yasal düzenlemelerde genellikle klasik kamu açığının azaltılması üzerinde durulmaktadır." (Eastrely, 1999:2).

Fakat Türkiye'nin artan borç stoku ve bütçe açıkları göz önüne alındığında, AB tam üyeliği hedefini gerçekleştirebilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duymaktadır.

Bu noktada; Türkiye gibi borç stokunun, borçlanma faizlerinin yüksek olduğu ve borcun döndürülmesi konusunda bazı risklerin bulunduğu ekonomilerde faiz dışı fazlanın maliye politikasının başarısında bir ölçüt olarak seçildiği görülmektedir. Fakat "faiz dışı fazlanın tek başına ekonomik ve mali istikrarı sağlaması ve sorunları çözmesi zordur. Bu nedenle faiz dışı fazlanın tutturulması ile birlikte yapısal reformların hayata geçirilmesi dolaysız vergi gelirlerinin arttırılması, dolaylı vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payının azaltılması gizli yükümlülükler ve diğer yollarla kamu açığının olduğundan daha düşük gösterecek uygulamalardan kaçınılması ve kamu kesimi tasarruflarını artırmak suretiyle reel faizlerin düşürülmesi gerekmektedir (Kesik, 2003: 8-9). Görüldüğü üzere diğer faktörler yanında vergilerin faiz dışı fazlanın amacına ulaşmasında önemli rolü bulunmaktadır.

6. Sonuç

Türkiye'nin kırk yılı aşkın bir süredir hedef olarak belirlediği Avrupa Birliği tam üyeliği için gerekli koşullar içinde mali kriterlerin de yer alması Türkiye'nin kamu bütçe disiplini sorgulamasına ihtiyaç göstermektedir.

Avrupa birliği bugün en büyük sorunu olarak gördüğü işsizlikle mücadele edebilmek, ekonomik büyümeyi sağlamak ve ekonomik-parasal birliği yerleştirmek amacıyla kamu borçlarını ve bütçe açıklarını belli oranlarda tutmayı zorunlu kılmaktadır. Oluşturulan bütçe disiplini içinde bir taraftan kamu borçları frenlenmekte bunun mali piyasalarda yarattığı güven uzun vadeli faiz oranlarını düşürmektedir. Faiz oranlarının düşmesi kamu borçlanma maliyetlerini de düşürdüğünden, bütçe içinde transfer harcamaları başlığı altında yer alan faiz giderlerini de aşağı çekmektedir. Böylece bütçe içinde yer alan öncelikli harcama kalemlerine daha fazla pay ayrılabilir. Faiz giderlerindeki bu düşüş ayrıca bütçe açıklarını olumlu etkilemektedir. Oysa Türkiye'nin içinde bulunduğu mali yapı incelendiğinde Birlik kriterlerine pek de yakın olmayan verilerle karşılaşılmaktadır. Kamu finansmanında borçlanma politikalarının ağırlık

kazanması, ekonomideki istikrarsızlık ve güven ortamının olmayışı yatırımcıların gözünde risk unsurunu arttırdığından, uzun ve kısa vadede faiz oranları yükselmiştir. Faiz oranlarındaki bu yükseliş ise borçlanma maliyetlerini giderek arttırmış, borçlanmanın bütçedeki yansımaları olan faiz giderleri kalemi de giderek yükselmiştir. Faiz giderlerindeki bu artış bir taraftan kamunun diğer harcama kalemleri olan yatırım, cari ve transfer harcamalarına gerekli payı ayırmasını engellerken diğer taraftan da bütçe harcamalarının %43 payını alarak bütçe açıklarındaki artışa da neden olmuştur. 2002 yılı itibarı ile Türkiye Maastricht yaklaşma kriterleri ile getirilen %60'lık Kamu Borcu/GSYİH oranını sahip olduğu % 85,8 oranı ile oldukça aşmaktadır. Bütçe açıkları söz konusu olduğunda ise durum daha da vahim bir hâl almaktadır. %3 olması gereken Bütçe Açıkları/GSYİH oranı Türkiye'de %12,7 seviyesindedir.

Türkiye'nin sadece Avrupa Birliği üyeliği hedefi için değil aynı zamanda sürdürülebilir bir borçlanma politikasına ve ekonomik istikrara sahip olması için bütçe disiplini bu kriterlere yakınlaştırmalıdır. Bu hedefler doğrultusunda Türkiye'nin mali disiplini sağlayabilmek amacıyla getirdiği bazı düzenlemeler bulunmaktadır. Özellikle katılım öncesi ekonomik programlar çerçevesinde orta vadede gerçekleştirilecek yapısal reformlar içinde kamu harcamaları ve özellikle etkin bir borç yönetimi çerçevesinde bütçe üzerindeki faiz yükünün azaltılması önem kazanmakta, faiz dışı fazla politikalarına ağırlık verilmektedir. Fakat daha önce de üzerinde durulduğu üzere bu politikaların olumlu sonuç verebilmesi, vergi gelirlerinde dolaylı vergilerin ağırlığının artırılması, mali saydamlığın sağlanarak gizli yükümlülüklerin kaldırılması, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ile mümkün olabilir.

Kaynakça

- Yıldız, M. (2002), "Avrupa'nın Ekonomik Parasal Bütünleşmesinde Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", *Avrupa Birliğine Geçiş Süreci ve Türk Kamu Maliyesinin Uyumuna*, XVII. Türkiye Maliye Sempozyumu, 22-25 Mayıs 2002, Ankara: Türmob Yayınları.
- Bohicchio, G. (2003), *Avrupa Birliği'nin Ekonomik ve Parasal Birlik Politikası ve Türkiye'nin Uyumuna*, 2003, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını.
- Derdioyok, T. (2002), "1980 Sonrası Borçlanma Politikaları", *Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar*, XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu, 2002, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Yayını.
- Kazgan, G. (2002), *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 2002, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını.
- Öner, E. (1986), *Kamu Maliyesi I*, 1986, Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayını.
- Koray, M. (2002), *Avrupa Toplum Modeli (Nereden Nereye)*, 2002, İstanbul: Tüses Yayını.
- Özatay, F. ve Güven Sak (1996), *1980 Sonrasında Kaynakların Kamu ve Özel sektör Arasında Paylaşımı ve Sonuçları*, 1996, İstanbul: Tüsiad Yayını.

- Türel, O. (1999), “Türkiye’de Kamu Maliyesi Finansal Yapı ve Politikaları”, *İktisat Politikası Seçenekleri 2*, 1999, İstanbul.
- Kesik, A., (2003), “Bütçe Yönetimi ile Borç Yönetiminin Ayrılmasının Konsolide Bütçeye Yansımaları”, *Maliye Dergisi*, Sayı 143, 2.
- Easterly, W. (1999), “When Is Fiscal Adjustment An Illusion”, *World Bank Policy Reserach Working Paper*, No:2109, 1999.
- European Commision, *European Economy*, 2002.
- Word Bank, *World Development Indicators*, 2003.
- OECD, *Economic Outlook*, 2002.

Yazarlar Hakkında

Selma AKTAŞ ŞEN

Türkiye Halk Bankası A.Ş. Genel Müdürlük Esnaf Bankacılığı Daire Başkanlığında Bölüm Müdürü olarak görev yapmaktadır. Hacettepe Üniversitesi, S.B.E. Maliye Anabilim Dalı'nda doktora yapmıştır. E-mail: Selma.AKTASSEN@halkbank.com.tr

Sami TABAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümünde Doçent unvanı ile öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İlgili alanları mikro ve makro iktisat teorisi, konjonktür teorileri, iktisadi büyüme ve kalkınma konularıdır. E-mail: staban@ksu.edu.tr

Fatih YÜCEL

Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü'nde görev yapmaktadır. İlgili alanları dış ticaret, uluslararası iktisat, büyüme, kalkınma ve savunma ekonomisidir. E-mail: fatihyucel@nigde.edu.tr

Cevat BİLGİN

Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. E-mail: cbilgin@cu.edu.tr

Musa KAYRAK

T.C. Sayıştay Başkanlığı Araştırma Grubu'nda denetçi olarak görev yapmaktadır. İlgili alanları yolsuzluk, yönetim bilgi sistemleri ve bilişim sistemleridir. E-mail: musakayrak@sayistay.gov.tr

Hürriyet OLGUN

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı'nda başmüfettiş olarak görev yapmaktadır. E-mail: hurol@emekli.gov.tr

Can Murat ALPASLAN

California State Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Kolejinde yardımcı doçent unvanı ile öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. E-mail: calpaslan@csun.edu

Deniz AYTAÇ

Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalında doktora tez çalışmalarını yürütmektedir. E-mail: d-aytac@turk.net

About the Authors

Selma AKTAS SEN

She is manager in Türkiye Halk Bankası A.Ş., Department of Tradesman Banking. She completed her Phd degree in Hacettepe University, Institute of Social Sciences, Department of Public Finance. E-mail: Selma.AKTASSEN@halkbank.com.tr

Sami TABAN

He is associate professor in Kahramanmaraş Sütcü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics. E-Mail: staban@ksu.edu.tr

Fatih YUCEL

He is instructor in Nigde University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics. His research interests are foreign trade, international economics, growth, development and economics of defence. E-mail: fatihyucel@nigde.edu.tr

Cevat BILGIN

He is research assistant in Çukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics. E-mail: cbilgin@cu.edu.tr

Musa KAYRAK

He is auditor in T.C. Sayıştay Başkanlığı, Research Group. His research interests are corruption, management information systems and data processing E-mail: musakayrak@sayistay.gov.tr

Hurriyet OLGUN

He is working as general inspector in T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu. E-mail: hurol@emekli.gov.tr

Can Murat ALPASLAN

He is assistant professor in California State University, College of Business and Economics, Department of Management. E-mail: calpaslan@csun.edu

Deniz AYTAC

She has been studying on her Phd dissertation at the Department of Public Finance, Hacettepe University. E-mail: d-aytac@turk.net

YAZARLARA DUYURU

1. Sosyoekonomi.com dergisinde sadece Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Yazılar üç kopya olarak aşağıdaki posta ya da elektronik posta adreslerinden birine gönderilebilir.

Posta Adresi:

Elektronik Posta Adresi:

2. Yazılar A4 boyutunda kağıdın bir yüzüne bir buçuk aralıkla, *Times New Roman* karakterinde, 12 punto ile ve 20 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Yazının posta ile gönderilmesi halinde Microsoft Windows Word ile 3.5"lik diskete ya da CD' e kaydedilmiş bir kopyasının da eklenmesi gerekmektedir.

3. Yazının ilk sayfasında şu bilgiler yer almalıdır: (i) yazının başlığı; (ii) yazar(lar) ın adı; (iii) yazar(lar)ın bağlı bulunduğu kurumun adresi; (iv) en çok 100 kelimelik Türkçe ve İngilizce özet; ve (vii) anahtar sözcükler. Aynı bir sayfada yazarın adı, adresi, e-mail adresi, telefon ve faks numaraları belirtilmelidir.

4. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ve grafiklerin altında yer almalı, kaynaklar ise tablo ve şekillerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın sağında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.

5. Yazılarda yapılan atflara ilişkin dipnotlar yazının sonuna, kaynakçanın önüne eklenmelidir.

6. Kaynaklara göndermeler dipnotlarla değil, metin içinde, sayfa numaralarını da içererek, aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi yapılmalıdır:

.....belirtilmiştir (Alkin, 1982: 210-5).

.....Griffin (1970a: 15-20) ileri sürmektedir.

(Gupta vd., 1982: 286-7).

(Rivera-Batiz ve Rivera-Batiz, 1989: 247-9; Dornbusch, 1980: 19-23).

7. Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, sayfa numaraları ile birlikte, kaynakçada aşağıda örneklenen biçim kurallarına uyularak belirtilmelidir:

Kitaplar: Kenen, P.B. (1989), *The International Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Dergiler: Langeheine, B. ve U. Weinstock (1985), "Graduate Integration", *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 185-97.

Derlemeler: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", P. King (der.), *International Economics and International Economic Policy : A Reader* içinde, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-82.

Diğer Kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2001), *2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler*, Basın Duyurusu, 2 Ocak, Ankara, <<http://www.tcmb.gov.tr>>.

Chang, R. (1998), "The Asian Crisis", *NBER Discussion Paper*, 4470, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. Articles not published or submitted for publication elsewhere are accepted either in Turkish or English. Articles should be sent in three copies to:

(*Posta adresi yazılacak*)

or

(*elektronik posta adresi yazılacak*)

2. Manuscripts should be typed on one side of a A4 sized paper and should not exceed 30, 1,5-spaced pages with the *Times New Roman* 12-font character size. For mail posts, a copy on a floppy disk or CD-Rom in a *Microsoft Windows Word* file should be included.

3. The first page should include (i) the title of the article; (ii) the name(s) of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s); (iv) an abstract of not more than 100 words in both English and Turkish; (v) keywords. The name, address, e-mail address, phone and fax numbers of the author(s) should be indicated on a separate page.

4. Tables and figures should be numbered consecutively and contain full references. The titles of the tables should be placed at the heading of the table; they should be placed at the bottom of the graphs and figures. Decimals should be separated by a full-stop. Equations should be numbered consecutively. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. The full derivation of the formulae (if abridged in the text) should be provided on a separate sheet for referee use.

5. Footnotes should be placed at the end of the text, before the References.

6. All references should be cited in the text (not in footnotes), and conform to the following examples:

It has been argued (Alkin, 1982: 210-5)....

Griffin (1970a: 15-20) states....

(Gupta *et.al.*, 1982: 286-7).

(Rivera-Batiz and Rivera-Batiz, 1989: 247-9; Dornbusch, 1980: 19-23).

7. References should appear at the end of the text as follows:

Books: Kenen, P.B. (1989), *The International Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Periodicals: Langeheine, B. and U. Weinstock (1985), "Graduate Integration", *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 185-97.

Articles in edited books: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", in P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy : A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-82.

Other sources: Central Bank of the Republic of Turkey (2003), *Financial Stability*. Press Release. March 24. Ankara, <<http://www.tcmb.gov.tr>>.

Chang, R. (1998), "The Asian Crisis", *NBER Discussion Paper*, 4470, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.